

EVLÉTİ DİNWIKLENİMİZ

Âdâb-ı Muâşeret

Sosyal İlişkilerde Ahlî Prensipler

ABBÜLKADİR HALİT

8
-BASKI

Âdâb-ı Muâşeret

ABDÜLKADİR HALİT

Âdâb-ı Muâşeret

ABDÜLKADİR HALİT

ÂDÂB-I MUÂŞERET

Copyright © Rehber Yayınları, 2008

*Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ye aittir.
Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'nin önceden
yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt
sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.*

Editör
Ali BUDAK

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-6096-17-8

Yayın Numarası
18

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası Sarnıç Yolu Üzeri No: 7
Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Kasım 2008

Genel Dağıtım
Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Rehber Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.rehber yayinlari.com

İÇİNDEKİLER

TAKDİM YERİNE	9
ÖNSÖZ	23
GİRİŞ	25
Görevlerin Mahiyetleri ve Nevileri.....	27
İlâhi Görevler	27
Şahsa Ait Görevler	29
Ailevi Görevler	29
İçtimaî (Toplumsal) Görevler.....	31
İslâm'da Muâşeret (Güzel Geçinme) Âdâbı	32
Âdâb Kelimesi	33
Muâşeret Kelimesi	42
HİLİM SAHİBİ OLMA	43
Peygamberimiz'in (s.a.s.) Hilmi ve Yumuşak Huyluluğu	44
İnsanların Kötülüğüne Karşı İyilik Yapma.....	55
Sıla-i Rahimde Bulunma.....	58
İnsanların Kusurlarını Araştırmama ve Yayıma	63
Zan Besleme	64
Tecessüste Bulunma	65
Gıybet Etme	66
Çocuklara Merhamet ve Şefkat Etme.....	67
Yaşlılara Hürmet Gösterme	70
Hayırsever Olma ve Yardım Etme	72
Selâm Verme	74
Musâfaha (El Sıkışma)	78
Teşmitte Bulunma (Aksıran Kişiyi Allah'tan Hayır ve Bereket İsteme) ..	81

Toplantılarda Temiz Bulunma ve Edebe Uygun Davranma	83
Değerli Zatların Ellerini Öpme	85
Komşuluk Haklarını Gözetme	86
Hastaları Ziyaret Etme	93
Cenazeleri Teşyi Etme (Uğurlama).....	96
Dostları Ziyaret	100
Kabirleri Ziyaret Etme	104
Hayâ (Utanma) Duygusu.....	107
Cami Âdâbı	111
İlim Öğrenme Âdâbı	115
Öğretmen-Öğrenci İlişkilerinde Âdâp	126
Öğretmen Âdâbı	126
Öğrenci Âdâbı.....	127
Ana Babaya Karşı Âdâp	128
Hadîs-i Şerîflerde Baba Hukuku	135
Âlimlere Karşı Âdâp.....	138
Çocukların Âlimlere Karşı Âdâbından Örnekler	139
İzin İsteme Âdâbı	141
Yemek ve Davetlere İcabet Âdâbı.....	145
Saç ve Tıraş Âdâbı.....	150
Elbise Âdâbı	153
Doğruluk Âdâbı	158
Sözde Doğruluk	160
Özde Doğruluk	161
İşte Doğruluk	162
Sır Tutma Ahlâkı	163
Emin Olunma/Güven Duyulma Ahlâkı	166
Kin ve Öfkeden Kurtulma Ahlâkı.....	168
Saygı Âdâbı.....	175
İnsanlarla Konuşmada ve Nasihatte Âdâp.....	178
Söz Taşımının Hükümü	181
Dilin Afetlerinden Sakınma	188
Söz	197
Konuşmayı Kesme, Küsme veya Darılma.....	198

Haberleri Tahkik Etme	202
Alay Etme ve Lâkap Takma.....	206
Lâkap Takma.....	210
İnancı Hafife Alma/Alay Etme	211
Riya / Gösteriş	213
Hadis-i Şeriflerde Riya Konusu	220
Riya-Gösteriş Kategorisine Dâhil Edilemeyecek Durumlar.....	225
Haset Etmeme Ahlâkı	227
Âyet-i Kerîmelerde Haset Konusu.....	230
Hasetten Korunma.....	233
Hadis-i Şeriflerde Haset Konusu	235
Hasetten Kurtulma Yolları	240
Kardeşlik Âdâbı	243
Temizlik Âdâbı.....	247
Şakalaşma ve Mizah Âdâbı	251
Uyku Âdâbı	255
Az Uyumak	257
SONUÇ.....	261
İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR.....	263

TAKDİM YERİNE

Edep, Arapça bir kelime olup Türkçe karşılığı saygıdır. Bu kelime, zamanla terbiye manâsına kullanılarak Türkçe'ye mâl olmuştur.

Edep, dine ait prensipler sayesinde ruhta kazanılan ikinci bir fitrat veya daha geniş manâsıyla ruhun dinle bütünleşerek istikrar kazanmasıdır. Ne var ki her din, insanı edebli kılmaz, İslâm edebli kılar. Aslında biz din deyince hemen İslâm Dini'ni kastederiz.

Edep, aynı zamanda ihsan mertebesine ermenin de adıdır. Yani bütün iş ve sorumluluklarımızı Allah (c.c.) görüyor ölçüsü altında yapmak ve davranışlarımızda Allah'ı görüyor gibi davranmak; bu da edebte bir ihsan şuurudur.

Daha husûsi manâda edep, Efendimiz'in (s.a.s.), farz ve vacibin dışındaki davranış ve hareketlerine aynen ittiba ve yaşantıyı O'nun hayatına göre ayarlama ameliyesidir.

Eskiler, bütün bu manâları kastederek edep hakkında nice cevher sözler söylemişlerdir:

Edebtir kişinin dâim libası / Edebsiz insan üryâna benzer.

“Edep insan için bir urba, bir elbisedir. Edebli olmayan ise, çıplak demektir.”

Edep bir tâc imiş Nûr-ı Hudâ’dan / Giy ol tâcı emin ol her belâdan.

“Edep, bir tâcdır. O tâcı giyen her belâdan kurtulur. Sen de belâlardan emin olmak, kurtulmak istiyorsan daima edebli olmaya çalışmalısın.”

Edep ehl-i ilimden hâli olmaz / Edebsiz ilim okuyan âlim olmaz.

“Edep varsa ilim de var demektir. Fakat edebsiz bir insan kütüphaneler yutsa yine âlim sayılamaz. Çünkü Yunus’un dediği gibi:

İlim ilim bilmektir / İlim kendin bilmektir / Sen kendini bilmezsin / Ya nice okumaktır.

Kendini keşfedip tanıyamamışsan, okuduğun ilimlerden sana ne fayda!”

Edebi son şekliyle temsil eden Allah Resûlü’dür (s.a.s.). İster meseleyi terbiye manâsına ele alalım, isterse söz söyleme gücü ve iktidarı manâsına; netice değişmez ve Efendimiz (s.a.s.) hep zirvededir.

Hz. Ebû Bekir (r.a.) Allah Resûlü’ne (s.a.s.) sorar:

“Ey Allah’ın Resûlü. Seni böyle kim edeblendirdi?” Cevap verir:

“Beni Rabb’im edeblendirdi ve güzel terbiye etti.”

Hz. Ebû Bekir’in kızı ve Efendimiz’in zevcesi, hepimizin de kıyamete ve oradan da ebede kadar anası Hz. Âişe (r.an-hâ) validemize sorulur:

– Allah Resûlü’nün ahlâkı nasıldı?

“Siz hiç Kur’ân okumadınız mı?”

“Okuduk” derler.

Cevap verir:

“O’nun ahlâkı Kur’ân’dı.”

İşte Mürebbîsi Allah olan Efendimiz (s.a.s.), böyle edebî ufuk noktasındadır. Demek ki edep öğrenmek isteyen O’na bakmalı ve O endam aynasında edebî kendi kâmetine uygun şekilde seyretmelidir.

Cenab-ı Hakk O’nu bütün insanlara örnek olacak bir edeble yaratmış, öylece edeblendirmiş ve terbiyeli kılmıştır. Yoksa Peygamberlik gibi bir ağır bir vazifenin altından nasıl kalkabilirdi... Eğer bu terbiye olmasaydı ve muhal farz O’ndan da, bizim gibi hatalar meydana gelseydi, bunlar O’na münhasır kalmayacak; O’nun en küçük hatası milyarlarca insana aksedecekti. Onun içindir ki, Rabb’î, O’nu hususi bir terbiye ile terbiye etmiş ve bizler için misal kılmıştı.

Peygamber olmadan önceydi. Kâbe tamir ediliyor ve Allah Resûlü (s.a.s.) de bu işte fiilen çalışıyordu. Zaten O bütün ömrü boyunca hep hayrın ve hayırlı işlerin yanında olmuştu. Amcası Hz. Abbas (r.a.), eteğini omuzuna atmış ve âdeta bununla Efendimiz’in de eteğini aynı şekilde yapmasını istemişti. Allah Resûlü’nün (s.a.s.) omuzu ise iyice zedelenmişti. Hz. Abbas (r.a.) kendi yaptığını Allah Resûlü’ne (s.a.s.) de tavsiye etti. Hâlbuki mahrem yerlerinden bir kısmı böyle yapılıncaya açılacaktı. Bu tavsiyeye uyan Allah Resûlü (s.a.s.) eteğini kaldırır kaldırmaz, birden gözüne melek göründü. Dehşetinden yere düştü. Bir daha da görülmesi uygun olmayan yerlerini hayatı boyunca açmadı. İşte O, ta işin başında böyle bir teminat altındaydı...

“Hayatımda,” diyor Allah Resûlü (s.a.s.), “iki defa düğüne gitmeye niyetlendim. İkisinde de üzerime öyle bir uy-

ku çöktü ki, uyudum kaldım. Her ikisinde de uyandıgımda düğünün çoktan bitmiş olduğunu gördüm.”

Bunlar peygamberliğinden önce olan hâdiselerdir. Cenab-ı Hakk O’na hayatının hiçbir devresinde günah işleme fırsatı vermemiştir. Ve bu tamamen Allah Resûlü’ne ait istisnâî bir keyfiyettir.

Nasıl olmasın ki, O’nun daha çocukluğunda (O’na çocuk demekten de utanıyorum. O her zaman kâmilidi.) sadrı açılmış ve melekler O’ndaki lümme-i şeytaniyeyi çıkarıp atmışlardı. Her insanda var olan ve şeytanın çeşitli oklarına hedef bulunan bu siyah nokta, Allah Resûlü’nden (s.a.s.) alınmış ve atılmıştı. Bize vesvese veren, kan damarlarımızda dolaşan şeytan, Allah Resûlü’nün (s.a.s.) semtine dahi yaklaşamıyordu. Evet, O, müstesna bir insandı...

Cenab-ı Hakk O’na peygamberlik öncesi günah işletmediği gibi, daha sonra da günah işletmedi. Ve O, doğduğu gün kadar temiz ve berrak bir hayat yaşayıp öyle gitti. O, edebin tecessüm etmiş şekliydi...

O’nun edebi bütün bir hayatı kucaklamıştı. Nerede ve nasıl hareket ederse işte O, o hususla alâkalı edebti. Meselâ bazen Allah Resûlü (s.a.s.) celâllenir, öfkelenir, dalgaları göğeyükselen bir deniz haline gelirdi. Çünkü orada öyle davranması edebti. Zira ortada bir haksızlık vardır; Allah Resûlü (s.a.s.) ise haksızlığın en amansız düşmanıdır. O, hakkı yerine getirinceye kadar dinme bilmeyen bir öfkeyle kükrerdi. O anda âdeta ormanları velveleye veren arslanlara benzerdi. Fakat hiçbir zaman kendisine yapılan en büyük haksızlık karşısında dahi yüzünü ekşittiği görülmemişti. Çünkü orada da edep, O’nun öyle davranmasını gerektiriyordu.

Sahabî safları arasında bulunmasına rağmen, henüz bedeviyeti üzerinden atamamış birisi gelmiş, Allah Resûlü'nün (s.a.s.) yakasından tutmuş ve hakkını talep etmişti. Öyle ki, bu şiddetli hırpalamada Allah Resûlü'nün (s.a.s.) sert yakalığı, mübarek boyun köklerinde iz meydana getirmişti. Sahabeyi galeyana getiren bu davranışa, Allah Resûlü (s.a.s.) sadece buruk bir tebessümle mukabele ediyor ve “Bu adama istediğini verin.” demekle yetiniyordu. O'nun müsamahası bu kadar engindi...

Çok seçkin insanların dahi öfkeleneyeceği ve öfkelenmelerinde de mazur sayılacakları nice yerler vardır ki, Allah Resûlü (s.a.s.) oralarda dahi müstesna edebini güneş gibi ortaya koymuştu. İşte bunun en çarpıcı misallerinden biri:

Uhud'a gitmeden evvel gördüğü rüya üzerine, Medine'de kalıp müdafaa harbi yapmanın daha uygun olacağına kanaat getirmişti. “O'nun rüyası ki bu vahiy demektir.” O rüyalarında her şeyi apaçık görürdü. Nübüvvetinin ilk altı ayında hep böyle rüyalar görmüştü. Gördüğü rüyalar, o kadar hayatın kendisiyle ayniyet içindeydi ki, akşam gördüklerinin hepsi gündüz bir bir çıkıyordu. Uhud'tan evvel de bir rüya görmüş, hatta en yakınlarından birinin orada şehid düşeceğini istinbat etmiş ve rüyanın tevilinde ifade buyurmuşlardı. Ayrıca dışarıya çıkmak ashab arasında bir gedik açacaktı ki, bunu da O, rüyada müşahede etmişti.

Önce ısrar etti; Medine'den çıkmayalım, ancak, ashab o kadar coşkun idi ki, sıdk ile, İslâm'a hizmet etme düşüncesi emre itaatteki inceliği kavramalarına engel oldu.. Evet, onların bu davranışını başka türlü ifade etmek mümkün değildi. Bir yola koyulmuşlardı. O yolda koşarak ölümün üzerine yürümek istiyorlardı. Ve bilhassa Enes b. Nadr gibi, Bedir'de

bulunamayışın ızdırabını bir sene, sinelerinde hem de yanan bir ocak gibi taşıyanlar, kınından sıyrılmış kılıç gibiydiler. Yalvarıp yakarıyor ve çıkmakta ısrar ediyorlardı.

Burada da Allah Resûlü'ne (s.a.s.) ait ayrı bir içtimaî edebi görüyoruz. O, ashabıyla oturmuş meşveret ediyordu. Meşverette ağır basan görüşe karşı ısrarda bulunmuyordu. Bu da idareciye ait bir edebti. Ayrıca, ısrar etseydi, sahabi mutlaka O'nu dinlerdi, fakat binde bir dahi olsa muhalefet ihtimali onların mahvolmalarına sebebiyet verebilirdi. İşte Allah Resûlü (s.a.s.) bu ince noktaya da böylece riayet etmiş oluyordu. Çünkü aynı zamanda O, bir şefkat âbidesiydi. Ashabının böyle bir durumda, Allah Resûlü'ne (s.a.s.) muhalefet gibi bir hüsrana düşmelerini elbette istemezdi. Bir müddet sonra sahabi de razı oldu. Ancak Allah Resûlü (s.a.s.) bir kere zırhını giymişti. Artık onu çıkaramazdı.

Uhud'a gidildi. Allah Resûlü (s.a.s.) ordunun tanzimini bizzat kendileri yaptılar. O bir erkân-ı harpti. Orduyu en güzel şekilde tanzim etmişti. Nitekim düşman ilk çarpışmayla dar-madağın olmuş ve kaçışmaya başlamışlardı. Ancak, buradaki stratejiye de muhalefet edilmişti. Yani sahabi emir dinlemedeki inceliği tam manasıyla yerine getirmemişti. Zira Efendimiz okçulara, yerleştirdiği yerden ne olursa olsun ayrılmamalarını söylemiş ve şöyle tahşidatta bulunmuştu: "Kartalların, cenazelerimizi kaldırdığını görseniz yine yerinizden ayrılmayın. Bizi ganimet taksim ederken görseniz dahi yine yerinizden ayrılmayın..." Buradaki inceliği de kavrayamadılar ve kendilerince; ihtimal ki bu düşman mukavemetini devam ettirdiği süreceydi. Hâlbuki şimdi düşman kaçacak yer arıyor. Bizim burada beklememiz beyhude. Gidip arkadaşlarımıza yardım edelim... vs. diye düşündüler.

Ve netice herkesin malûmu. altmış dokuz insan kütükte doğranır gibi doğrandı ve şehid oldu. İçlerinde Hz. Hamza (r.a.) da vardı. Zaten yara almayan kalmamıştı. Bunlardan bir kısmı aldıkları yaranın ızdırabını bütün ömür boyu çektiler. Daha mühimi de İslâm'ın onurunun zedelenmiş olmasıydı. Bu, Müslümanlar adına alınan en büyük bir yaraydı.

Bütün bu olanlar, aslında, cemaatin lideri durumundaki insanı öfkeliendirebilirdi. Normalde Allah Resûlü (s.a.s.) bu olanlara canı sıkılır ve hiddetlenebilirdi. Fakat derhal, Allah (c.c.) O'nun geleceğe ait, böyle ihtimal dâhilinde işleyebileceği bir hiddet emâresine dahi meydan vermeden, O'nu koruyor, muhafaza ediyor ve O'na şöyle diyordu:

“O vakit Allah'tan bir rahmet olarak onlara yumuşak davrandın! Şayet Sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; (umuma ait) işlerde onlarla istişare et. Artık kararını verdiğin zaman da Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah tevekkül sahiplerini sever” (Âli İmran, 3/159).

O öyle saygılı bir insandır ki, Cenab-ı Hakk da O'na böyle ifadelerle hitap etmektedir. Meselâ O'na: “Sen kaba ve öfkeli olma!” demiyor; “Eğer öfkeli ve katı kalpli olsaydın” ki böyle değilsin, diyor. Farzı muhal öyle olsaydın, onlar Senin etrafından dağılır giderlerdi. Onun için Sen, onlara o muallâ edebine göre davran; haşin ve sert olma!..

Böylece Cenab-ı Hakk geleceğe ait bir günahın önüne geçiyor ve Habîbi'ne günah işletmiyor. Bunu kim için yapıyor? Bir cemaati ilelebet temsil edecek Zât için yapıyor!. O da Kur'ân'ın emrine uymada öyle hassas davranıyor ki, ileride dahi olsa içine gelebilecek şeyler birden gönlünden zail olup gidiyor.

İş, bununla da bitmiyor. Cenab-ı Hakk: “Onları affet ve onlar için istiğfar et!” buyuruyor. Çünkü onların da kendi ulviyetlerine gölge düşürecek hareketlerden kaçınmaları gerekir. Onun için “Onlar namına Allah’tan mağfiret dile.” denilmektedir.

Bir de, Sana muhalefet ettiklerinden ötürü, suçluluk ruh haletine girdiler. Bu hâl devam ettiği müddetçe kendilerini hep suçlu kabul edecekler. Öyleyse, onları çağır ve hiçbir şey olmamış gibi onlarla yeniden meşveret et...

Cenab-ı Hakk, en kritik anda, bağırp çağırmanın beklediği safhada, Resûlü’nü (s.a.s.) öyle bir davranışa zorluyor ki, bir taraftan O’nun geleceğe ait günah işlemesine set çekiyor, diğer taraftan da O’na edebin en mükemmelini öğretiyor. İşte Allah Resûlü (s.a.s.) de böyle bir edeble edebleniyor..!

Hiz. Enes anlatıyor: On sene Allah Resûlü’ne (s.a.s.) hizmet ettim. (Zaten Allah Resûlü’nün (s.a.s.) hizmetine girdiğinde de on yaşlarındaydım). Bir defa dahi, yaptığım bir iş için “Neden yaptın?”, yapmadığım bir iş için de “Neden yapmadın?” dediğini duymadım. Hatta bir defasında beni bir işe göndermişti. Sokakta oyuna daldım. Aradan ne kadar zaman geçtiğini bilmiyorum. Bir ara arkadan birinin kulağımı tuttuğunu hissettim, döndüm baktım ki Allah Resûlü (s.a.s.). Yüzünde yine aynı tebessüm. “Hemen gidiyorum, Ya Resûlallah” dedim ve koşarak bana verdiği işe gittim.

O, Allah (c.c.) ahlâkıyla ahlâklanmış ve ümmetinin de aynı ahlâkla ahlâklanmasını emir buyurmuştu. Bunu öğreneceğimiz iki ana kaynak vardır; onlar da Kur’ân ve edeb-i Resûlullah diyeceğimiz Sünnet.

Edep, eğer farzıyla, vacibiyle, sünnet ve müstehabıyla Efendimiz’in (s.a.s.) hayatı seniyyeleri ve bize bıraktıkları en

önemli miras da kendi nurlu yaşayışlarıysa, bizim de o edeb-
le edeblenmemiz bir zaruret ve bir mecburiyettir. Tabii ki,
farzıyla edeblenmek farz; vacibiyle edeblenmek vacib; sün-
neti ile edeblenmek sünnet ve müstehabıyla edeblenmek de
müstehabtır. Çünkü Allah (c.c.) O’nu, bize hayatı öğretmesi
için göndermiştir. Biz, yemenin, içmenin, yatmanın ve bütün
fitri ihtiyaçlarımızı gidermenin edebini hep O’ndan öğrendik.
Hekimlik açısından O’nun dediklerinin hikmet yönleri araş-
tırılabilir ve bu tamamen ayrı ve müstakil bir konudur. Biz
mevzuu dağıtmamak için, meselenin o yönüne hiç girmeye-
ceğiz. Burada üzerinde durduğumuz husus, Allah Resûlü’nün
(s.a.s.) bizlere her şeyin edebini talim ettiği hususudur.

Biz, bu edebe tam riayette bulunur, ferdî, ailevî ve cemi-
yet hayatımızı hep o edebe göre tanzim edersek, Kur’ân’ı
hayatımıza hayat yapmış oluruz. Böylece de sorudaki “Kim-
lere ve nasıl edebli davranılır?” kısmı kendiliğinden cevap-
lanmış olur.

Sahabi, Allah Resûlü’ne (s.a.s.) karşı çok saygılı ve çok
edebliydi. O’nu dinlerlerken sanki başlarında kuş varmış da
onu kaçırmak istemiyorlarmış gibi, bir hassasiyet ve titizlik
içinde dinlerlerdi. O’nu tanıdıkça bu sevgiden kaynaklanan
saygıları kökleşiyor ve bilme çapına göre de, saygıları derin-
lik kazanıyordu. Ekseriyet itibariyle O’na soru sormaya ce-
saret edemezlerdi. Dışarıdan bir yabancıнын gelip soru sor-
masını ve verilen cevabı doya doya dinleme fırsatını bulma-
yı çok arzu ederler ve böyle bir fırsatı dört gözle beklerlerdi.
Efendimiz’le (s.a.s.), şöyle rahat bir iki kelime konuşan sahabi
çok azdı. Bu, Efendimiz’in (s.a.s.) onlar üzerindeki baskısın-
dan ileri gelmiyordu. Belki O’nun mübarek şahsiyetine ait
mehabet, ciddiyet ve vakardan kaynaklanıyordu...

Hudeybiye Musalahası'nda, Murahhas, Efendimiz'e (s.a.s.) karşı ashabin tavrını görünce, başı dönmüş, şaşırılmış ve Mekke'ye dönüp şöyle demişti:

“Ben Kisra saraylarında buldum. Bizans saraylarında misafir oldum ve nice hükümdarlar gördüm. Bunların içinde, zalim ve müstebitler de vardı. Fakat yüreğinden gele gele hiç kimsenin, ümmetinin Hz. Muhammed'e (s.a.s.) saygılı olduğu kadar saygılı olduğunu görmedim. Abdest alırken, ağzının suyunu alıyor, tükürürken o suyun tek damlası dahi yere düşmüyor ve bu mübarek damlacıkları kim alıyorsa kim kapıyorsa yüzüne gözüne sürüyor. (Ah, keşke bulsaydık ve biz de sürseydik. Bilmem ki o paye bizlere nasip olur mu?) yüzünden sular aşağıya doğru akarken tek katresini yere damlatmıyorlardı.”

Dünyayı dirayet ve kiyasetleriyle idare eden bu insanlar arasında öylelerini görüyoruz ki, O'na saygıyla dopdolmuş ve âdeta kapısında kapıkulu.

Amr b. As, dünyanın belli başlı ve en çaplı siyasîlerinden biriydi. Vefat edeceği an, telâş içinde bir şey çıkardı ve “Bunu dilimin altına koyun.” dedi. Sordular bu nedir? Cevap verdi: “Allah Resûlü'ne (s.a.s.) ait muy-i mübarektir.” (Efendimizin mübarek kıllarıdır.) O'nunla hesabı rahat vereceğine inanıyordu.

Hayatında hiç mağlubiyet görmemiş ve İslâm'ın hep yüzünü güldürmüş büyük kumandan Halid b. Velid, Akkad'ın tabiriyle “eşi bulunmaz büyük deha” bir muharebede, başındaki sarık yuvarlanınca, sarığına doğru koşar. Askerler arkasından bağırırlar: “Kumandan düşman saflarına giriyorsun, dikkat et!” O, arkasına dahi bakmadan ve gelecek kılıç

darbelerine hiç aldırmadan seslenir: “Hayatın da sözü mü olur? O sarığın içinde Efendimiz’in (s.a.s.) mübarek kılı var!”

Efendimiz (s.a.s.) onların ruhlarına bu derece işlemiştir.

O geldiğinde edeble ayağa kalkar ve O oturmadan da kimse yerine oturmazdı. O, kat’iyyen onlardan böyle bir hareket talep etmezdi. Talep şöyle dursun daima ikaz eder ve “Acemlerin ayağa kalktığı gibi siz de ayağa kalkmayın.” buyururlardı. Ancak her defasında sahabi, içinden gele gele O’na ayağa kalkar ve bunu da sadece bir vazife telâkki ederlerdi.

Hiz. Ebû Bekir (r.a.) ile bir Yahudi arasında münakaşa çıkar. Her ikisi de kendi peygamberinin daha üstün olduğunu söyler. Bir ara Yahudi, Efendimiz (s.a.s.) hakkında uygunsuz bir lâf söyleyince, Hiz. Ebû Bekir (r.a.) siddikiyetinin gereği, Yahudi’ye bir tokat aşk eder. Yahudi, yemez içmez derhal Allah Resûlü’nün (s.a.s.) huzuruna gelerek durumu haber verir. Efendimiz (s.a.s.) bu hâdise vesilesiyle ashabına şöyle ferman eder: “Beni Musa’dan (a.s.) üstün tutmayınız. Çünkü haşır için sur üflenince, ilk kalkan ben olacağım. Kalktığımda Hiz. Musa’yı (a.s.) Arşın kaideleri altında yalvarırken bulacağım.. Bilemeyeceğim, bu benden evvel bir haşır u neşir midir yoksa tur saikası bedeli midir?”

Ve yine Kur’ân-ı Kerim’de Cenab-ı Hakk O’na hitaben: “Velâ tekün kesahibi’l-hût” (Sen hut sahibi Yunus gibi olma) (Kalem, 68/48) deyince, hemen ashabının aklına bir peygamber hakkında uygunsuz bir düşünce gelmemesi için “Beni Yunus b. Metta’ya tercih etmeyin.” buyurmuşlardır.

Bu da O’nun, peygamberlere karşı edep ve saygısıydı. Cevher kadrini cevherfürûşan olmayan bilmez. Bizler Hiz. Musa’yı, Hiz. İsa’yı ve diğer bütün peygamberleri nasıl bilip nasıl tanıyacağız! Onlar, Hiz. Muhammed’e (s.a.s.) sormalıdır

ki hakiki cevap alınmış olsun. Efendimiz'i (s.a.s.) de onlara sormalı... Onun içindir ki, Hz. İsa (a.s.), O'nun geleceğini müjdelemeye beş yüz sene evvel başlamış ve "Geliyor, geliyor; bütün âlemlerin reisi geliyor!" diyerek tebşiratta bulunmuştur. Çünkü onlar O'nun büyüklüğünü biliyorlardı. Fakat Efendimiz (s.a.s.) de tevazu kanatlarını yerlere kadar seriyor ve biraz evvel naklettiğimiz sözleri söylüyordu...

Evet, bütün bunlar Aleyhissalâtü Vesselâm'ın edebiydi. O bu derece mütevaziydi. Tevazu izhar buyurdukça da Cenab-ı Hakk O'nun derecesini yükseltiyordu. Yükselse yüксеle makam-ı Mahmud'a ulaştı. O makam ki, bir insanın, başkalarına el uzatma makamının doruğudur. Bir hususa dikkat çekmek isterim. Makam-ı Mahmud, en geniş manada muhtaçlara el uzatma makamının en zirvesidir. Zaten ta baştan O'na Muhammed ve Ahmed demişler. Evet, O'nun bu makamın sahibi olacağı ta baştan bellidir. İşin başında Cenab-ı Hakk, O'nun bu makamı elde edeceğini bilmiş ve istikbaline bakarak O'na bu isimleri verdimiştir.

Zaten hiçbir peygambere nasip olmayan paye yine O'na aittir. Her peygamber Cenab-ı Hakk'la vasitalı veya vasitasız konuşmuştur. Ama hiçbir peygamber, Efendimiz'in (s.a.s.) serfiraz kılındığı Miraç'la şereflendirilmemiştir.

Evet, bütün arşı-ferşi velveleye verme, kader kalemlerinin yazışına şahid olma, Cennet ve Cehennemi gezip görme gibi faziletleri kendinde toplayan tek peygamber, Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz'dir. Ve işte biz de böyle Miraç'la şereflendirilmiş O peygamberin ümmetiyiz. O, Miraç seyahatından Rabb'imizin bir hediyesi olarak bize turfanda bir hediye getirmiştir. Bu hediye namazdır. Namaz da müminin miracıdır. Bunu da Cenab-ı Hakk bize en kâmil ve mükemmel manada ihsan etmiştir.

Burada edebın müşahhasından yani, Efendimiz'in edebinden bahsediyoruz. Sözüñ akışını bu noktaya getiren sebep ise, sorudaki "Nasıl" a cevap teşkil etmesidir. Aslında bu meselenin nasılıñı düşünmeye, hiç gerek yoktur. Cevap gayet kısa ve nettir: "Allah Resûlü (s.a.s.) kime nasıl davranmış ve nasıl davranılmasını istemişse, işte öyle ..." demek yeterlidir.

Durum böyle olunca, insan büyüğüne, mürşidine, muallimine, kumandanına, başındaki âmirine, onlara, kendi hudutları dışında bir paye vermemek kaydıyla ve onlar da daima hak ölçüsü içinde kaldıkları müddetçe, itaat etmeli, saygı göstermelidir ki, bu da bir edeptir. Ancak edebi tek taraflı düşünmek bir hatadır. Büyüklerin küçüklere ve üsttekilerin de alttakilere karşı bir edep tavrı vardır. Ve zaten hakiki edep bu iki kanadın kendilerine düşen edep vazifesini tam yerine getirmeleriyle mümkündür.

Efendimiz (s.a.s.), arkadaşlarıyla beraber yapılması gereken işlerde bizzat aktif olarak çalışırdı. Ev işlerinde de hanımlarına yardım ederdi. Kimseye emr-i vaki yapıp şahsi işlerini gördürmezdi. Belki arkadaşları, O'na ait bir işi yapmak için âdeta birbirleriyle yarışlardı. Fakat her defasında iş yapmaya ilk teşebbüs O'ndan gelirdi.

Meselâ, bir yolculukta, yemek yapılacaktı. Sahabiden biri, "Koyunu kesmek bana ait." dedi. Diğeri "Yüzmek de bana ait." deyince, Efendimiz (s.a.s.) hemen ayağa kalkıp "Odun toplamak da bana ait." buyurdular ve odun toplamaya koyuldular. Hendek kazımında bizzat bulunduğu, mescid yapımında herkesle beraber kerpiç taşıdığı hepimizin malûmudur. O, böyle davrandı ve arkadaşlarını da böyle yetiştirdi. Onun içindir ki, Ebû Bekirler, Ömerler, Osmanlar, Aliler (r.a.), müstesna bir titizlikle, kılı kırk yarararak,

adalet ölçüsünde yaşayabildiler. Bunu onlara, Muallim ve Mürşitleri olan Allah Resûlü öğretmişti.

Amr b. As'ın (r.a.) bu mevzuda hassas davranmadığını duyan Hz. Ömer (r.a.) O'na hitaben şiddetli bir dil kullanıyor ve mektubunda şöyle diyordu: "İnsanlar analarından hür olarak doğdular. Ne zamandan beri onları köle olarak kullanıyorsunuz?"

Bu ölçüyü bulabilme de onların, Efendimiz'den öğrendikleri edeble mümkün oluyordu.

Demek oluyor ki, günümüzün ve yarının insanının da önünde bir edep Rehberi vardır. O edebe riayet, ferdin ve cemiyetin kurtuluş beraatı olacaktır. Ancak biz, böyle bir sü-tunda O'nu tafsilatıyla sunamadığımızdan ötürü üzgünüz. Sunmamız da mümkün değildir. İmkân elverirse, bu mevzuu, müstakil bir eserde ele alıp incelemeyi düşünürüz. Burada sadece mevzuun felsefesine küçük bir işarette bulunmuş olduk.

Bunun ötesinde, O'nun giyim, kuşam, yeme-içme, yatma-kalkma gibi günlük yaşantısı, yüzlerce ciltlik eserlerle anlatılmış ve bize kadar da nakledilip gelmiştir. Mevzuun bu kısmını böyle mümtaz eserlere havale ile beraber, son olarak şunu da arz etmek istiyoruz: Efendimiz'in (s.a.s.) hayatı, fıtratın ayrılmaz bir parçasıydı. O, hayatı en tabii haliyle yaşamıştı. Zaten, her insanın benimseyeceği ideal hayat da işte bu fibrî ve tabîî hayattır. İnsanlık böyle bir hayatla kurtulacaktır. Sözün başında da dediğimiz gibi, hayatı bütünüyle kuşatan, nizam, intizam ve âhenk bir edebittir. Bu edebin en güzel örneğini de Efendimiz (s.a.s.) vermiştir...

(Bu yazı M. Fethullah Gülen Hocaefendi'nin izinleriyle buraya alınmıştır. Bkz.: Asrın Getirdiği Tereddütler, 4/1-15, Nil Yayınları, İzmir, 1998)

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim

Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabb’i Allâh’a, Salât ve selâm da Habib-i Ekrem’inedir.

Âdâb-ı muâşeret ismini verdiğimiz bu çalışma, insan hayatının vazgeçilmez unsurlarından birisi olan “güzel ahlâk” ile ilgili temel sayılabilecek konuların bir kısmını işlemeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

Bu konuda daha önceden yapılmış bulunan müstakil bazı çalışmalar vardır. Bununla birlikte âdâb-ı muâşerete ait başlıkların, esas itibarı ile başka konulardaki çalışmaların içerisinde ancak yer bulabildiği görülmektedir. Bu açıdan da müstakil sayılabilecek çalışmaların yeterli olmadığı ya da az sayıda olduğu söylenebilir.

İşte şu anda elinizde tuttuğunuz çalışma, bu alandaki boşluğu kısmî de olsa gidermeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

Bilindiği üzere ahlâkın ve buna bağılı olarak âdâb-ı muâşeretin kaynağı, dinimizin yüce ve yüksek kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ve Efendimiz (s.a.s.)'in hadîs-i şerîfleridir. Kaynağını dinden almamış hemen hiçbir ahlâkî prensip ya da kaide yoktur desek yanılmış olmayız. Bu beşer üstü ve vahiy eksenli ahlâkî düzenlemeler, her şeyi ve bu arada da yarattığı insanı en iyi bilen çok merhametli Rabb'imizin bizlere âdeta bir armağanıdır. Bu açıdan çalışmamızda her bir konu öncelikle âyet-i kerimelerden daha sonra da hadis-i şeriflerden temellendirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra da kısmen İslâm büyüklerinin konu ile ilgili mütalââlarına yer verilmeye çalışılmıştır.

İstifade edilen kaynaklar mümkün olduğunca gösterilmiş, okuyucunun yararına olduğu düşünülen konular tek tek ele alınmak sûreti ile pratik uygulamalar gösterilmek istenmiştir.

Eksiklikler ve kusurlardan dolayı kıymetli okuyucularımızın nazar-ı müsamahalarını ve yapıcı eleştirilerini beklediğimizi ifade etmekteyiz.

İstifadeli olunması dileği ile.

Abdulkadir HALİT

Çamlıca/İstanbul

GİRİŞ

“Âdâb-ı muâşeret” doğrudan “ahlâk” konusu içerisinde yer alır. Hatta âdâb-ı muâşeret’e bir açıdan pratik ahlâk nazarı ile de bakabiliriz. Dolayısı ile bu iç içe kavramları biraz da açmaya çalışarak, önce “ahlâk” konusunda kısa bir giriş yapmaya çalışacak daha sonra da “âdâb-ı muâşeret” konusunu izah etmeye çalışacağız.

“Ahlâk” Arapça bir kelime olup “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğuludur. “Hulk” ise insanın ruhundaki “huy” dediğimiz bir meleke, özel bir hal demek olup tabiat ve seciye manalarına da gelir. Böyle bir meleke, ya hayırlı bir semere verir veya hayırsız ve zararlı bir semere verir. Ahlâkın çeşitli tarifleri arasında en yaygını şöyledir: “Ahlâk, nefiste iyice yerleşen bir melekedir ki fiil ve davranışlar, fikrî bir zorlanmaya ihtiyaç olmaksızın bu meleke sayesinde kolaylıkla ortaya çıkar.”

Ahlâkî özellikler genel olarak “güzel” ve “çirkin” diye ikiye ayrılır. Şöyle ki: Güzel huylara ve bunların güzel meyve ve neticelerine: “Ahlâk-ı Hasene, Ahlâk-ı Hamide, Me-hâsin-i Ahlâk, Mekârim-i Ahlâk (güzel huylar)” adı verilir. Ak-

sine çirkin huylara ve bunların meyvelerine de: “Ahlâk-ı Kabiha, Ahlâk-ı Zemîme, Mesavi-i Ahlâk, Rezail-i Ahlâk (çirkin huylar)” denir. Meselâ edep, tevazu ve kerem, birer güzel huy eseridir. Sefahat, kibir ve cimrilik de birer çirkin huy eseridir. İşte bütün bu huylardan ve neticelerinden bahseden ilme “Ahlâk İlmi” denilmektedir.

Nevvas b. Seman (r.a.), Resûlullah (s.a.s.)’dan “iyilik” ve “günahın” tanımını istemiş, Efendimiz (s.a.s.) de şu cevabı vermiştir: “İyilik, güzel ahlâktır. Günah da içini rahatsız eden ve başkasının muttali olmasından korktuğun şeydir.”¹ Cabir (r.a.)’den gelen başka bir rivayette ise Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: “Bana en sevgili olanınız, kıyamet günü de bana mevkice en yakın bulunacak olanınız, ahlâkça en güzel olanlarınızdır. Bana en menfur olanınız, kıyamet günü de mevkice benden en uzak bulunacak olanınız, gevezeler, boşboğazlar ve yüksekten atanlardır.” (Cemaatte bulunan bazıları): “Ey Allah’ın Resûlü! Yüksekten atanlar kimlerdir?” diye sordular. Efendimiz (s.a.s.): “Onlar mütekebbir (büyüklük taslayan) kimselerdir!” cevabını verdi.²

Ahlâk ilmi, nazarî ve amelî ahlâk olmak üzere iki kısma ayrılır.

1. Nazarî ahlâk: Ahlâk esaslarına ve kanunlarına ait görüşleri ve fikirleri gösterir.

2. Amelî Ahlâk: Ahlâkla ilgili görevlerin nelerden ibaret olduğunu bildirir.

Bir hadîs-i şerifte belirtildiği üzere, “Allah sizin ne dış görünüşünüze ne de mallarınıza bakar. O sadece sizin kalple-

¹ Müslim, *Birr* 15, (2553); Tirmizî, *Zühd* 52, (2390).

² Tirmizî, *Birr* 77, (2019).

rinize ve amellerinize bakar.”³ Dolayısıyla bu çalışmada daha çok amelî ahlâk, onun da âdâb-ı muâşeret (görgü kuralları) bölümünün ele alınmaya çalışılacağını yukarıda belirtmiştik. Şimdi de insan sorumluluğunun ne anlama geldiği ile ilgili olarak “görevler” konusuna kısaca girmeye çalışacağız.

Görevlerin Mahiyetleri ve Nevileri

Görev, yapılması dinen zorunlu olan veya tavsiye edilen herhangi bir hayır, bir kemal ve güzel bir şey demektir. Bu tarife göre, görevler iki nevidir. Biri, dince zorunlu olan görevlerdir yani farzlardır ki, bunları yapmamak herhalde azabı ve sorumluluğu gerektirir. Namaz, oruç, zekât gibi...

Diğer nevi ise, dinen her halde zorunlu olmamakla beraber istenen ve tavsiye edilen ahlâkî birtakım görevler yani nafilelerdir. Bunlara riayet edilmesi bir kemaldır ve iyi hale, insanın sevaba kavuşmasına ve övgüye layık hale gelmesine sebep olur. Yapılmaması ise, bir noksanlıktır. Nafile kılınan namazlar, fakirlere verilen sadakalar, insanlara karşı yapılan güzel ve kibar davranışlar gibi...

Görevler, diğer bir bakımdan başka bir bölüme tâbi bulunmaktadır. Şöyle ki: Görevler ya sırf Allah için veya insanın kendi şahsına ve ailesine karşı veyahut da cemiyete karşı yapılır. Bu bakımdan görevler, İlâhî, şahsî, ailevî ve içtimâî (toplumsal) nevelerine ayrılır. Şimdi bunları da kısaca açalım.

İlâhî Görevler

Her akıl sahibi ve baliğ kimse, Allah Tealâ Hazretleri’ni bilip ona kullukta bulunmakla yükümlüdür. Bir insan için

³ Müslim, *Birr* 33, İbn Mace, *Zühd* 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/285, 539.

bu kulluktan daha büyük bir nimet ve şeref olamaz. Kulluk, bizim doğrudan inançla ilgili görevlerimiz arasında yer alır. Sonra da, namaz, oruç, zekât ve hac gibi sırf bedenî veya sırf malî veya hem bedenî ve hem de malî olan ibadetlerle yükümlü bulunduğumuzu bilir ve bunları seve seve yaparız. Bunlardan feyizler alır, büyük zevk duyarız. Bunlar da bizim birer amelî görevimizdir.

Meselâ, yurdumuzu koruma ve savunma İlahî bir görev demektir. Vatan savunması görevi bazen farz-ı kifaye, bazen de farz-ı ayın olur. Askerlik görevini yapmış olsak bile, yurdumuzu korumak için askerliğe tekrar gönüllü olarak katılma İlahî ve vatanî bir ahlâk görevidir.

Nefs ile mücadele de çok önemli İlahî bir görevdir. Dinimizin, örf ve âdetlerimizin verdiği bir terbiye içerisinde nefsini korumayan kimse, ne kendisine ne de yurduna gereği gibi hizmet edebilir. Yüksek fedakârlıklar, yüksek bir terbiye sayesinde meydana gelir. Bunun içindir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.), Tebük Gazvesi'nden dönüşünde Ashâb-ı Kirâm'a şöyle buyurmuştur: "Küçük savaştan büyük savaşa dönüyoruz."⁴ Burada büyük bir ordu ile gerçekleştirilen gazve "küçük savaş" olarak nitelendirilirken, nefis ve şeytanla olan mücadeleye ise "büyük cihad" denilmiştir.

Bir kısım nafîle ibadetler de birer İlahî görevdir. Mesele: Yüce Allah'ın rızasını kazanmak için nafîle namaz kılar, oruç tutarız. Kalplerimizin nurlanması için Kur'ân-ı Kerim okuruz. İmanımızın nurunu artırmak için her şeyde yüce olan yaratıcımızın kutsal isimlerini anarız.

⁴ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 425.

Şahsa Ait Görevler

İnsanların kendi nefislerine karşı da birtakım görevleri vardır. Bu görevlerin bir kısmı bedenlerine, bir kısmı da ruhlarına aittir. Başlıcaları şunlardır:

1. Beden terbiyesi. Öyle ki, her insan için temiz ve pak olmak, güçlü bir bedene sahip olmak önemlidir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: “Kuvvetli olan mümin, zayıf olan bir müminden hayırlıdır.”⁵

2. Sağlığı koruma. Sağlık büyük bir nimettir. Onun için sağlığa zararlı şeylerden kaçınmalı ve tedaviye gereken önem verilmelidir.

3. Zararlı riyazetlerden kaçınma.

4. Vücudu yıpratacak şeylerden sakınma.

5. İradeyi kuvvetlendirme. İnsan sağlam bir irade sahibi olmalıdır. Yararlı şeyleri öğrenip yapmalı, yararsız şeyleri de yapmamalıdır.

6. Aklı ve zihni, ilim, irfan nurları ile aydınlatma, kalbde yararlı ve yüksek duyguları uyandırma, ilim ve marifet kazanma da önemli görevlerden bazılarıdır.

Ailevi Görevler

Aile hayatı, toplumsal varlığın başlangıcıdır. Aile fertleri, başta zevç ile zevceden ve bunların çocuklarından ibarettir. Bunların karşılıklı görevleri vardır.

1. Kocanın başlıca görevleri: Zevcesi ile güzel geçinmek, onu korumak, onun geçim ihtiyaçlarını karşılamak, eşine sadakatten ayrılmamaktır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyu-

⁵ Müslim, *Kader* 34.

rulmuştur: “Sizin hayırlılarınız, kadınları için hayırlı olan-larınızdır.”⁶ Kadınların başlıca görevleri ise; kocasının dine uygun olan emirlerine itaat etmek, onun namus ve şerefi-ni korumak, bulunduğu hale kanaat etmek, israftan kaçın-maktır. Mutlu bir şekilde yaşamanın yolu budur.

2. Çocukların ana-babalarına karşı başlıca görevleri: Onlara saygı gösterip itaat etmektir. Kendilerini yıllarca sevgi ve şefkatle kucaklarında beslemiş bulunan ana-ba-balarına karşı “öf” bile demeleri caiz değildir. Ana-babası-na bakmayan, onların dine uygun emirlerini dinlemeyen, onların ihtiyaç zamanlarında yardımlarına koşmayan bir çocuk, hayırlı evlâd olma şerefinden mahrum kalır. Böyle bir kişi toplum içinde yararlı olmaktan çıkar, hem de Yüce Allah’ın sorgulamasını hak etmiş olur.

3. Ana-babanın çocuklarına karşı görevleri: Yavrularını güçleri yettiği kadar beslemek, terbiye etmek ve okutup bir kazanç yoluna koymaktır. Baba ile ana, çocuklarına karşı eşit hareket etmeli, onları okşamak ve gözetmek hususunda eşit tutmalıdır. Ana ile baba, çocuklarına yumuşak davranmalı, kendilerini isyana götürmeyecek şekilde onları terbiye etme-ye çalışmalı ve onlara karşı güzel bir fazilet örneği olmalıdır.

4. Kardeşlerin başlıca görevleri: Birbirini sevmek, birbi-rine yardım edip saygı ve merhamet göstermektir. Kardeş-ler arasında pek kuvvetli bir bağ vardır; bunu daima koru-malıdır. Hele büyük kardeşler, baba ve anne yerindedirler. Bunlara karşı büyük bir saygı göstermelidir. Maddî bir ya-rar yüzünden düşman kesilen kardeşler, iyi ruhlu kimse-ler sayılamazlar. Hizmetçiler de aile fertlerinden sayılırlar.

⁶ Tirmizî, *Rıda* 11 (1162); Ebû Davud, *Sünnet* 16, (4682).

Bunlara karşı da, iyilik ve tatlılıkla hareket etmeli, güçleri yetmeyecek olan işleri onlara yüklememelidir.

İçtimaî (Toplumsal) Görevler

Bilindiği üzere, insanlar yaratılış bakımından medenîdirler. Toplu bir halde yaşamak ihtiyacındadırlar. Bu yüzden aralarında karşılıklı birtakım görevler bulunur. Bunlar gözetilmedikçe, toplum hayatı devam edemez, hiçbir işte düzen bulunamaz. Bu görevlerin başlıcaları şunlardır:

1. Cemiyet fertlerinin hayatını gözetmek: Her insan yaşama hakkına sahiptir. Hiçbir kimsenin hayatına haksız yere tecavüz edilemez. İslâm gözündeki bir insanı haksız yere öldüren, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Aksine, bir insanın yaşamasına sebep olan kimse de bütün insanları hayata kavuşturmuş gibi olur.

2. Fertlerin hürriyetini gözetmek: Yüce Allah aslında bütün insanları hür olarak yaratmıştır. Ancak hürriyetlerin çerçevesi belirlidir. Her insan her istediğini yapmak yetkisine sahip değildir. Öyle olsa, cemiyetin hürriyeti kaybolur gider.

3. Fertlerin vicdanlarını gözetmek: Vicdan İlâhî bir kuvvettir, ruhun bir özelliğidir. İnsan, bozulmayan bir vicdan sayesinde, iyi şeylerle kötü şeylerin arasını ayırabilir. Vicdanın kıymeti dışarıdaki eserlerinden anlaşılır. Fena harekette bulunan insanın, iyi bir vicdana sahip olduğu söylenemez. İslâm, bütün insanların hidayet ve mutluluğunu isteyen vicdanlara büyük önem verir. Kirli vicdan sahiplerinin de hallerine acır, kendilerini doğru yola getirmeye çalışır. İnsanlar birbirlerini iyilikle uyarmaya ve hallerini düzeltmeye çalışırlar. Birbirlerinin vicdanına hâkim olma-

ya çalışamazlar. Vicdanlara bakan ancak Yüce Allah'dır. Herkesi vicdanındaki duygularından dolayı mükâfatlandırır veya azap eder. Ancak kötü vicdanları düzeltmek için yapılacak olan bilinçli uyarıları ve öğütleri, vicdanlara karışma şeklinde anlamak da doğru değildir.

4. Fertlerin ilmî görüşlerini gözetmek: Herhangi bir fikrin ve kanaatin doğru olup olmadığına, yine ilmî bir şekilde müdahale etmelidir. Çünkü bir hakkın meydana çıkması, ancak bu sayede mümkün olur. Bir batılın kötülüğünden cemiyetin kurtulabilmesi de ancak böyle yapmakla mümkündür.

5. Fertlerin namus ve şereflerini gözetmek: Dinimizde herkesin namus ve şefi saldırıdan korunmuştur. Böyle bir saldırı ağır bir cezayı gerektirir. Bunun içindir ki, İslâm'da gıybet, iftira, alay etme, sövme ve kötü söyleme kesinlikle haramdır.

6. Fertlerin mülkiyet haklarını gözetmek: Herhangi bir kimsenin mülkiyet ve tasarruf hakkına tecavüz etmek haramdır. Herkesin kazancı kendine aittir. Cemiyetin ilerlemesi ve medenî bir halde yaşayabilmesi, ancak bu korunma ile mümkün olur. Bir cemiyeti meydana getiren fertlerin servet ve meslek bakımından değişik derecelerde olmaları, hikmet ve ihtiyaç gereğidir. Herkes Allah'ın taksimine razı olmalıdır.

İslâm'da Muâşeret (Güzel Geçinme) Âdâbı

Konu başlığımız iki kelimedenden oluşmaktadır. Önce bu kelimelerin anlamlarını kısaca görmeye çalışacağız.

Âdâb Kelimesi

Bu kelimenin aslı Arapça olup tekil hali “edep” kelimesidir. “Edep” kelimesi lügatte; ziyafet ve davet⁷ manalarına gelen “edb” veya “zarif, edepli olmak anlamındaki “edep” mastarından isim olarak “davet, iyi tutum, incelik/kibarlık, hayranlık ve takdir”⁸ anlamlarına gelmektedir. İstilahî olarak ise, “Bir toplumda örf, adet ve kural halini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgi” anlamında kullanılmaktadır.⁹

Âdâb, ahlâk, terbiye ve nezaket kurallarının bütününe verilen bir ad olup İslâm’ın güzel saydığı söz ve davranışlardır. Bu itibarla edep, insanların kendisine davet olunan bilumum hayır, zarafet, usluluk ve güzel ahlâk demektir. Seyyid Şerîf, “et-Tarifât” adlı eserinde edebi, “Bütün hatâ türlerinden kendisiyle korunulan şeyi bilmekten ibaretir.” diye tarif etmektedir. İbn Hacer ise şöyle der: “Edep, söz, fiil ve davranış itibarıyla takdir edilen ve övülen şeyleri yapmaktır. Bu, güzel ahlâk sahibi olmak demektir. Edep, ‘hoş ve güzel olan davranışları yerine getirmek’ veya ‘büyüklere hürmet etmek, küçüklere yumuşak ve şefkatli davranmak’tır diyenler olduğu gibi, edep kelimesinin ‘yemeğe davet’ manasına gelen ‘medebe’ kelimesinden alındığı görüşünde olanlar da vardır.”¹⁰

Ku’rân-ı Kerim’de doğrudan “edep” kelimesi veya bu kelimedenden türemiş başka bir kelimenin geçtiğini görmeyiz. Ancak; “Tıpkı Firavun’un ve onlardan daha öncekilerin gi-

⁷ *Ahter-i Kebîr*, elif-dal-maddesi.

⁸ *Lisanu’l-Arab*, “edb” maddesi.

⁹ T. D. V. *İslam Ansiklopedisi*, 10/412, İstanbul, 1994.

¹⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bari*, 13/2.

dişi gibi” (Al-i İmran, 3/11) ve “Evet, tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin tutumu gibi.” (Enfâl, 8/54) âyet-i kerîmelerinde “âdet, tutum, yol, gidiş” anlamında “de’b” kelimesi kullanılmıştır. “Yedi sene, bildiğiniz şekilde ekin ekersiniz.” (Yusuf, 12/47) âyet-i kerîmesinde ise yine aynı şekilde “yol, âdet” anlamında “deeb” kelimesi şeklinde geçmektedir. Başka bir âyet-i kerîmede ise “dâibeyn” kelimesi kullanılmıştır ki “sürekli” anlamındadır.

Hadis-i şerîflerde ise bu kelimenin doğrudan kullanıldığını görmekteyiz. “Beni Rabb’im eğitti (edeplendirdi) ve eğitimimi en güzel şekilde yaptı.”¹¹ Bu hadiste edep kelimesinin eğitim anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Cüneyd-i Bağdâdî hacca giderken, Bağdat’a uğrayan müridlerinin son derece saygılı ve nazik davrandıklarını görünce Ebû Hafs’a: “Müridlerini saray mensupları gibi edeplendirmişsin.” demiş, Ebû Hafs da: “Hayır, onların içlerindeki edep dışlarına yansımıştır.” diyerek müridlerinin edebli davranışlarının gönülden olduğunu belirtmek istemiştir.¹² Bu itibarla sosyal ilişkilerde edebın önemi derhal göze çarpmaktadır. Hatta edep, büyük ve küçüğün kimliğini gösteren dış görünümüdür, diyenler de olmuştur. Bu açıdan çocuğa edep elbisesini giydirmek ahlâk eğitiminde öncelikli vazifelerden sayılmıştır. Edebi, insanı ayıplanma ve kötülenme sebeplerinden koruyan nefsin köklü bir kuvveti olarak görenler de vardır.

Fıkıh ıstılahına göre ise edeb, “Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sünnetine uygun olarak yapılan hareketlerdir.” Daha geniş ifadesiyle Allah’ın ve Peygamber’in emir ve yasakları-

¹¹ Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1/70, Beyrut, 1351, 3.Baskı.

¹² T. D. V. *İslam Ansiklopedisi*, a.y.

na uygun biçimde hareket etmektir. Âdâb fikhî terim olarak ele alındığında ‘sünnet-i gayr-i müekkede’ hükmündedir. O yüzden âdâb bazen nafîle, bazen müstehap, bazen mendub, bazen de fazilet kavramlarıyla eş anlamda kullanılır. Âdâb kaideleri Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından tavsiye ve teşvik edilmiştir. Yapıldığında sevap kazanmak söz konusudur.

Edeb’in çoğulu âdâb’tır. En güzel ve hiçbir zaman eskimeyecek olan edeb ve ahlâk, Kur’ân’da öğretilen ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sünneti ile tatbik edilip yaşanan âdâbtır.

Kâinatı en mükemmel bir düzen ve intizam üzere yaratan Allah, yaratıkları içinde insanı en güzel bir kıvamda yaratmıştır (Tîn, 95/4). Diğer yaratıkları da onun istifadesine vermiştir. Böylece insanı âlem için hâkim duruma getirerek onu muhatab ve mükellef kılmıştır. Peygamberleri vasıtasıyla sadet yollarını göstermiş, iyi ve güzeli, kötü ve çirkinini öğretmiştir. Her şeyi mükemmel olarak yaratan Allah, insanlara da kendileri için en doğru olan yaşayış ve hareket yollarını bildirmiştir. Dolayısıyla Allah’ın bize öğrettiği edeb ve ahlâk, değişmeyen en güzel ve doğru ahlâktır. Bu ahlâkı en güzel şekilde yaşayan da Hz. Peygamber (s.a.s.)’dir. “Gerçekten sen, çok büyük bir ahlâk üzeresin.” (Kalem, 68/5) âyeti ile Allah’ın iltifatına mazhar olan Hz. Peygamber kendi hakkında: “Ben, ahlâkın güzelliklerini tamamlamak için gönderildim.”¹³ buyurmuş ve Kur’ân’dan ibaret olan güzel ahlâkını, hayatında yaptığı tatbikatı ve tavsiyeleri ile ümmetine tebliğ etmiştir. “Onun şahsında Allah’ı ve Âhiret gününü

¹³ Muvattâ, *Hüsnü'l-Hulk* 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/381.

umanlar ve Allah'ı çokça hatırlayanlar için güzel edeb ve ahlâk numuneleri vardır.” (Ahzab, 33/21).

Her konuda olduğu gibi, güzel ahlâk konusunda da örneğimiz olan Hz. Peygamber (s.a.s.) ahlâkça insanların en güzeli idi. Peygamberimiz (s.a.s.), güzel ahlâkı tarif ederken şöyle buyurmuştur:

“İki haslet vardır ki bir müminde asla beraber bulunmazlar: Cimrilik ve kötü ahlâk.”¹⁴ Bir defasında da Muaz b. Cebel hazretlerine: “Ey Muaz, insanlara karşı iyi ahlâklı ol!” buyurmuştur.¹⁵

Güzel ahlâkın kıyamet gününde müminin terazisinde en ağır gelecek bir konumda olduğunu, buna karşılık çirkin huy sahiplerinin öfkeye maruz kalacağını belirten Resûlullah (s.a.s.), bir başka sahabiye güzel ahlâklı olan kişilerin devamlı namaz kılıp oruç tutmuş gibi muamele göreceklerini belirtmiştir.¹⁶

Resûlullah (s.a.s.) namaza başlarken tekbir getirir, sonra (bazan) şunu okurdu: “İnne salatî ve nüsükî ve mahyaye ve memâtî lillâhi Rabbi'l-âlemin. La şerike lehu ve bi-zalike ümirtü ve ene evvelü'l-müslimîn. Allahümmehdini li-ahseni'l a'mali ve ahseni'l-ahlâk. La yehdi li-ahseniha illa ente. Ve kînî seyyie'l-a'mali ve seyyie'l-ahlâk. La yakî seyyieha illâ ente. =Namazım, ibadetim hayatım ve ölümüm âlemlerin şeriksiz Rabbi Allah içindir. Ben bununla emrolundum. Ben bu emre teslim olanların ilkiyim. Ey Allah'ım, beni amellerin ve ahlâkın en iyisine sevket. Bunların en iyi-

¹⁴ Tirmizî, *Bir* 41, (1963).

¹⁵ Muvatta, *Hüsnü'l-Hulk*, 1.

¹⁶ Tirmizî, *Birr* 62, (2003, 2004); Ebû Davud, *Edeb* 8, (4799).

sine senden başka sevk eden yoktur. Beni kötü amellerden ve kötü ahlâktan da koru, kötü amel ve ahlâktan koruyacak olan yine ancak sensin.”¹⁷

Resûlullah (s.a.s.)’dan ateşe insanları en çok atan şeyin ne olduğu soruldu: “Ağız ve ferc” buyurdular. En ziyade neyin insanları cennete soktuğundan sordular: “Allah’a takva ve güzel ahlâk!” buyurdular.¹⁸

Burada kısaca “takva” konusuna girmenin faydalı olabileceğini düşünüyoruz. “Takva” kelimesi genel olarak iki manada kullanılır:

1. Âmm (geniş) olan manasıdır ki “âhirette kişi için zararlı olacak hususlardan sakınıp korunmak” demektir. Bunun en önemlisi “cehennemde ebedî kalmayı neticelendiren şirkten sakınmaktır.” En yükseği de kişinin “sırrını” Hak’tan uzaklaştırabilecek her husustan temiz tutması ve bütün varlığı ile Hakk’a dönüşü, bütün maneviyatıyla Allah’ın korumasına girmesidir. “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekirse öylece sakının.” (Âl-i İmrân, 3/102) âyet-i kerîmesinde bu duruma bir işaret sezilmektedir.

2. Bir de bilinen özel bir manası vardır ki şudur: Mutlak olarak zikredildiği ve manayı değiştirecek bir karine bulunmadığında “nefsi günaha sevk edebilecek gerek fiil ve gerekse de iyi olanı işlemeyi terk ile meydana gelebilecek herhangi bir günahattan korunma” takva olarak adlandırılır. “O iyiler, ufak kusur ve günahlardan olmasa da, büyük günahlardan, aşikâr hayâsızlıklardan kaçınırlar. Senin Rabb’inin mağfireti

¹⁷ Nesai, *İftitah* 16

¹⁸ Tirmizî, *Birr* 62, (2005).

boldur.” (Necm, 53/32) âyeti gereğince böyle bir “takva” büyük günahlardan kaçınmayı ittifakla gerektirir.

Râğîb der ki: Dinî istilahta takva, nefsi gûnahtan korumaktır, bu ise haramı terk ile olur, bu da işlenmesi mübah olan şeyleri terk ile tamamlanır. Çünkü rivayet olunan “Helâl belli, haram da bellidir, aralarında şüpheli şeyler vardır...” hadisi gereğince korunun kenarında otlayan içine girebilir.¹⁹

Burada “küçük günah” konusuna da kısaca temas etmemiz gerekmektedir. Biraz önce Necm Sûresi’nden aktardığımız âyet-i kerîme (53/32) “küçük günahlar” konusunda insanın gevşek davranabileceği anlamında değildir. Çünkü Said İbn Cübeyr (r.a.)’den rivayet olunmuştur ki, “Kendileri de ihtiyaç duydukları halde yiyeceklerini, sırf Allah’ın rızasına ermek için fakire, yetime ve esire ikram ederler.” (İnsan, 76/8) âyet-i kerimesi nazil olduğu zaman, bazı Müslümanlar az bir şey verdiklerinde sevap kazanamayacaklarını zannetmiş; diğer bazıları ise, “Allah, cehennem ateşini büyük günahlar için vaat etmiştir” diyerek, yalan söyleme, harama bakma, gıybet etme vb. küçük günahlardan ötürü kınanmayacaklarını düşünmüşlerdi. Bunun üzerine Allah, “Zerre ağırlığınca hayır yapan onu bulur, Zerre ağırlığınca şer yapan da onu bulur.” (Zilzal, 99/7-8) âyetlerini inzal buyurdu. Said b. Cübeyr (r.a.) der ki: Allah bu âyet-i kerîmeleri inzal buyurarak, bir yandan; “az, kısa zamanda çoğa vesile olur” diye Müslümanları azımsamadan vermeğe teşvik etmiş, diğer yandan da, “küçük günahlar kısa zamanda çoğalır, dolayısıyla büyük

¹⁹ M. Hamdi Yazır-Hak Dini Kur’ân Dili, İstanbul, Eser Neşr., trsz., C: 6, Sh: 4479.

günahlara dönüşür” diye onları küçük günahları işlemekten sakındırmıştır.²⁰

İslâm bilginlerine göre bir küçük günah, beş sebeple büyük günah durumuna gelebilir:

1. Küçük günahlar üzerinde ısrar etme.
2. Küçük günahlara lâkayt kalma, ehemmiyet vermemeye, hafife alma.
3. Küçük günahı, büyük günaha kıyas ederek ferahlanma, sevinme.
4. İşlemiş olduğu küçük günahla insanlar arasında iftihar etmek.
5. Küçük günahın bir âlimden, kendisine uyulan bir rehber kimse tarafından işlenmesi de büyük günah olmasını gerektiren bir durumdur.

Günah hususunda muhakkak bilmemiz gereken, Allah’ın yasakladığı şeylere yaklaşmamak, küçük veya büyük günahlara karşı Allah’a sığınmak, Kur’ân’da bildirilen günahı günah olarak kabullenmek ve günaha ısrar etmemektir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.s.): “Tövbe ve istiğfar edildiğinde büyük günah ‘büyük’ değil, ısrarla işlenmeye devam edildiğinde ise, küçük günah ‘küçük’ değildir”²¹ buyurmuştur.

Konumuza yeniden dönecek olursak, Efendimiz (s.a.s.) bir hadis-i şeriflerinde: “Mümin, güzel ahlâkiyle gece ibadet eden, gündüz oruç tutan kimselerin derecelerine erişir.”²²

²⁰ İbn Kesir, *Tefsir, Muhtasar*, 3/667.

²¹ Suyuti, *Câmiü’s-Sağîr*, 3/3416.

²² Tirmizî, *Birr* 62, (2003, 2004); Ebû Davud, *Edeb* 8, (4799)

buyurmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.), Ebû Hureyre'nin (r.a.) bir sorusu üzerine de Allah'tan korkmanın ve güzel ahlâklı olmanın Cennet'e girmeye sebep olacağını belirtmiştir. Efendimiz (s.a.s.) devamla, güzel ahlâklı bir insana Cennet'in yukarı kısmında bir ev verileceğini, Peygambere en sevgili ve kıyamet'te onun meclisine en yakın olacak insanın da ahlâkı güzel kişiler olacağını bildirmiştir.²³

Muhaddisler, Hz. Peygamber'in bizzat yaşadığı ve ümmetine tavsiye ettiği edeb ve ahlâk kaidelerini ihtiva eden hadisleri, tasnîf ettikleri hadîs kitaplarında "Kitâbu'l Edeb", "Bâbu'l-Edeb" gibi başlıklar altında toplamışlardır.²⁴ Buna ilâveten İmam-ı Buhârî "El-Edebu'l Müfred" isimli kitabını, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ahlâkî yaşayış ve emirleri ile ilgili hadislerini derleyerek meydana getirmiştir.

Edeb, insanlara karşı bütün davranış ve muamelelerde terbiyeli ve ahlâklı olmaktır. Selâm vermek, güler yüz göstermek, tırnak kesmek gibi nice İslâmî edebler vardır ki, bunlar Hz. Peygamber'in birer sünneti olduğu gibi, daha önce geçen peygamberlerin de sünnetidir.

Rivayetlerle sabit olan edeb ve güzel ahlâk hakkındaki Peygamber (s.a.s.)'in emir ve yasakları herkesi ilgilendirmektedir. Bu sebeple, edeb verme ve terbiye etme konumunda olan her kişinin de bu emir ve yasakları önce şahsında tatbik etmesi, daha sonra da terbiyesi altında bulundurduğu kişileri bu güzel ahlâk ile ahlâklandırmaya çalışması gerekir. "Ey inananlar, nefsinizi ve ehlinizi tutuşturucusu taşlar ve insanlar olan ve kâfirler için hazırlanmış bulunan Ce-

²³ Nevevî, *Riyazu's-Sâlihîn*, 1/49-54.

²⁴ Bkz. Buhârî, *Edeb*; Müslim *Edeb*, Muvattâ, Hulk başlıklarında olduğu gibi.

hennem ateşinden koruyunuz.” (Tahrim, 66/6) buyuran Cenâb-ı Allah, hem nefsimizi hem de sorumluluğumuz altında olan ve yetiştirmek mecburiyetinde olduğumuz çocuklarımızı, Allah ve Peygamberi’nin razı olduğu güzel ahlâk ile ahlâklandırmamızı istemiştir. Bu durum aynı zamanda Cehennem’in azabından korunmamız açısından da bir vesile ve vasıta hükmündedir.

Her insan, elinin altında bulundurduğu kimselerin her türlü hak ve hukukundan, eğitim ve öğretiminden, kısacası onların terbiyesinden doğrudan sorumludur. Ebeveynin evlâd üzerindeki eğitiminin önemini Allah’ın Resûlü (s.a.s.) şöyle tebarüz ettirmektedir: “Her doğan çocuk İslâm fitratı üzere doğar. Bundan sonra anası, babası onu Yahudi yaparlar, Nasranî yaparlar, Mecusî yaparlar. Nitekim hayvan yavrusu derli toplu bir hayvan yavrusu olarak doğurulur. Siz kusursuz doğan bu hayvan yavrularının içinde kulağı, dudağı, burnu, ayağı, kesik olanını hiç görüyor musunuz?”²⁵ Hadisi rivâyet eden Ebû Hureyre devamla: “İster-seniz şu âyeti okuyunuz” dedi. “O halde sen yüzünü bir muvahhîd olarak dine, Allah’ın o fitratına çevir ki, insanları bunun üzerine yaratmıştır.” (Rum, 30/30)

Yukarıdaki âyet-i kerîme ve hadis-i şerîf, insanın fitraten tertemiz olduğunu, ahlâkın en güzeli olan İslâm’ı kabule kabiliyet ve istidatlı bulunduğunu ortaya koyar. Ancak, insana verilen yanlış eğitim, onu kötü ahlâk sahibi ve inançsız bir insan durumuna getirir. Bu sebeple çevrenin ve ebeveynin çocuk üzerindeki etkisi tartışılmayacak kadar önemlidir.²⁶ Al-

²⁵ Müslim, *Kader* 25.

²⁶ Müslim, *Kader* 22.

lah insanı fıtraten temiz yaratmış ve onun fıtratına uygun edebi, terbiyeyi verme işini de baba ve anneye havale etmiştir. Baba ve annenin evlâda en güzel ve kalıcı hediyesi, onu iyi terbiye etmeleridir. Terbiye edilmiş sâlih bir evlâd ölümünden sonra da baba-anne için hayırlı amellerin yazılmasına sebep olur.

Muâşeret Kelimesi

Muâşeret kelimesi ise; karışmak, arkadaş olmak ve beraber yaşamak manalarına gelir.²⁷ İslâm dini, insanların muâşeretine, birbiriyle görüşüp konuşmalarına, toplum halinde medeniyet üzere yaşamalarına büyük bir önem vermiştir.

Bu kısa girişten sonra şimdi de âdâb-ı muâşeret (görgü kuralları) konusunu, ilgili âyet-i kerîmelere ve hadis-i şerîflere de temas etmeye çalışarak incelemeye çalışacağız.

²⁷ *Ahter-i Kebîr*, “ayn-şin” md.

HİLİM SAHİBİ OLMA

Hilm; yumuşak huylu, yavaş, uslu, sessiz, sakin olma, heyecana kapılmayıp öfkeyi yenme, nefesine hâkim olup kızmama ve gücü yettiği halde affetme anlamına gelir. Hilim aynı zamanda hoşla gitmeyen şeyler karşısında sabredip tahammül gösterme, tahrik edici sebepler karşısında soğukkanlılığı koruma, vakarlı ve ağırbaşlı bulunma, acı ve ıstırap verici hareketlerle yüz yüze gelince kendini tutma gibi anlamlara gelen güzel bir ahlâktır.

Allah'ın razı olduğu ahlâkların başında hilim ile tevazu gelir. Bu iki ahlâk bütün iyi huyların menşei ve eşrefidir.

Hilim; vakar ve sakinet sahibi olmak ve yavaşlıkla beraber, acele etmemek, teenni ile hareket etmek demektir. Bunun neticesi ise afv ve ihsan gibi yüksek ahlâkın meydana gelmesidir.

Hilim, güzel ahlâkın temel unsurlarından birisidir. Ayrıca aklın kemaline sebep olur ve diğer huylar üzerinde de olumlu bir etki meydana getirir.

İlim onu öğrenmekle elde edilebildiği gibi, hilim de onu

elde etmeye çalışmakla meydana gelir. Yani hilmin kazanılması önceleri zorlanmakla ve üzerinde çalışmakla mümkündür.

Hilim, aynı zamanda öfke duygusunu kontrol edebilmekle de yakından ilgilidir. Öfkesini yenemeyen ya da kontrol edemeyen kimselerin hilim sahibi olabilmeleri de o derece güçtür.

İlim ehli, gazab halinde hilimle hareket edebilmeyi amellerin en faziletlielerinden birisi olarak görmüşlerdir.

İnsan mümtaz bir varlıktır. Allahû Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri, hiçbir yaratılmışı vermediği akıl, zekâ, vicdan, ruh yüksekliği, merhamet, şefkat, acıma ve yardım etme, hürmet, saygı vb. üstün vasıfları sadece insana vermiştir. Bu açıdan insan yaratılmışların en kıymetlisidir.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan "Rabbâniyyîn, selâmen, hevnen, kehlen ve kirâmen" gibi kelimeler genel olarak "hilim sıfatı" ile tefsir edilmişlerdir.

Görüldüğü gibi bu vasıf tamamen yumuşaklığa delâlet etmektedir ki, kusurları görmeme, insanları bağışlama, diyalog adına herkese açık olma gibi tavırların hemen hepsi bu temel vasıftan kaynaklanır.

Peygamberimiz'in (s.a.s.) Hilmi ve Yumuşak Huyluluğu

Peygamberimiz, peygamberliğinden önce de, sonra da insanların en halimi, en yumuşak huylusuydu. Hayatı boyunca bu meziyetini devam ettirmiştir. Cenab-ı Hak da kendisini korumuş ve bu sıfatından dolayı övmüştür.

Âl-i İmran Sûresi'nin 159. âyetinde, "Allah'ın bir rahmet eseridir ki, sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer

huysuz ve katı kalpli birisi olsaydın muhakkak onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.” buyurmaktadır.

Peygamberimiz şahsına yapılan kötülüklerden dolayı hiçbir şekilde intikam almayı düşünmemiştir. Ayrıca o, insanların en az kızanı, en çabuk razı olanı ve bağışlayanı idi.

Allah’ın emirlerini insanlara anlatmaya çalıştığı sırada, Kureyş müşrikleri ona her türlü hakarete bulunuyordu. Onunla alay ediyor, ölüm tehdidinde bulunuyor, geçtiği yollara dikenler seriyor, üzerine pislik atıyor, boynuna ke ment atarak sürüklemeye çalışıyorlardı. Bununla da kalmayıp, ona sihirbaz, büyücü, kâhin, şair diyorlar; öfkelen dirip kızdırmak için her türlü yola başvuruyorlardı. Fakat o, kendisine yapılan bütün bu hakaretlere tahammül ediyor, kızmıyordu.

Aslında kim olursa olsun, başkalarının yanında hakarete uğrayan insan muhakkak kızar, öfkelenir, tepki gösterir, karşılık vermek ister. Ancak bunların hiçbirini Peygamberimiz’de görmek mümkün değildi. O gayet sakin, engin, sabırlı ve tahammüllü idi. Üzerine aldığı görevi, İlâhî daveti sağ salim, sağlıklı biçimde yerine getirmeye çalışıyordu. Kendisine yapılan eziyetlere karşılık vermeyişi belki de bundan idi.

Peygamberimiz Mekke’de kurulan Zülmeceaz Panayırında insanlara İslâmî anlatırken o sırada kendisini dinlemiş olan birisi şöyle anlatıyor:

“Hz. Muhammed (s.a.s.) Allah’ın bir olduğunu, O’na inananların kurtulacaklarını ilân ediyordu. Ebû Cehil de onun üzerine toprak atıyor, ‘Ey insanlar, bu adamı dinlemeyin, sizi dininizden vazgeçirmeye çalışıyor. Sizi putlarımız olan

Lât ve Uzza'dan uzak tutmak istiyor' diye yaygara yapıyordu. Peygamberimiz ise bu tahriklere hiç aldırıyor, bir kere olsun dönüp Ebû Cehil'in yüzüne bile bakmıyordu. O kendi görevini yapmaya çalışıyordu.”²⁸

Yine bir gün Peygamberimiz, Sahabîlerden hasta olan Sa'd bin Ubade'yi ziyarete gidiyordu. Yolda münafıkların elebaşlarından Abdullah bin Ubey'in de bulunduğu bir topluluğa rast geldi. Orada bir müddet durdu. İbn Ubey Peygamberimiz'e sataşmaya başladı. Ve küstahça, “Dikkat etse ne adam, hayvanın yerden toz kaldırıyor, buradan uzaklaş, hayvanın bizi rahatsız ediyor!” diyerek ileri geri konuşmaya başladı. Peygamberimiz oradakilere selâm verdikten sonra bazı şeyler anlattı. İbn Ubey, halkın Peygamberimiz'i dinlediğini görünce iyice çığırdayan çıktı ve “Bize Müslümanlıktan bahsedip durma, sana gelen olursa ona istediğini anlatırsın!” diyerek, hakarete varan sözler sarf etmeye başladı. Fakat Peygamberimiz onun âdâb dışı davranışlarına bir karşılık vermiyor, anlatmaya devam ediyordu.

Buna karşılık büyük şair Abdullah bin Revaha ayağa kalkıp: “Ya Resûlallah, buraya her zaman geliniz, bize konuşma yapınız, sizi çok seviyoruz!” diyerek sevincini dile getirdi.

Bu sırada Müslümanlarla münafıklar arasında tartışma başladı. Kavga edecek duruma geldiler. Çok sakın davranan ve hiç öfkelenmeyen Peygamberimiz, onları yatıştırdı ve daha sonra oradan ayrıldı, yoluna devam etti.²⁹

Arap yarımadasındaki Yahudiler Peygamberimiz'in amansız düşmanıydı. Kinci, kıskanç, açgözlü, dünya düş-

²⁸ Mevlânâ Şibli, *Asr-ı Saadet* (Terc: Ö. Rıza Doğrul) 2/108, İst. 1974,

²⁹ Müslim, *Cihad* (Hadis no: 3357).

künü bir karakter taşıyorlardı. Ancak şurası da belirtilmelidir ki Araplardan ayrı olarak eğitime, bilgiye ve okumaya önem veriyor, bütün üstünlüklere sahip olmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla da âhir zaman Peygamberinin aralarından çıkmasını bekliyorlardı. Peygamberimiz, Allah'tan gelen peygamberliğini açıkça tebliğ etmeye başladığında, Yahudilerdeki kıskançlık ve düşmanlık ayyuka çıktı. Peygamberimiz'e en çirkin tuzağı kuruyorlar, vücudunu ortadan kaldırma yollarını deniyorlardı.

Bir defasında Yahudi'nin birisi Peygamberimiz'e büyü yaptı. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz hastalanıp yatağa düştü. Rahatsızlığı birkaç gün sürdü. Sonunda Cebrail Aleyhisselâm geldi, durumu Peygamberimiz'e haber verdi:

“Yâ Muhammed, Yahudilerden biri seni büyülemiş ve üfürüp düğümlediği ipliği falanca kuyuya atmış. Birini gönder de, onu kuyudan çıkarsın.”

Peygamber Efendimiz Hazret-i Ali'yi gönderdi, o düğümlü ipliği kuyudan çıkartıp getirtti. Düğümler açılır açılmaz Efendimiz sanki bağları çözülen bir kimse gibi oldu, rahatladı. Bununla birlikte Peygamberimiz âhirete göçünceye kadar bildiği halde bu durumu o Yahudi'nin yüzüne vurmadı.³⁰

Ancak, ehl-i kitap içinde hakperest, hakkı ve doğruyu arayan kimseler de vardı. Çünkü ellerindeki kitapta Peygamberimiz'in özelliklerini ve güzelliklerini anlatan epeyce işaretler ve bilgiler vardı.

Peygamberimiz'in Tevrat'ta anlatılan ve yer verilen en

³⁰ Buhârî, *Tıbb* 47.49.50, Cizye 14, *Edeb* 56; Müslim, *Selam* 43, (2189).

belli vasıflarından birisi de hilmi idi. Yumuşak huyluluğuna, insanları İslâm'a davet ederken gösterdiği tahammül ve sabra Tevrat'ta işaret edilmişti. Yahudi bilginleri, Peygamberimiz'in Tevrat'ta bulunan pek çok sıfatını bizzat gözleriyle görüp tanımışlardı. Bazıları ise hâlâ araştırmaya devam ediyordu. Peygamberimiz'in Tevrat'ta anlatılan bütün sıfatlarını görecekler, ondan sonra iman edeceklerdi.

Bu Yahudi bilginlerinden birisi, "O'nun Tevrat'ta, övülen sıfatlarından, kendisinde görmediğim, denemediğim, hilim sıfatından başka hiçbirisi kalmamıştı." diyerek, bunu da denemek ister ve sonrasını şöyle anlatır:

"Ben Peygamberimiz'i, alışveriş sonunda belli bir vade ile otuz dinar borçlandırmıştım. Borcun tahsiline daha bir gün varken gidip:

"Ya Muhammed, hakkımı öde. Zaten siz Abdülmuttalip oğullarının âdeti borçlarını zamanında ödemeyip, uzatıp durmaktır," dedim. Bunun üzerine Ömer bana,

"Ey pis Yahudi, vallahi, Resûlullah'ın evinde olmasaydın, senin gözünü patlatırdım" dedi. Resûlullah (s.a.s.) Ömer'e,

"Ey Hafs'ın babası, Allah seni bağışlasın. Biz senden, başka türlü bir davranış beklerdik. Bana, onun bende olan hakkını güzellikle ödememi söyleyecektin; ona da, alacağını tahsil ederken yardımcı olacaktın ve daha nazik davranmasını söyleyecektin" buyurdu. Bu Yahudi devamla şöyle anlatıyor:

Benim Resûlullah'a karşı cahilce, kaba ve sert davranışım, Resûlullah'ın yumuşaklığını arttırmaktan başka bir şey yapmadı. Bana,

“Ey Yahudi, sana borcumu yarın sabah ödeyeceğim” buyurduktan sonra Ömer’e,

“Ey Hafs’ın babası, onu yarın sabahleyin istediği hurma bahçesine götür, beğenirse kendisine şu kadar ver. Verirken de sana şu kadar fazla veriyorum de. Eğer bu bahçedekine razı olmazsa, falan bahçeden şu kadar ver” buyurdu.

Ertesi gün Hz. Ömer beni hurmasını beğendiğim bahçeye götürdü. Oradan Resûlullah’ın dediği kadar hurma verdi. Emrettiği fazlalığı da ekledi. Yahudi, Peygamberimizdeki alacağını bu şekilde tahsil ettikten sonra kelime-i şهادet getirdi ve Müslüman oldu. Niçin Müslüman olduğunu da Hz. Ömer’e şöyle açıkladı:

‘Ey Ömer, biliyor musun, Resûlullah’a niçin böyle davrandım? Çünkü Resûlullah’ın Tevrat’ta yazılı bulunan özelliklerini ve ahlâkını bütünüyle onun üzerinde gördüm. Görmediğim sadece hilmi ve yumuşaklığı kalmıştı. Bugün de hilmini denedim, onu da aynen Tevrat’ta yazılı olduğu şekliyle buldum. Sen şahit ol, şu hurmayı ve servetimin yarısını fakir Müslümanlara bağışlıyorum.’

Daha sonra bu Yahudi ailesinden yaşlı bir adamın dışında herkes Müslüman oldu. Peygamberimiz’in sabrını ve yumuşaklığını sadece bir hadisede göstermesi dahi pek çok insanın iman etmesine sebep olmuştu.³¹

Efendimiz kendisine karşı çıkan, gereksiz sözler eden insanları da olgunlukla karşılar, hoşgörü gösterir ve yumuşak davranırdı. Herkesin yapamayacağı, yapması mümkün olmayan güzel ahlâk örnekleri sergilerdi. Ebû Said el-Hudrî anlatıyor:

³¹ İbn Sa’d, *Tabakat*, 1/360.

Peygamber Efendimiz, Huneyn Savaşı sonrası düşmandan kalan ganimet mallarını sahabîlerine dağıtıyordu. Sahabîlerden bazılarına fazla ganimet veriyordu. Bu arada Akra bin Hâbis'le Uyeyne bin Hıns'a yüzer deve verdi. Bunun üzerine Temim oğullarından Zü'l-Huveysıra adında birisi geldi ve "Yâ Resûlallah! Adaletten ve hakkaniyetten ayrılma. Vallahi bu dağıtımda Allah rızası aranmamıştır!" diye itiraz etti. Peygamberimiz üzüldü ve şöyle cevap verdi:

"Yazıklar olsun sana, ben âdil davranmazsam, kim davranır? Eğer ben adaletli yürütmüyorsam büyük bir zarara uğramış olurum. Allah, Musa'ya rahmet eylesin. O bundan daha ağır sözlerle incitildiği halde sabretmiştir."³²

Yeni Müslüman olmuş ve İslâm'ın yüce ahlâk esaslarını bütün varlığı ile benimseyip olgunlaşma fırsatını henüz bulamamış bedevilerin kaba ve sert davranışları olurdu. Olsunca eğitimsizdiler. Üstelik medenî imkânlardan mahrum bir hayat yaşıyorlardı. Birtakım olumsuzluk sergilemelerinin temeli de zaten buydu.

Bir defasında Peygamberimiz mescitte Sahabîleri ile birlikte oturmuş sohbet ediyorlardı. Bedevinin biri içeri girdi ve iki rekât namaz kıldıktan sonra ellerini açtı, şöyle dua etti:

'Allah'ım, bana ve Muhammed'e rahmet et. Başka kimsese rahmet etme.' Bedevinin bu duasını duyan Peygamberimiz:

'Çok geniş olan Allah'ın rahmetine sınır çektin' buyurarak bedevinin hatasını düzeltti.

Bedevi biraz sonra kalktı ve gitti mescidin bir tarafına

³² Buhârî, *Humus* 16; Müslim, *Zekât* 142, (1063).

abdestini bozdu. Sahabîler onu bu halde görür görmez adamın başına üşüştüler. Peygamberimiz onlara müdahale etti ve şöyle buyurdu:

‘Onu bırakınız. İşini görsün. Sonra da oraya bir kova su dökersiniz. Çünkü siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, güçleştirici olarak değil.’ Sonra bedeviyi yanına çağırdı, şu dersi verdi:

‘Bu mescitler ne abdest bozmak için, ne başka pislik yapmak için değildir. Buralar Allah’ı anmak, namaz kılmak ve Kur’ân okumak için yapılmıştır.’³³

Aslında bu olayda Peygamberimiz’in kendi eliyle yaptırdığı ve sadece ibadet maksadıyla kullanılan mescide birisinin gelip, büyük bir yanlışlıkta bulunması söz konusuydu. Fakat Peygamberimiz biliyordu ki, bedevi bu işi kasden yapmamıştı. Bilmeyerek yapmıştı.

Anlayış göstermek, hoşgörülü davranmak, yumuşak davranmak, başışlayıcı olmak, tahammüllü olmak, ancak olumsuz davranışlarla muhatap olduğunda bir mana kazanır. Yoksa sıradan olaylar karşısında zaten hemen herkes sakin ve sabırlıdır. Peygamberimiz her konuda olduğu gibi, hilmi ve yumuşaklığı ile de bambaşkaydı. Hatta bir taneydi. Onun üstüne bir diğerini düşünmek mümkün değildi.

Peygamberimiz’in hilim ve yumuşaklığının bir örneğini de Enes bin Mâlik anlatıyor:

“Peygamberimiz’le birlikte yürüyordum. Üzerinde Necran kumaşından yapılmış sert yakalı ve kaba bir hırka vardı. Bedevinin biri koşarak geldi, Peygamberimiz’in arkasın-

³³ Buhârî, *Vudu* 58; Ebû Davud, *Taharet* 138, (380); Tirmizî, *Taharet* 112, (147); Nesai, *Taharet* 45, (1,48, 49).

dan yetişti ve cübbesini şiddetli bir şekilde çaktı. Peygamberimiz'in hırkası yırtıldı ve yakası boynunda kaldı. Adamın kuvvetli çekişinden dolayı elbisenin sertliği Peygamberimiz'in boynunda iz bırakmıştı. Sonra bedevi:

'Yâ Muhammed! Develerimi buğdayla yükle. Çünkü sendeki mal ne senindir, ne de babanıdır.'

Bedevinin yaptığı, çok kaba ve görgüsüzce bir davranıştı. Peygamberimiz üzüldü. Bedeviye döndü ve:

'Önce beni incittiğin için özür dile' dedi. Bedevi:

'Hayır, özür dilemiyorum' şeklinde karşılık verdi. Oysa Peygamberimiz bedeviye bir nezaket dersi vermek istiyordu. Fakat adam hiç de oralı değildi. Peygamberimiz, bedevinin kabalığına bakmayarak Sahabîlerine döndü:

'Bu adamın develerinin birine arpa, diğerine hurma yükleyin' buyurdu. Adam sevinerek gitti. Sahabîler de Peygamberimiz'in bu güzelliğine hayran kaldılar.³⁴

Peygamberimiz emri altında bulunan ve hizmetini gören kimselere de son derece yumuşak davranır, onlara kızmaz, kalplerini kırmazdı. Onlar dediğini yapmasalar, ihmal de etseler, sadece yumuşakça ve nazıkçe sebebini sorardı.

Uzun yıllar hizmetinde kalan Enes bin Malik, Peygamberimizin ahlâkını şöyle anlatıyor:

"Resûlullah'a (s.a.s.) on sene hizmet ettim. Bana ne 'Öf dedi, ne de yapmadığım bir iş için 'Keşke onu yapsaydın' ve ne de yaptığım bir iş için 'Bunu niye yaptın?' dedi."³⁵

Hiz. Enes, bir ihmalinden dolayı Peygamberimizin kendisini ikaz edişini şöyle anlatır:

³⁴ Buhârî, *Libas* 18, *Humus* 19, *Edeb* 68.

³⁵ Buhârî, *Edeb* 39; Müslim, *Fedâil* 13; Timizî, *Birr* 69.

“Resûlullah, bir gün beni bir iş için bir yere gönderdi. Ben ‘Vallahi gitmem’ dedim. Hâlbuki içimden Resûlullah’ın beni gönderdiği yere gitmek geliyordu. Dışarı çıktım, çocukların yanına uğradım, onlar sokakta oynuyorlardı. Ben de aralarına karıştım, oynamaya başladım. Derken Resûlullah geldi, arkamdan başımı tuttu. Yüzüne baktım, gülüyordu:

‘Enescik, seni gönderdiğim yere gittin mi?’ diye sordu.

‘Evet, gidiyorum yâ Resûlallah’ dedim.”³⁶

Bir seferinde de Peygamberimiz Hz. Âişe’ye (r.ah) şu tavsiyede bulunuyordu:

“Ey Âişe, yumuşak davran. Zira yumuşaklık bir şeyde bulunursa mutlaka onu süsler, bir şeyden çıkarsa onu da çirkinleştirir.”³⁷

Peygamberimiz gerçek yiğitliğin ve kahramanlığın mad-dî güç ve kuvvette olmadığını, esas yiğitliğin öfke anında sakın bulunmakta ve öfkesini yenip yumuşak davranmakta olduğunu biliyordu.

Abdullah bin Mes’ud anlatıyor: Resûlullah (s.a.s.):

‘Siz aranızda kimi yiğit sayarsınız?’ diye sordu. Biz de:

‘Kendisini pehlivanların yıkamadığı, mağlup edemediği kimseyi’ dedik. Resûlullah:

‘Hayır, o pehlivan değildir. Asıl pehlivan, öfke anında kendisine hâkim olabilen, kendisini tutabilendir’ buyurdu.³⁸

Bu yönüyle de Peygamberimiz gerçek bir yiğit ve pehlivandı. Onun bu yönünü düşmanları bile yıkamamış, mağlup düşürememiş, alt edip istediklerini yaptıramamışlardı.

³⁶ Azîmâbâdî, Ebu’t-Tayyib Muhammed, *Avnu’l-Ma’bud*, Medîne, 1968, 13, 127.

³⁷ Müslim, *Birr* 78, (2594); Ebû Davud, *Cihad* 1, (2578), *Edeb* 11 (4808).

³⁸ Müslim, *Birr* 106, (2608); Ebû Davud, *Edeb* 3, (4779).

Peygamberimiz yalnız şahsına yapılan, nefesine karşı işlenen hataları yumuşaklıkla karşıladı; Allah’a ve imana yapılan bir hücum olunca asla susmaz, gereken cevabı verirdi. Onun yumuşak huyluluğundaki asıl maksadı, iman ve İslâm’ın güzelliğini muhtaç gönüllere sunmaktır.

Cerir bin Abdullah’ın rivayetine göre Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır:

“Muhakkak Allah Teâlâ sertlik ve kabalığa vermediği şeyleri (mükâfatı) rıfk ve yumuşaklığa verir. Allah bir kulu sevdiği zaman da ona rıfkı ihsan eder. Rıfkıktan mahrum olan bir ev halkı her şeyden mahrum olur.”³⁹

Rıfk, yani güzel ahlâkla birlikte yumuşak huylu olabilmenin temel şartlarından birisi de gelişigüzel bir şekilde öfkelenmemek ve kızmamaktır. Eski bir atasözümüz bu durumu “öfke ile kalkan zararlar oturur” şeklinde özetlemektedir. Bu açıdan yerli yersiz öfkelenme ve sinirlenme, hilmin yani yumuşak huylu bir karakter ve ahlâkın tam zıddı bir konumdur. Öyle ki, sadece çabuk öfkelenme ve sinirlenme ahlâkını değiştirmek dahi çok büyük pozitif sonuçlar meydana getirebilecek bir değişimdir.

Abdurrahman bin Avf anlatıyor: Peygamberimiz’e bir kişi geldi ve şöyle dedi:

“Yâ Resûlallah! Bana birkaç kelime öğret ki, onlarla huzur bulayım. Çok uzun olmasın ki, unuturum.” Peygamberimiz şöyle buyurdu:

“Öfkelenme!”⁴⁰

³⁹ Müslim, *Birr* 75, (2592).

⁴⁰ Buhârî, *Edeb* 76; Tirmizî, *Birr* 73 (2021); *Muvatta*, Hüsnü'l-Hulk 11, (2, 906).

Efendimiz (s.a.s.) öfkenin şeytanilik boyutuna da dikkat çekmiş ve pratik bir çözüm olarak şöyle buyurmuştur:

“Öfke şeytandandır. Şeytan da ateşten yaratılmıştır. Ateş ise ancak su ile söndürülür. Bundan dolayı öfkelendiğiniz zaman abdest alın.”⁴¹

Bir başka pratik çözüm şekli olarak da şöyle buyurmuştur:

“Biriniz öfkelendiği zaman ayakta ise hemen otursun. Öfkesi geçerse iyi, fakat geçmezse o zaman da yan tarafına yaslansın.”⁴²

İnsanların Kötülüğüne Karşı İyilik Yapma

“İyilikle kötülük bir olmaz. O halde sen kötülüğü en güzel tarzda uzaklaştırmaya bak. Bir de bakarsın ki seninle kendisi arasında düşmanlık olan kişi candan, sıcak bir dost oluvermiş!” (Fussilet, 41/34)

Şer, galip görüldüğü durumlarda bile, aslında zayıftır. Zira mahiyeti icabı çökmeye mahkûmdur. Hayır, iyilik ve dürüstlük ise gönüller fetheden, bizatihi bir kuvvettir. İyilik ve kötülük açık bir tarzda karşı karşıya geldiklerinde iyiliği takdir edip, kötülükten nefret etmeyen çok az insan bulunur. Şu halde iyilikle kötülüğün bir olmadığı açıktır.

Kötü davranışı affetme bir iyiliktir. Fakat afla beraber iyilik etmek sayesinde, karşıdakinin gönlü fethedilmiş olur. Bunun pek az istisnası olabilir ki bu da nadir yani yok hükümündedir.

⁴¹ Ebû Davud, *Edeb 4*, (4784).

⁴² Ebû Davud, *Edeb 4*, (4782).

“Ama kötülüğe karşı iyilik hasleti, ancak sabredenlerin kârıdır, faziletten yana nasibi bol olanların kârıdır. Eğer şeytandan gelen bir vesvese seni dürterse hemen Allah’a sığın. Çünkü O, her şeyi işitir, her şeyi mükemmel tarzda bilir.” (Fussilet, 41/35–36)

Hak ile batıl mücadelesinde müminler kötülüğe karşı iyilikle cevap verdiğinde, şeytan üzüntüsünden kahrolur. Az da olsa bir yanlış davranışta bulunmalarını ister ki müminlerin lehinde düşünenleri kandırabilsin. Hatta müminler, kendilerine yapılan zulme karşılık verirken azıcık ölçüsüz davranırlarsa, “Şeytanın vesvesesinin etkisinde kalmış” sayılırlar. Müminler bu sebeple, büyük kuvvetlerini kaybederler. Çünkü yüzde yüz haklılıklarına ufak bir gölge düşürmüş, aleyhtekilere küçük bir bahane vermiş olurlar. Bu âyetin pek güzel bir tefsiri şu hadis-i şerifte yer alır:

Bir gün bir adam gelip Hz. Ebû Bekir (r.a.)’e sürekli hakaret etti. Hz. Peygamber (s.a.s.) de orada bulunuyordu. Adam hakaret ettikçe Hz. Ebû Bekir dinliyor, cevap vermiyordu. Hz. Peygamber (s.a.s.) ise tebessüm ediyordu. Nihayet Ebû Bekir dayanamayıp sert bir karşılık verince Hz. Peygamber’in çehresi değişti ve oradan ayrıldı. Ebû Bekir peşinden kalkıp sebebini sorunca buyurdu ki: “Sen sükût ettiğin sürece, bir melek senin yerine cevap veriyordu. Fakat sen ağzını açınca yanına şeytan geldi. Ben şeytanın olduğu yerde bulunmam”⁴³

Diğer bir âyet-i kerimede ise şöyle buyrulmaktadır:

“Fakat onlar ne yaparlarsa yapsınlar, sen yine de kötü-

⁴³ Ebû Davud, *Edeb* 49 (4896, 4897).

lûğü en iyi tarzda sav! Biz onların, senin hakkındaki asılsız iddialarını pekiyi biliriz.

Sen de ki: “Ya Rabbî! Şeytanların vesveselerinden, onların yanımda bulunmalarından Sana sığınırım!” (Müminûn, 23/96-98)

Yapılan kötülöklere aldırılmamak gerektiğı gibi, kötölöklere mümkün olan en güzel iyiliklerle karşılık vermeye gayret göstermelidir.

“Sen af ve müsamaha yolunu tut, iyiliğı emret, cahillere aldırış etme. Her ne zaman şeytandan sana bir vesvese gelecek olursa, hemen Allah’a sığın. Çünkü o duaları işitiş icabet eder ve her şeyi bilir.” (A’raf, 7/199-200)

Allah’ın emirlerine ve rızasına aykırı tarafa çeken, içten içe dürtten herhangi bir vesvese gelirse, müminin Allah’a sığınması, istiaze kalesine girmesi emrediliyor. İnanç esasları, ibadetler, haramlar, insanlara karşı davranışlar, hülâsa insanın hayatında karşılaşacağı her türlü durumda vesveseye maruz kalınca Allah’a yönelmek, O’nun korumasına girmek gerekir. Âyetin muhatabı zahiren Hz. Peygamber görünmekle beraber, aslında bu hitabı işiten bütün insanlardır.

“Allah’a karşı gelmekten sakınanlara şeytandan bir hayal ilişince, hemen düşünüp kendilerini toparlar, basiretlerine tam sahib olurlar.” (A’raf, 7/199-200)

Allah’a karşı gelmekten sakınanlar, muttakiler, kendilerini tam emniyette hissetmezler. Şeytan onları da etkilemeye çalışır. Fakat onlar bunu bildiklerinden, şeytanın bir tayf, bir hayal eseri gibi etkisine maruz kalıp gözleri bulanabilir. Ama çok geçmeden gerçeğı sezer, Allah’a sığınmak

gerektiğini hatırlar, basiretleri açılır, yanlışlık yapmaktan kurtulurlar.

Efendimiz (s.a.s.) haklı bile olsa münakaşayı terk eden kişiye bakın nasıl mükâfat vaat etmektedir: “Ben, haklı bile olsa münakaşayı terkedenden kimseye cennetin kenarında bir köşkü garanti ediyorum. Şaka bile olsa yalanı terkedene de cennetin ortasında bir köşkü, ahlâkı güzel olana da cennetin en üstünde bir köşkü garanti ediyorum.”⁴⁴

Sıla-i Rahimde Bulunma

Sıla-i rahim, akraba ve yakınları ziyaret etme, hallerini ve hatırlarını sorma, gönüllerini alma anlamında dinî-ahlâkî bir terimdir.

İslâm’da insanlar arası ilişkilere önem verildiği gibi özellikle yakınlardan başlayarak anne ve babanın ve sırayla diğer akrabaların ziyaret edilip gözetilmesi prensibi son derece önemlidir.

Halit b. Zeyd (Ebû Eyyüb el-Ensârî) hazretlerinden rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber’e gelerek:

“Yâ Resûlallah; beni Cennete sokacak bir ibadet söyler misiniz?” dedi. Resûlullah (s.a.s.) şu cevabı verdi:

“Allah’a ibadet eder ve O’na hiç bir şeyi ortak koşmazsın, namaz kılar, zekât verir ve sıla-i rahim edersin”⁴⁵

Peygamber Efendimiz’in bu kadar önemle üzerinde durduğu ve yapıldığı zaman Müslümanların Cennete girmelerine sebep olacağını haber verdiği sıla-i rahim; sadece ak-

⁴⁴ Ebû Davud, *Edeb* 7, (4800).

⁴⁵ Buharî, *Zekât* 1.

rabaları ziyaret değil, ama aynı zamanda her türlü hayır işlerinde akraba ve yakınların görülüp gözetilmesi anlamındadır. Gerek âyet-i kerîmelerde, gerekse hadîs-i şerîflerde sıla-i rahmin, namaz, zekât gibi farz ibadetlerden hemen sonra zikredilmesi, İslâm'daki önemini göstermektedir. Bu açıdan İslâm âlimleri sıla-i rahimde bulunmanın vacib olduğu görüşündedirler. Bunun, terk edilmesi, yani akraba ve yakınlarla olan ilginin kesilmesi, büyük günâh sayılmıştır. Cenab-ı Hakk şöyle buyuruyor:

“Ey insanlar! Sizi bir tek kişiden yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden bir çok erkekler ve kadınlar türeten Rabb’inize karşı gelmekten sakının.

Adını anıp Kendisini vesile ederek birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlık etmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakınınız. Allah sizin üzerinizde tam bir gözeticidir.” (en-Nisâ, 4/1)

Bu âyet-i kerîme, akrabalık bağlarının koparılmasından sakındırırken, şimdi aktaracağımız âyet-i kerîme de bireyle-re akrabalık bağlarının korunması ve gözetilmesi vazifesini vermektedir.

“Onlar Rabb’in tarafından sana gönderilenin hak ve gerçek olduğunu bilip, Allah’ın gözetilmesini emrettiği şeyleri gözetirler. Rab’leri olan Allah’tan çekinirler ve pek çetin bir hesaptan endişe ederler.”

Ama Allah’a verdikleri sözü iyice pekiştirdikten sonra bozanlar ve Allah’ın gözetilmesini emrettiği şeyleri terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkarıp nizamı bozanlar yok mu, işte onlara sadece lânet vardır. En kötü yurt olan cehennem vardır.” (er-Ra’d, 13/21, 25).

Bu âyet-i kerîme ve hadis-i şerîflerde geçen “rahim” (akraba) sözünün hangi derecede akrabaları içine aldığı hususunda farklı görüşler vardır. Bazılarına göre kendileriyle evlenilmesi haram olanlar; bazılarına göre vârisler bu kelimenin mana tabakasından sayılır. Bazı âlimler de, mahrem olsun olmasın, kişinin bütün yakınları akrabadır (rahim) demişlerdir. Bu son görüş, toplumsal yardımlaşma bakımından daha kapsamlı görünmektedir.

Allah (c.c.) ve Peygamber (s.a.s.) akrabanın görülüp gözetilmesini emrettiklerine göre, bunun nasıl yapılacağını görmeye çalışmamız iyi olur.

Sıla-i rahmin birkaç derecesi vardır:

1. En aşağı derecesi akrabalarımıza karşı tatlı sözlü, güler yüzlü olmak; karşılaştığımızda selâmlaşmayı, hal-hatır sormayı ihmal etmemek; daima kendileri hakkında iyi şeyler düşünmek ve hayır dilemektir.

2. İkinci derecesi ise onların ziyaretlerine gitmek ve çeşitli konularda yardımlarına koşmaktır. Bunlar daha çok bedenî hizmetlerdir. Özellikle yaşlıları zaman zaman yoklayarak, yapılacak işleri varsa onları takip etmek kendilerini sevindirecektir.

3. Sıla-i rahmin üçüncü ve en önemli derecesi ise akrabalara malî yardım ve destek sağlamaktır.

Sıla-i rahim açısından bazı istisnai durumları, meselâ fakir birisinden akrabalarına malî yardımda bulunmasını beklemenin yanlışlığını da görmek gerekir. Ancak zengin, hali vakti yerinde bir Müslüman'ın, sadece ziyaret ve hal-hatır sormakla sıla-i rahim görevini yerine getirmiş olduğu da söylenemez. Böyle zengin birisi için sıla-i rahim, yoksul

akrabalarına elinden geldiğince malî destekte bulunmaktadır. Bu destek, onlara ödünç para vermekle olabileceği gibi, karşılıksız malî yardımlar şeklinde de olabilir. Şu halde, yakınları görüp gözetmek deyince, yukarıda belirtilen üç derecedeki yardımdan hangisine güç yetirilebiliyorsa, onun yapılmasının gerekliliği anlaşılmalıdır. Yapabileceği görevi yapmamak Müslüman bireyi bu konuda sorumlu kılar. Yukarıdaki âyet-i kerimde, Allah Teâlâ'nın bu görevi yerine getirmeyenlere yönelttiği lânet unutulmamalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de şöyle buyurmuştur: "Her Cuma gecesi insanoğlunun amelleri Allah'a arz olunur: Sadece sila-i rahimde bulunmayanların amelleri kabul olunmaz."⁴⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.) konu ile ilgili başka hadîs-i şerîflerinde ise, akrabaları görüp gözetmenin Allah'a ve âhiret gününe gönülden imanın bir gereği olduğunu ifade buyurmuştur.⁴⁷ Akralılık bağlarının (rahim) Allah'ın Arş'ında asılı bulunduğu, akralılık bağlarını gözetken, akralılık bağlarının güzelleştirilmesine katkıda bulunanlara, Allah'ın koruyup gözetmesi için rahim tarafından duada bulunulduğu bildirilmiştir. Akralılık bağlarını ve ilişkilerini önemsemeyenlerin de yine rahim tarafından Allah'ın koruma ve kollamasını kaldırması yönünde bedduasına maruz kalacakları belirtilmiştir.⁴⁸

Akralılık bağlarını normalleştirmeyen kimselerle ilgili uhrevî tehdit sadece bununla da sınırlı değildir. Efendimiz (s.a.s.) böyle bir kimsenin Cennet'e giremeyeceğini⁴⁹ beyan

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/484.

⁴⁷ Buhârî, *İlim* 37; Müslim, *İman* 74-77.

⁴⁸ Müslim, *Birr* ve Sila 17.

⁴⁹ Buhârî, *Edeb* 11.

buyurmuştur. Ancak, akrabalık bağlarını önemseyen ve koruyup gözeten kişilerin ömrünün uzayacağı ve rızıklarının bollaşacağı,⁵⁰ akrabalarına maddi anlamda yardım edenlerin ise hem akrabalık bağlarını gözetmiş sayılacağı ve bu açıdan sevap kazanacağı hem de sadaka sevabına nail olarak iki sadaka yapmış gibi kabul edilecekleri bildirilmektedir.⁵¹

Akrabalarımız, özellikle hala, teyze, amca, dayı, gibi yakınlarımız aileden sayılır. Onları kendi yakınlarımız bilerek davranışlarımızı ayarlamakta büyük faydalar vardır. Resûlullah (s.a.s.): “Teyze, anne yerindedir.”⁵² buyuruyor. Amca da baba yerindedir. Bu kadar yakın olan kişilere karşı yerine getirilmesi gereken bazı ahlâkî görevlerin bulunması tabiidir. Bu görevler arasında olan ziyaretlere özel bir yer ayrılmalıdır. Aşağıda anlatılacak genel ziyaret kurallarına uyarak yakınları, başta bayramlar olmak üzere, zaman zaman ziyaret etmek, mümkünse onlara hediyeler götürmek güzel bir davranıştır. Yapılan ziyareti iade etmek de gerekir. Müslüman’ı ziyarete gelene gitmemek aradaki bağların daha çabuk kopmasına sebep olmaktadır.

Ziyaretler, akrabalar arasındaki sevgi bağlarını güçlendirir. Dargınlıkları sona erdirir. Sevinç ve üzüntülerin karşılıklı paylaşılmasına, sıkıntılara birlikte çareler aranmasına vesile olur. Özellikle yaşlılar toplumda yalnız kalmadıkları, çevrelerinde kendilerini seven, arayıp soran insanların bulunduğu inancı ile son yıllarını huzur ve mutluluk içinde geçirirler.

Sıla-i rahim konusunda dikkat edilecek hususlardan birisi de şudur: İyilik, karşılık bekleyerek yapılmamalı, sadece

⁵⁰ Buhârî, *Edeb* 12.

⁵¹ Tirmizî, *Zekât* 26.

⁵² Tirmizî, *Birr* 5.

görüp gözeten yakınlar karşı sila-i rahimde bulunulmalı; aksine, unutan, akrabalık bağlarını koparanlara karşı da bu görev yerine getirilmelidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

“İyiliğe benzeri ile karşılık veren kişi, tam anlamıyla akrabasını görüp gözetmiş olmaz. Hakiki görüp gözetme, kişinin kendisi ile ilgisini kesenleri görüp gözetmesidir.”⁵³ Ayrıca iyilik her durumda düşünülmeli ve yapılmalıdır. Yoksul ve güçsüz iken iyilik ve yardımdan söz edip, zengin ve güçlü duruma yükselince başka türlü davranmak, uygun bir davranış değildir. Bahsedilen bu durum, şimdi mealini vereceğimiz âyet-i kerîmenin binler mana tabakalarından birisi olmak üzere şu şekilde yerilmiştir:

“Demek idareyi ve hâkimiyeti ele alırsanız hemen yer yüzünde fesat çıkaracak, akrabalık bağlarını bile parçalayıp keseceksiniz öyle mi? Onlar öyle kimselerdir ki Allah kendilerini rahmetinden kovmuş da duygularını almış ve gözlerini kör eylemiştir.” (Muhammed, 47/22-23)

İnsanların Kusurlarını Araştırmama ve Yaymama

Kur’ân-ı Kerîm’de: “Ey iman edenler! Zandan çok sakının. Çünkü zanların bir kısmı günahdır. Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanırmı? İşte bundan hemen tiksindiniz!

Öyleyse Allah’ın azabından korkun da bu çirkin işten

⁵³ Buhârî, *Edeb* 15.

kendinizi koruyun. Allah tevabdır, rahîmdir (tövbeleri kabul eder, merhamet ve ihsanı boldur).” (Hucurât, 49/12) buyurulmaktadır.

Âyet-i kerîmede görebildiğimiz kadarıyla üç temel husus yasaklanmaktadır:

1. Başkaları hakkında sûizan yani kötü düşünme,
2. Başkalarının gizli hallerinin tecessüs edilmesi yani araştırılması,
3. Başkalarının arkasından -şayet duyabilseler- onları üzecek derecede gıybet yani dedikodu yapma.

Şimdi bu âyet-i kerîmedeki ana konuları birer birer anlamaya çalışalım:

Zan Besleme

Zannın çeşitleri vardır. Hüsnüzan (iyi düşünme) ve sûizan (kötü düşünme). Hüsnüzan kısmı sûizannın aksine makbul olup, insanın başta Allah (c.c.), sonra Efendimiz (s.a.s.) ve genel olarak müminler hatta bütün insanlar hakkında bu zannı beslemesi gerekir diyebiliriz. Günah olan kısım ise, insanlar hakkında haksız yere kötü düşüncelere dalıp yani suizan besleyip onlar hakkında iyi tarafa değil de devamlı sûrette kötü tarafa yorumlar yapmaktır.

İslâmî terbiyeye göre bir kimsede öncelikle insanların iyi olduğu düşüncesinin esas olması gerekmektedir. Bir insanın kötülüğü ise kat’i delillerle isbata muhtaçtır. Herhangi bir insanın tutum ve davranışlarında var olduğu sanılan kötülük, isbat edilemediği müddetçe o kişi iyi kabul edilmelidir. Hatta bu husus hukukta da geçerli olup, Mecelle’de “berâet-i zimmet asıldır” şeklinde, günümüz hukukunda da “suç ispat edilemediği müddetçe, aslanan kişilerin suçsuzluğudur” ifa-

desi ile formüle edilmiştir. İddia sahibine düşen görev iddiasının ispatıdır. Dolayısı ile ispatı yapılamayan konular birer “zan, sanı” olup, Allah indinde de hukukta da delil olarak kabul edilmez. Kaldı ki Resûl-i Ekrem (s.a.s.): “Sanıyorum (zannediyorum) demekten sakınınız. Çünkü sanı (zannetmek) sözün en yalan olanıdır”⁵⁴ diyerek müminleri uyarmıştır.

Tecessüste Bulunma

Allahû Teâla (c.c.): “Birbirinizin kusurunu araştırmayınız” buyurmuştur. Âyet-i kerîmede geçen “tecessüs” kelimesi Arapça “cesse” fiilindedir. Casusluk yapmak, bir şeyi derinliğine araştırmak, üzerine düşmek ve kötü niyetle işlerin iç yüzünü kavramaya kalkmak gibi manalara gelir.⁵⁵ Allahû Teâla (c.c.) “ayıpları araştırmayınız” emrini vermiştir. Bu konu oldukça hassastır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.s.): “Ey dili ile iman edip, kalben tasdik etmeyenler! Müslümanlara eziyet etmeyiniz, onların gizli taraflarını araştırmayınız. Allah Müslüman kardeşinin gizli taraflarını araştıranın gizliliklerini araştırır. Ve Allah kimin ayıbının peşine düşerse, evinin içinde bile olsa, onu insanlara karşı mahcup eder”⁵⁶ diyerek, ayıp araştıranın akibetini haber vermiştir. Esasen insanların gizli kusurlarını meydana çıkarıp ilân etmek, utanma duygusuna indirilen bir darbedir. Bu durumdaki insanlar belli bir süre sonra, daha önceden gizleme lüzumunu hissettiği kusurları alenen işlemeye başlar. Bu genel ahlâk açısından sakıncalı bir durumdur. Resûl-i Ekrem (s.a.s.): “Her kim bir müslümanın ayıbını örterse, Allah (c.c.) kıyamet günün-

⁵⁴ Buhârî, *Edeb* 57–58.

⁵⁵ İbn-i Manzur, *Lisanu'l-Arap*, 6/38.

⁵⁶ Tirmizî, *Birr* 85.

de onun ayıplarını örter”⁵⁷ buyurmuştur. Dolayısıyla; kusur araştırmak değil, ayıpları örtmek esastır.

Gıybet Etme

Âyet-i kerîme’de: “Kiminiz de kiminizin arkasından çekiştirmesin. Sizden herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz” buyurulmuştur. Gıybetin haram olduğu hususunda icmâ vardır. Sahabe-i Kiram “gıybet” ile ilgili olarak:

“Söylediğimiz vasıf gerçekten o kardeşimizde varsa ne dersiniz?” şeklinde Resûl-i Ekrem (s.a.s.)’e sormuşlardır. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.):

“Söylediğiniz vasıf; o kimsede gerçekten var ise “gıybet” etmiş olursunuz. Şayet söylediğiniz vasıf yoksa o zaman da “iftira” etmiş olursunuz”⁵⁸

diyerek konuya açıklık getirmiştir. Dolayısıyla bir müminin arkasından, duyduğu takdirde hoşlanmayacağı bir şekilde konuşmak “gıybet”tir ve haramdır. Eğer o kusur sözkonusu değilse o zaman da iftira edilmiş olur ki bu daha büyük bir günahdır.

Arkadan çekiştiren haram işlediği gibi, bunu dinleyen ve rahatsız olmayan kimse de vebal altına girer. Çünkü bir müminin hukuku çiğnenirken, sükût etmek sûretiyle tecâvüzü onaylamış olma ihtimali söz konusudur. Esas olan bu gibi hallerde ya uyarıda bulunmak veya o gıybeti dinlemektir. Resûl-i Ekrem (s.a.s.)’in:

“Gıyabında din kardeşinin namus ve şerefini koruyan

⁵⁷ İbn-i Mace, c. 2, Had. No: 2547.

⁵⁸ Müslim, *Birr* 70; Tirmizî, *Birr* 23.

kimseyi Allahû Teâla (c.c.) cehennemden azad edecektir”⁵⁹ müjdesi asla unutulmamalıdır.

Çocuklara Merhamet ve Şefkat Etme

Bilindiği üzere namaz kılma ve oruç tutma dinimizin en temel rükünleri arasındadır. Ancak bu iki temel rükünde çocuklara duyulan şefkatin eseri ve izleri hem Efendimiz (s.a.s.)’in hayat-ı seniyyelerinde hem de dinimizin uygulamalarında açıkça görülmektedir. Efendimiz (s.a.s.), en fazla önem verdiği ibadetlerinden namaz anlarında dahi çocuklara şefkatli davranmaktan geri durmamıştır. Meselâ kızı Zeyneb’in kerimesi olan torunu Ümâmê’yi omuzunda taşıdığı halde halka namaz kıldırmıştır. Secdeye varınca çocuğu yana bırakmış, doğrulunca tekrar omuzuna almıştır.⁶⁰ Aynı şekilde bazen namazını uzun olarak kılmak istemiştir. Ancak namazı kıldırırken bir çocuk ağlaması kulağına gelince, çocuğun ağlamasından annesinin duyacağı ızdırabı düşünerek, çocuğa ve annesine şefkat duygusu ile namazı uzatmaktan vazgeçmiştir.”⁶¹

Çocuklara gösterilen şefkatin boyutlarını bize açık bir şekilde gösteren önemli diğer bir rivayet ise şöyledir. Abdullâh İbn Şeddâd, babasından naklediyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) iki akşam namazının (yani akşam ve yatsının) birinde yanımıza geldi. Hasan veya Hüseyin’den birini taşıyordu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) öne geçip çocuğu

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/461.

⁶⁰ Buhârî, *Salât* 106, *Edeb* 18; Müslim, *Mesâcid* 41, (5, 43); *Muvatta*, *Kasru’s-Salât* 81, (1,170); Ebû Davud, *Salât* 169,(917, 918, 919, 920); Nesâî; *Mesâcid* 19, (2, 45), *Sehu* 13, (3, 10).

⁶¹ Buhârî, *Ezan* 65; Müslim, *Salât* 189, (469, 470), 196, (473); Tirmizî, *Salât* 175, (237), 276, (376); Nesâî, *İmamet* 35, (2,94-95).

yere bıraktı. Sonra tekbir getirip namaza durdu. Sonra namaz sırasında uzunca bir secde yaptı.” Babam devamla dedi ki: “(Secde çok uzadığı için) başımı kaldırıp baktım. Bir de ne göreyim! Secdede olan Resûlullah’ın sırtına çocuk binmiş duruyor. Ben hemen secdeme döndüm. Namaz bitince, Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm’a cemaatten:

“Ey Allah’ın Resûlü! Namaz sırasında öyle uzun bir secde yaptınız ki, bir hadise meydana geldi zannettik veya sana vahiy indi zannettik!” diye soranlar oldu.

“Hayır!” dedi, “bunlardan hiçbirisi olmadı. Velâkin, oğlum sırtıma bindi. Ben, acele edip çocuğun hevesi geçmeden sırtımdan indirmeyi uygun bulmadım (kendisi ininceye kadar bekledim).”⁶²

Dinimizin çocuklara gösterdiği şefkatin boyutları sadece namaz anlarındaki tutum ve davranışlarla da sınırlı değildir. Yine dinin temel rükünlerinden oruç konusunda, çocuklar ve anneleri ile ilgili önemli ruhsatlar bulunmaktadır. Meselâ, çocuklara ve annelerine Allâh’ın bir şefkat ve rahmet eseri olarak, emziren veya hamile kadınlara orucu yeme ruhsatı tanınmıştır.”⁶³

Ayrıca yine çok önemli bir prensip olarak, büluğ çağına gelinceye kadar çocuklardan sorumluluğun kaldırıldığını da görmekteyiz.⁶⁴ Büluğ çağı ise onbeş yaş olarak kabul edilmiştir.⁶⁵

⁶² Nesai, *İftitah* 83, (2, 229, 230).

⁶³ Ebû Davud, *Savm* 43, (2408); Tirmizî, *Savm* 21, (715); Nesâi, *Savm* 51, (4, 180–182), 62, (4,190); İbn Mace, *Sıyam* 12, (1668).

⁶⁴ Buhârî, *Talak* 11. Bab karşılığında senetsiz olarak kaydedilmiştir.

⁶⁵ Buhârî, *Şehâdât* 18, *Megazî* 29, Müslim, *İmaret* 91, (1868); Tirmizî, *Cihâd* 31, (1711); Ebû Davud, *Hudud* 17, (4406, 4407); Nesâi, *Talâk* 20, (6,155).

Çocuklara karşı yapılan yanlışların en önemlilerinden birisi de ebeveynlerin bazen istemeyerek de olsa çocuklara göstermeleri gereken şefkat ve merhamet duyguları yerine, öfkelerine mağlup olup çocuklarına beddua etmeleridir. Bu türden beddualardaki tehlikeli yön, insanın ağızından istemeyerek de olsa çıkan kötü sözlerin dua yerine geçme ihtimalidir. Bu duruma Efendimiz (s.a.s.) tarafından şu şekilde dikkat çekilmektedir. Hz. Câbir (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Nefslerinizin aleyhine dua etmeyin, çocuklarınızın aleyhine de dua etmeyin, hizmetçilerinizin aleyhine de dua etmeyin. Mallarınızın aleyhine de dua etmeyin. Ola ki, Allah’ın duaları kabul ettiği saate rast gelir de, istediğiniz kabul ediliverir.”⁶⁶

Bir savaş esnasında birkaç çocuk, çarpışan iki taraf arasında kalmış ve ölmüştü. Hz. Peygamber bundan haberdar olunca büyük üzüntü duymuştu. Askerler, Hz. Peygamber’in üzüldüğünü görünce:

“Ey Allah’ın Resûlü, neden bu kadar üzülüyorsunuz? Bunlar nihayet müşrik çocukları değiller mi?” dediler. Hz. Peygamber:

“Bu çocuklar, müşrik çocukları da olsalar insandır. Bugün sizin en hayırlı olanlarınız vaktiyle müşrik çocukları değil miydi? Dikkat ediniz, kesinlikle çocuk öldürmeyiniz. Her can Allah’ın fitratına göre yaratılmıştır” buyurdu.⁶⁷

Bir gün, torunlarını öpüp okşarken bir bedevî huzuruna gelmişti. Evlât şefkatinden mahrum olan bu kişi, gördüğü manzaraya duyduğu hayretini gizleyemedi ve:

⁶⁶ Ebû Davud, *Salât* 362.(1532).

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/435.

“Benim on çocuğum var, bunlardan hiçbirini öpmüş değilim” dedi. Hz. Peygamber:

“Şayet senin kalbinden Cenab-ı Hak merhameti söküp atmışsa ben ne yapabilirim? Merhamet etmeyene merhamet edilmez.” buyurdu.⁶⁸

Hz. Enes der ki: “Hz. Peygamber, biz çocukların arasına karışır ve güler yüzle bize lâtife ederdi”⁶⁹ Yine Hz. Enes şöyle söyler: “Resûl-i Ekrem’e on yıl hizmet ettim. Allah’a yemin ederim ki, bana hiçbir zaman ‘öf’ demedi. Herhangi bir şey için de bana: “Bunu niçin böyle yaptın? Şöyle yapsaydın ya” dememiştir.”⁷⁰

Yaşlılara Hürmet Gösterme

İslâm’da büyüklere saygı, küçüklere sevgi bir esastır. Düşkünlerin görüp gözetilmesi tavsiye edilmiştir. Çünkü, ihtiyarlar sayesinde insanın rızkı ve ömrü artmakta, ve yine ihtiyarlar vesilesi ile Allah’ın (c.c.) yardımı yetişkinlere ve gençlere ulaşmış olmaktadır.⁷¹

Büyüklere saygı esası, aileler arasında bir kat daha önemlidir. Anaya-babaya pek ziyade hürmet etmek bunun bir örneğidir. Bunları adları ile çağırarak terbiyeye aykırıdır. Bir kadının kocasını adı ile çağırması da edebe aykırı olduğundan mekruhtur. Konu ile ilgili olarak Efendimiz (s.a.s.)’den sadır olan bazı hadis-i şerîflere beraberce bakmaya çalışalım:

⁶⁸ Buhârî, *Edeb* 18; Müslim, *Fedail* 65.

⁶⁹ Buhârî, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, 12/152.

⁷⁰ Müslim, *Fedail* 51.

⁷¹ Tirmizî, *Cihad* 24; Ebû Davud, *Cihad* 70.

“Herhangi bir genç yaşlılığından dolayı bir ihtiyara hürmet ederse, Yüce Allah da yaşlandığında ona hürmet edecek kimseler halk eder.”⁷²

Bu mübarek hadis-i şerif, yaşlılara saygı gösteren gençlerin sevab kazanacaklarını ve çok yaşayacaklarını müjdelemektedir. İhtiyarları bir yük kabul eden gençler, bunu biraz düşünmelidirler.

“Küçüklerine şefkat göstermeyen, büyüklerine değer ve saygı göstermeyen bizden değildir.”⁷³

Toplumun ayakta tutan, küçüklerle büyükler arasında bağlantıyı sağlayan husus bu hadis-i şerifte oldukça açık ve veciz bir biçimde özetlenmiştir.

Âdâp, ahlâk ve içtimaî muâşeret öncelikle ailede kazanılır. Yaşlılara saygı ve hürmet, onlara insanca davranma ailede öğrenilir. Ailesinde, dede ve ninesine hürmet; anne ve babasına itaat; kendi yaşlılarına da insanca davranma ve mürüvveti öğrenen kimse, toplum içinde de bu yüce hasletleriyle var olacaktır. Efendimiz (s.a.s.): “Saçı sakalı ağarmış yaşlı Müslüman’a saygı gösterip ikram etmek, Allah’a saygıdır.”⁷⁴ buyurmaktadır. Buna binaen, terbiye için mutlaka derli, toplu ve sıhhatli bir aileye ihtiyaç vardır. Büyüklere hürmet duygusunun gelişebilmesi için şu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir:

1. Aile fertleri haneye ait bütün işlerde baba ve anneyi merci kabul etmelidirler. Böyle bir davranış, büyüklere hürmet düşüncesinin yerleşmesine yardımcı olur. Bir ha-

⁷² Tirmizî, *Birr* 15; Ebû Davud, *Edeb* 58.

⁷³ A.y.

⁷⁴ Ebû Davud, *Edeb* 23.

dis-i şerîfte Efendimiz (s.a.s.): “Bereket, büyüklerinizin yanındadır.”⁷⁵ buyurmaktadır.

2. Ebeveynlerin, kendi anne ve babalarına karşı gösterecekleri hürmet ve tazim, çocuklar için en büyük terbiye dersi olacaktır. Ana-baba, hep sever ve şefkat eder, çocuk ise, daha ziyade bir vazife ve mükellefiyet şuuru içinde, ebeveynine ve diğer yaşlılara karşı hürmetli ve saygılı olmağa çalışır. İnsanda bu şuurun gelişmesi, uzun alıştırma-
lara bağlıdır. Çocuk, defalarca yaşlılara nasıl itaat ve hürmet edilmesi lâzım geldiğini görmelidir ki, onu kavrayabil-
sin. Yoksa pratiği olmayan sırf telkinlerle, beklenen neticeyi almak oldukça zor; belki de bazı durumlarda imkânsızdır.

Şimdi de gençlerin kendilerinden daha yaşlı insanlara yönelik tutum ve tavırlarının mutlaka saygı ve hürmet çerçevesinde kalması gereğine ehemmiyetle işaret eden bir hadis-i şerîfi aktarmak istiyoruz:

“Beli bükülmüş ihtiyarlar, süt emen bebekler, otlayan hayvanlar olmasaydı belâlar sel gibi üstünüze dökülecekti.”⁷⁶

Hayırsever Olma ve Yardım Etme

Müslümanlar herkes için hayır ister, herkese yardımda bulunmaktan haz duyar. Müslümanların din ölçüleri içinde birbirlerine yardım etmesi ve şefaatta bulunması, aralarındaki kardeşliğin bir gereğidir. Kendisi için hayırlı görüp istediği bir şeyi, başkaları için de istemeyen kimse, İslâm muâşeretinin temiz esaslarını gözetmemiş olur.

⁷⁵ Münavi, *Feyzu'l-Kadir*, 3/220.

⁷⁶ Acluni, *Kesfü'l-Hafâ*, 2/230.

İyilik yapmanın biçimleri ve yöntemleri şartlara ve ortamlara göre değişir. Her zaman dolaysız biçimde olması gerekmez. İyilik ve merhamet duygularını çalıştırırken mutlaka korunması gereken motifler vardır. Bunlar kalp duyarlılığı, içten kaynaklanma, iyilikseverlik tutkusunu, Allah'ın hoşnutluğunu arama arzudur. Ayrıca ödül beklentisi, teşekkür arama ve dünyevî menfaatler gözetme gibi maddî kaynaklı endişelerden arınmışlıktır. Ayrıca yardımseverlik duygularının, başkalarının rahat ve selâmetini arzu edip gerçekleştirmeye çalışmanın imanî bir boyutu da vardır. Bir hadis-i şerifte buyurulmuştur: “Sizden biriniz kendi nefsi için sevip istediği bir şeyi kardeşi (veya komşusu) için de sevip istemedikçe, gerçek mümin olamaz.”

Allah'ın rızasını kazanmaya azimli, muhtaçlara karşı kalbi merhamet duyguları ile dopdolu, gerektiğinde başkalarının dertlerini kendi problemlerinden önceye alabilecek kadar diğergâm olabilme önemlidir. Allah'tan çekinen ve O'nun takva korunağına sığınan, O'nun hoşnutluğunu ısrarla arayan insanlar olarak hayırseverlik ve yardım duygularının gereğini yerine getirmeye çalışma, elbette yüksek seviyede semereler verecektir. Böyle bir davranışın uhrevî boyutunun takdirini ise hiçbir göz görmemiş, hiçbir kulak duymamış, hiçbir beşerin aklının köşesinden bile geçmemiş oranda olacağı ehlinin malûmudur.

Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayetine göre Allah Resûlü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Bütün insanların, her gün beden azalarındaki eklemlerin bahşettiği menfaatlere karşı Allah'a şükretmesi kendisine bir borç ve yaptığı şükür de önemli bir sadakadır. Meselâ, iki dargın kimsenin arasını bulmak bir sa-

dakadır. Hayvanına binmek veya yükünü yüklemek isteyen kimseye yardım edip hayvanına bindirmek yahut eşyasını yüklemek de pek alâ bir sadakadır. Güzel söz de bir sadakadır. Namaza gitmek (tavaf, ibadet, cenazeyi teşyi, ilim talebi gibi her hayır) için atılan her adım da bir sadakadır. Yoldan gelip geçene eza veren şeyleri gidermek de makbul bir sadakadır.”⁷⁷

Hadis-i şerifte geçen “sülâmâ” kelimesi “parmak kemikleri” anlamına gelmekle birlikte vücuttaki tüm kemik ve mafsallar kastedilmiştir. İşte böyle bir nimete karşılık, hayra yönelik hareket ve davranışların bu büyük nimetin sadakası olduğu belirtilmiştir. Bu nimetlere ait şükür borcunun, âdâb-ı muâşerete esas olan bazı davranışlarla karşılandığı anlaşılmaktadır. Meselâ insanın namaza giderken her bir adımı sadaka sayılmakta, yine her adımı karşılığında derecesi yükseltilmekte ve bir günahı affedilmektedir.

Selâm Verme

“Selâm” kelimesi “Seleme” fiilinden masdar olup, kusura ve fenalıklardan uzak huzurlu bir hayatın olması anlamında dua kelimesidir.

Allah (c.c.): Bir selâmla selâmlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selâmı alın yahut aynıyla karşılayın. Şüphesiz ki Allah, her şeyin hakkını gerektiği gibi arayandır, buyurmaktadır. (Nisa, 4/86)

Kur’ân-ı Kerîm’de “selâm”ın lafızları da belirlenmiştir. Buna göre; bir Müslüman, diğerine “Selâmun Aleykum” ve-

⁷⁷ Buhârî, *Sulh* 11; *Cihâd*, 72,128; Müslim, *Zekât* 56, *Müsâfirîn* 84; Ebû Davud, *Tatavvu* 12, *Edeb* 160; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/316, 350, 4/423, 5/178.

ya “es-Selâmu Aleykum” şeklinde selâm verecektir. Her iki şekilde de selâm verilebilir. Fakat başta “el” takısı olmaksızın “Selâmün Aleyküm” demek daha efdaldir. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de hem Efendimiz (s.a.s.)’in hem de meleklerin müminlere selâmı “Selâmun Aleykum” şeklindedir. (Bkz. En’âm, 6/54; A’râf, 7/46; Ra’d, 13/24; Nahl, 16/32; Kasas, 28/55; Zümer, 39/73)

Bir Müslüman diğerine “Selâmun Aleykum” derse; selâmı alan kişi de “Ve Aleykûm Selâm ve Rahmetullahi” demelidir. Eğer selâm veren “Selâmun Aleykum ve Rahmetullah” demişse, selâmı alan “Ve Aleykum Selâm ve Rahmetullahi ve Berakâtuh” şeklinde cevap vermelidir. Resûl-i Ekrem (s.a.s.) bu son şeklin Hz. Adem (a.s.) ile melekler arasındaki selâmlaşma şekli olduğunu haber vermektedir.⁷⁸

Müslümanlar arasında selâm vermek bir sünnettir, bir dostluk ve hayırseverlik alâmetidir. Selâmı almak da bir farzdır. Bir hadis-i şerifde şöyle buyrulur:

“Siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Size bir şey göstereyim mi ki, onu yaptığınız zaman birbirinizi sevmiş olursunuz: Aranızda selâmı yayınız.”⁷⁹

Selâm vermenin bazı edebleri vardır. Bunlardan bir kısmını belirtmek istiyoruz:

1. Bir topluluğun yanına girilirken konuşulmadan önce “es-Selâmu aleykum” diye selâm verilir.

2. İçinde insan olmayan bir yere girildiği zaman “es-Selâmu aleynâ ve alâ ibadillahissalihîn” denir.

⁷⁸ Buhârî, *İstizân* 1.

⁷⁹ Müslim, *İman* 22; Ebû Davud, *Selâm* 1; Tirmizî, *İstizân* 43.

3. Karşılaşıldığında selâm verildiği gibi; ayrılırken de selâm verilebilir. Zira Resûl-i Ekrem (s.a.s.): “Sizden biriniz, meclise geldiği zaman selâm verdiği gibi, ayrılırken de selâm versin”⁸⁰ buyurmaktadır.

4. Karşılaşan iki kişiden küçük olan büyüğe, az olan topluluk çok olan topluluğa, gençler yaşlılara, biniti üzerinde olanlar yayalara, yürüyenler oturanlara, arkadan gelenler önden gidenlere selâm verirler.

5. Bir topluluğa verilen selâma: “Ve aleykümüsselâm” diye içlerinden birisi karşılık verirse, diğerlerinden selâm alma görevi düşmüş olur. Fakat o topluluk içinden hiçbiri karşılık vermezse, hepsi sorumlu olur.

6. Bir toplantıdan ayrılırken de selâm vermek güzeldir. Kendisine selâm verilen kimsenin “Ve aleykümüsselâmu ve rahmetullahi ve berakâtüh.” demesi ise daha güzeldir.

7. Bir kimsenin selâmını getirip tebliğ edene “Aleyke ve aleyhisselâm” diye karşılık verilir. Bir mektubla selâm yazılmış olursa, ya dil ile veya yazı ile “Ve aleykesselâm” denilir.

8. Gayri müslümlerle karşılaşıldığında önce onların selâm vermesini bekleyerek, selâmlarından sonra “ve aleyke” demelidir.

9. Tanıyıp tanımadığına bakmaksızın herkese selâm vermelidir.

10. Selâm veren kimseye “merhaba” denilebilir. Resûl-i Ekrem (s.a.s.) misafirlerine “merhaba” demiştir. “Rahabe” fiilinden gelen bu söz; “genişlik ve rahatlığa kavuştun, huzur içinde oturabilirsin” manasınadır.

⁸⁰ Tirmizî, *İstizan* 15.

11. Fesada sebebiyet vermeyecekse akraba kadınlarla da selâmlaşılabilir.

12. Selâma hemen cevap vermeli, mümkün olduğunca cevabımızı selâm verene duyurmalıdır.

13. Selâm verirken ve alırken ses çok yükseltilmemeli veya kısılmamalıdır.

14. Selâm verirken ve alırken sesimizi hürmet ve saygı ifade edecek şekilde ayarlamalıdır.

15. Selâm veren kişinin selâmı duymazlıktan gelinmemelidir.

Selâm vermenin uygun olmadığı bazı durumlar da söz konusudur. Bunları kısaca maddeler halinde aşağıda belirtmek istiyoruz:

1. Allahû Teâla (c.c.)'nın güzel isimlerinden birisi olması hasebi ile temiz olmayan yerlerde zikredilmez.

2. Herhangi bir haramı irtikâp eden kimseye selâm verilmaz.

3. Kur'ân okuyan, hadis rivayet eden ve ilim müzakeresinde bulunan kimselere –bu hayırlı işin inkitaya uğramaması için- selâm verilmaz. Ancak o iş bitmişse selâm verilir.

4. Ezan okuyan, namaz kılan ve kâmet getiren kimseye selâm verilmaz.

5. Selâm müminler arasında meşru kılınmıştır. Dolayısı ile İslâm'ı reddeden kimselere selâm verilmaz. Ancak onlar selâm verirlerse “ve aleyküm” denilir.

6. Selâma karşılık veremeyecek durumda olanlara selâm vermek mekruhtur.

7. İşlediği günahı açıkça söylemekten çekinmeyen kimselere selâm vermek mekruhtur.

8. Selâm verip almak, bir dostluk belirtisidir, sevgi alâmetidir. Fakat selâm verirken aşağı doğru bükülmek mekruhtur. Öyle ki, bazı âlimlere göre, selâm verirken rükû haline yakın eğilmek neredeyse secde etmek gibidir.

Musâfaha (El Sıkışma)

Musâfaha sözlükte; el sıkışmak ve tokalaşmak demektir. İslamî musâfaha; iki kişinin karşılaşması halinde, selâmlaşmadan sonra daha çok iki el kullanılarak yapılan el sıkışmayı ifade eder. Kimi zaman el öpme, alından öpme veya kalbler karşı karşıya gelecek şekilde sarılma da musâfaha kapsamına girer.

Resûl-i Ekrem (s.a.s.) ashabıyla karşılaştığı zaman (özellikle Cum'a ve Bayram namazlarından sonra tebrikleşirken) musâfaha etmiştir.⁸¹ Ayrıca biatlarında da musâfahayı asla terk etmemiştir. İslâm uleması musâfaha etmenin sünnet olduğu hususunda mütefektir. Resûl-i Ekrem (s.a.s.)'in musâfaha ile ilgili olarak: "İki Müslüman karşılaştığı zaman, birbirleriyle musâfaha edip, aziz ve celil olan Allahû Teâla (c.c.)'dan birbirleri hakkında mağfiret talep ederlerse, daha yerlerinden ayrılmadan Cenab-ı Hak (c.c.) ikisinin de günahlarını affeder"⁸² şeklinde oldukça önemli bir müjdesi bulunmaktadır. Bu hadis-i şerîfe göre, musâfaha ile birlikte birbirine duâ etmek ve Allahû Teâla (c.c.)'dan mağfiret talebinde bulunmak da esastır.

Katâde rahimehullah anlatıyor: Hz. Enes radiyallahu

⁸¹ Buhârî, *İstizan* 27.

⁸² Ebû Davud, *Edeb* 153.

anh'a: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm'ın Ashabı arasında müsafaha var mıydı?" diye sordum. Bana:

"Evet!" diye cevap verdi.⁸³

Tirmizî'nin İbn Mes'ud'dan kaydettiği bir diğer rivayette şöyle buyurulmuştur: "(Musâfaha etmek üzere mümin kardeşin) elinden tutulması selâmlaşma cümlesindedir."⁸⁴

Selâmlaşmanın kalplerdeki kini ve öfkeyi giderdiği, düşmanlık duygularını törpülediği de anlaşılmaktadır.⁸⁵

Hz. Peygamber'in musâfahayı teşvik eden çeşitli hadisleri ve uygulamaları vardır. Onun her karşılaşmada musâfaha yaptığı,⁸⁶ musâfahayı iki eliyle yaptığı⁸⁷ ve elini muhatabından önce çekmediği⁸⁸ rivayet edilmiştir. Diğer yandan musâfahanın, selâmlaşmanın tamamlayıcısı olduğu da bildirilmiştir.⁸⁹ Başka bir hadiste şöyle buyrulur: "İki Müslüman karşılaşınca musâfaha yaparlarsa, günahları mağfirret olunur." Başka bir rivayette "Elleri arasından günahları dökülür, gider" ilâvesi vardır.⁹⁰

Musâfaha kapsamına, kendileriyle evlenilmesi ebedî olarak haram olan yakın hısımlar da girer. Bu yüzden bir kadın, kendi hemcinsleriyle musâfaha yaptığı gibi; oğul, torun, baba, dede, erkek kardeş, yeğen, amca, dayı, büyük amca, büyük dayı, kayın peder, üvey oğul, sutoğul veya

⁸³ Buhârî, *İstizân* 27; Tirmizî, *İstizân* 31, (2730).

⁸⁴ Tirmizî, *İstizân* 31, (2731).

⁸⁵ Muvatta, *Hüsnü'l-Hulk* 16, (2, 908).

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/163,168.

⁸⁷ Buhârî, *İstizân* 28.

⁸⁸ İbn Mace, *Edeb* 21.

⁸⁹ Tirmizî, *İstizân* 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/260; Ayrıca bk. en-Nisa, 4/86.

⁹⁰ Bk. Ebû Davud, *Edeb* 142; Tirmizî, *İstizân* 31; İbn Mace, *Edeb* 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/289, 303.

sütbaba gibi nesep ya da süt hısımları ile musâfaha, el öpme veya el öptürme yapabilir. Ancak fitne korkusu olunca, kadın bu hısımlardan kimilerine karşı da yine mesafeli durmalıdır. Üvey oğul veya süt hısımları ile genç üvey anne de bu kapsama girebilir.

Diğer yandan fitne korkusu bulunmayınca kimi yaşlı kadınların eli öpülebileceği gibi, yine küçük kız çocuklarına da el öptürülebilir. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in yaşlı hanımlarla musâfaha yaptığı ve Abdullah b. Zübeyr (r.a.)'ın hastalığı sırasında kendisine hizmet etmek üzere yaşlı bir kadını hizmetçi tuttuğu nakledilmiştir.⁹¹ Yaşlı kadınların süslerini göstermemek şartıyla üst giysilerden bazısını çıkarabileceklerini bildiren âyet (bk. en-Nur, 24/31) onlarla musâfahanın cevazına delil olarak getirilmiştir.

Evin hanımına cinsel ilgi duymayan hizmetçi, aşçı ve benzerleri ile kadınların gizli kadınlık hallerinden anlamayan çocuklar da yaşlı kadın gibi sayılır. Bu yüzden onlarla da musâfaha yapılmasında bir sakınca görülmez.

Soru: Yukarıdaki özel durumlar dışında kalan genç bir erkekle yabancı bir kadının tokalaşması ya da musâfaha yapması, ellere yabancı erkeğin dokunmasının yasak oluşunun delili nedir?

Bu konuda en sağlam delil, “kötülüğe giden yolu kapama (seddü'z-zera)” prensibidir.

Yabancı bir erkekle kadının musâfaha, ya da toka yapmasının caiz olmadığını gösteren diğer deliller şunlardır:

Kadınlardan biat almanın esaslarını belirleyen âyet (Mumtehîne, 60/12) inince, Allah'ın Resûlü (s.a.s.) Medine'de ha-

⁹¹ el-Mevsilî; el-İhtiyar, 4/155 vd.

nımları toplamış ve onlardan biat istemişti. Hz. Âişe (r.ah) bu biatin yapılış şeklini şöyle anlatır: “Mümin kadınlardan âyetteki şartları kabul edene, Hz. Peygamber sözlü olarak “Seninle biat yaptım.” diyordu. Allah’a yemin olsun ki, biat sırasında onun eli hiç bir kadının eline değmemiştir.”⁹²

Diğer yandan Hz. Peygamber’in bir kumaş üzerine elini koyduğu, kadınların da aynı kumaşa ellerini koyarak biat ettikleri ve Allah elçisinin “Ben kadınlarla musâfaha yapmam” dediği de nakledilmiştir.⁹³

İbn İshak, Hz. Peygamber’in kadınlarla biatının, elini bir su kabına sokması, kadınların da aynı kaba ellerini sokmaları sûretiyle yapıldığını nakletmiştir.⁹⁴

Sonuç olarak âyet veya hadislerde yabancı kadınla musâfaha açık olarak yasaklanmamakla birlikte, Hz. Peygamber’in hiç bir yabancı kadınla musâfaha yapmadığı dikkate alınarak, imanlı erkek ve kadınlar musâfaha veya el öpmeyi, yalnız mahrem hısımlarla sınırlı tutmayı şiar edinmelidir. Kötülüğe giden yolu kapama ve ihtiyatlı davranma prensibi bunu gerektirir.

Teşmitte Bulunma

(Aksıran Kişiyeye Allah’tan Hayır ve Bereket İsteme)

Şöyle ki: Bir Müslüman aksırınca: “Elhamdülillâh” der. Yanındaki Müslüman kardeşi de: “Yerhamükâllah = Allah

⁹² Bk. Buharî, *Ahkâm* 49, *Şurut* 1, *Tefsîru sûre* 65/2, *Talak* 20; Müslim, *İmare* 88, 89; Ebû Davud, *İmare* 9; Tirmizî, *Tefsîru sûre* 60/2; İbn Mace, *Cihad* 43; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/114, 154, 270.

⁹³ Nesâî, *Biat* 18; İbn Mace, *Cihad* 43; Malik, *Muvatta*, *Biat* 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/213, 6/357, 454, 459.

⁹⁴ Bk. İbn İshak, *Megâzi*.

sana rahmet etsin” diye dua eder. Aksıran adam da: “Yeh-dinâ ve yehdikümullah = Allah, bizleri de sizleri de hidayet üzere bulundursun” diyerek karşılık verir.

Hapşıranın ağız ve burnundan çıkabileceklerle etrafını rahatsız etmemesi için yüzünü kapayıp sesini kısması ve boynunu sağa sola atmaması istenmiştir.⁹⁵

Ebû Hüreyre, Allah Resûlü’nün şöyle dediğini nakletmiştir: “Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkı altıdır: Ona rastladığın zaman kendisine selâm ver, seni yemeğe davet ederse icabet et. Senden öğüt isterse öğüt ver. Aksırır da Allah’a hamd ederse ‘yerhamükâllah’ (Allah sana merhamet etsin) de. Hastalanırsa kendisini ziyaret et. Ölürse cenazesinde hazır bulun.”⁹⁶

Hz. Ebû Hüreyre radiyallahu anh anlatıyor: Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: “Kardeşine üç kere teşmitte bulun, üçten fazla hapşırırsa artık bu nezle olmuştur.”⁹⁷

Yine Ebû Hüreyre (radiyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: “Allah hapşırmayı sever, esnemedi hoşlanmaz. Öyleyse sizden biri hapşırır ve Allah’a hamd ederse, bunu işiten her Müslüman üzerine, “yerhamükâllah” demesi bir hak (vazife)tir. Ancak esnemeye gelince, işte bu, şeytandandır. Biriniz namazda esneyecek olursa, imkân nispetinde kendini tutsun ve ‘hah’ diye esneme sesi çıkarmasın. Zira bu şeytandandır, şeytan kendisine gülüyor demektir.”⁹⁸

⁹⁵ *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 8/16.

⁹⁶ Buhârî, *Cenâiz* 2; Müslim, *Selâm* 4-6.

⁹⁷ Ebû Davud, *Edeb* 100, (5036); Tirmizî, *Edeb* 5, (2745); İbn Mace, *Edeb* 20, (3714).

⁹⁸ Buhârî, *Edeb* 125, 128; Bed’ül-Halk 11; Müslim, *Zühd* 56, (2994); Ebû Davud, *Edeb* 97, (5028).

Yine Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm hapsirdiği zaman, yüzünü elleriyle veya elbisesiyle örterdi ve sesini de kısırdı.⁹⁹

Hz. Enes radıyallahu anh anlatıyor: Resûlullah'ın (aleyhissalâtu vesselâm) yanında iki kişi hapsirdi. Efendimiz, bunlardan birine teşmitte bulundu (yani “yerhamukâllah!” dedi), diğerine teşmitte bulunmadı. Niye böyle davrandığı sorulunca:

“Şu, Allah Teâlâ'ya hamdetti, öbürü Allah Teâlâ'ya hamdetmedi!” cevabını verdi.¹⁰⁰

Ebû Musa radıyallahu anh anlatıyor: Yahudiler, Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm'ın huzurlarında zoraki hapsirirler ve bununla kendileri için “yerhamukâllah” demesini umarlardı. Resûlullah ise onlara: “Allah size hidayet versin ve aklınızı ıslah etsin” derdi.¹⁰¹

Toplantılarda Temiz Bulunma ve Edebe Uygun Davranma

Toplantılarda yıkanmış olarak temiz bir halde bulunmanın önemi açıktır. Toplantılarda ilim sahipleri ve yaşlılar baş tarafa geçirilir. Toplantıda bulunanlar gerek olmadıkça söze karışmaz, söylenilen yararlı şeyleri dinlerler. Toplantıya sonradan gelenlere yer verir ve birbirlerine karşı güler yüzlü bulunurlar. Gelen kişiler için ayağa kalkmazlar. Ashab için (Allâh hepsinden razı olsun) Resûlullah (s.a.s.)'den daha sevgili kimse yoktu. Buna rağmen Aleyhissalatu Vesselâm'ı gördükleri zaman ayağa kalkmazlardı. Çünkü O'nun (s.a.s.)

⁹⁹ Ebû Davud, *Edeb* 98, (5029); Tirmizî, *Edeb* 6, (2746).

¹⁰⁰ Buhârî, *Edeb* 127; Müslim, *Zühd* 53, (2991); Ebû Davud, *Edeb* 102, (5039).

¹⁰¹ Ebû Davud, *Edeb* 101, (5038); Tirmizî, *Edeb* 3, (2740).

bundan hoşlanmadığını biliyorlardı.¹⁰² Ebû Ümame'nin anlattığına göre, bir gün Resûlullah (s.a.s.) elinde bir asa (değnek) olduğu halde yanlarına gelince, ayağa kalkmışlar, ancak Efendimiz (s.a.s.): “Yabancıların birbirlerini büyülemek için ayağa kalkmaları gibi ayağa kalkmayın!” buyurmuştur.¹⁰³ Bunu teyid eden bir vaka şöyledir:

Bir defasında Hz. Muaviye (r.a.), İbnu'z-Zübeyr ve İbn Amir (r.a.)'in yanlarına geldi. İbn Amir ayağa kalktı, İbnu'z-Zübeyr oturdu (kalkmadı). Hz. Muaviye (r.a.), İbn Amir'e: “Otur, zira Resûlullah (s.a.s.)'in: “İnsanların kendisi için ayağa kalkmalarından hoşlanan kimse ateşteki yerini hazırlasın.” buyurduğunu işittim dedi.¹⁰⁴

Toplantılarda bulunanlar kendiliklerinden başka tarafa geçip oturmazlar. Kendilerine saygı için kalkarak yer vermek isteyenlerin hemen yerlerine oturmazlar. Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Sizden kimse, bir başkasını yerinden kaldırıp sonra da oraya oturmasın. Ancak (halkayı) genişletin, yer açın, Allah da size genişlik versin.”

İki kişinin arasına rızaları olmadıkça girip oturmazlar. Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Bir kimsenin, izin almadan iki kişinin arasına oturması helâl olmaz.” Tirmizî'nin rivayetinde: “İzinleri olmadan iki kişinin arasını açması diğer kişiye helâl olmaz.” şeklinde gelmiştir.¹⁰⁵

Bir toplantıda üç kişiden ikisi başbaşa verip gizlice konuşmamalıdır. Böylece üçüncü kimsenin üzülmeye ve yanlış fikre kapılmasına meydan verilmemiş olur. Resûlullah (s.a.s.)

¹⁰² Tirmizî, *Edeb* 13, (2755).

¹⁰³ Ebû Davud, *Edeb* 165, (5230).

¹⁰⁴ Ebû Davud, *Edeb* 165, (5229); Tirmizî, *Edeb* 13, (2756).

¹⁰⁵ Ebû Davud, *Edeb* 24, (4844, 4845); Tirmizî, *Edeb* 11, (2753).

buyurdular ki: “Üç kişi beraberken, ikisi kendi aralarında hususi konuşmasınlar, bu durum diğerinin üzülmüne sebep olur.”¹⁰⁶ Toplantıda bulunanlar, arkadaşlarından izin alarak ayrılırlar. Toplantıdan geçici olarak ayrılanların yerine de hemen oturmazlar. Birisi yerinden kalkacak olsa, Abdullah İbn Ömer (r.a.), oraya oturmazdı.¹⁰⁷ Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Bir kimse ihtiyacı için çıkar, sonra geri dönerse, önceki yerine oturmaya (herkesten ziyade) hak sahibidir.”¹⁰⁸

Değerli Zatların Ellerin Öpme

Sahâbilerin, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in elini öptükleri rivayet edilmiştir.¹⁰⁹ İki Yahudi’nin Resûlullah’a gelip ona soru sorduktan sonra elini öptüklerini Tirmizî nakletmektedir.¹¹⁰ İslâm âlimleri, hürmet ve dindarlıktan dolayı kucaklaşıp, el öpmenin mübah olduğunu, dünyalık için el öpmenin ise mekruh olduğunu belirtmişlerdir.

İslâm, mahrem olmayanların elini sıkmayı yasakladığı gibi, bir kimsenin karşısında dalkavukluk etmeyi, eğilip bükülmeyi de çirkin bir hareket saymıştır. Hz. Peygamber, “Bereket büyüklerimizdedir. Küçüklerimize acımayan, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.” buyurmuştur.¹¹¹ Bu sebeple saygıya lâyık yaşlı kişilerin ve âlimlerin elinin öpülmesi bir hürmet ifadesidir.

¹⁰⁶ Buhârî, *İstizân* 45; Müslim, *Selam* 36, (2183); *Muvatta*, *Kelâm* 13, (2, 988, 989).

¹⁰⁷ Buhârî, *İstizân* 31, *Cuma* 20; Müslim, *Selam* 27, (2177); Tirmizî, *Edeb* 9, (2750,2751); Ebû Davud, *Edeb* 18.

¹⁰⁸ Tirmizî, *Edeb* 10, (2752).

¹⁰⁹ Ebû Dâvûd, *Edeb* 5223.

¹¹⁰ Tirmizî, Sünen, İsrâ Tefsiri; İbn Mâce, 2/1221.

¹¹¹ Heysemî, *Mecmâu’z-Zevâid*, 8/15.

Çocuklar, genelde bütün büyüklerinin ellerini öperlerken; akil, baliğ olmuş bir kişinin anne, baba, dede, nine, amca, dayı, hala, teyze, ağabey, abla ve kayınbabasının elini öpmesi caizdir. Damadın kaynanasının, gelinin de kayınbabasının elini öpmesi hususunda ihtilâf vardır. Çok yaşlı kadınların ellerinin öpülmesinde beis yoktur.

Teamül gereği, küçük büyüğün, talebe hocasının, öğrenci öğretmenin elini öpebilir. Yalnız, burada mühim olan, herkesin üzerine düşeni yapmasıdır. Tıpkı, Allah Resûlü'nün "Acemlerin büyüklerine ayağa kalktığı gibi ayağa kalkmayın" emrine rağmen, Ashâb'ın, O İki Cihan Güneşi'ne karşı ayağa kalktıkları gibi; büyük, elini öptürmek istemeyecek, fakat küçük öpmeğe çalışacak; büyük saygı beklemeyecek, küçük ise, saygıda kusur etmeyecektir. Âlimlerin, takva sahibi salih kimselerin ve adaletli hâkimlerin elleri sevgi ve saygı göstermek niyetiyle öpülebilir ya da onlarla musâfahada bulunulur. Bunda bir sakınca yoktur. Çünkü bunda, gerçekte ilme ve takvaya saygı vardır. Ancak hoş olmayan şey, herkesin kendisini salih zannedip elini öptürmesidir.

Bunlardan başka büyüklerin ellerini dindarlıklarına saygı ve ikram için öpmek de caizdir. Âlimlerin ve diğer büyüklerin huzurunda yerleri öpmek ise haramdır. Bunu yapanlar ve yapılmasına razı olanlar günaha girmiş olurlar. Bu, bir nevi putlara yapılan ibadeti andırır. Bir Müslüman için asla caiz değildir.

Komşuluk Haklarını Gözetme

İslâmda komşuluğun büyük önemi vardır. Allahü Teâlâ, yakınımız olsun olmasın bütün komşularımıza iyi davranmamızı, iyilik etmemizi emreder:

“Yalnız Allah’a ibadet edip O’na hiçbir şeyi şerik yapmayın.

Anneye, babaya, akrabalara,
Yetimlere, fakirlere, yakın komşulara, uzak komşulara,
Yol arkadaşına, garip ve yolculara,
Ellerinizin altındakilere de (köle, cariye, hizmetçi, işçi)

Güzel muamele edin. Bilin ki Allah kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri sevmez.” (Nisâ, 4/36)

Aileden sonra hukukuna en çok riayet etmemiz gerekenler, yan yana bir arada yaşadığımız komşularımızdır. Komşu hakkı, dinimizde çok önemli bir yer tutar. Aile yuvasında olduğu gibi komşularıyla da iyi geçinmek ve yardımlaşmak şarttır. Akşam-sabah yüz yüze geldiğimiz, her zaman görüştüğümüz insanlar, komşularımız sayılır.

Ebû Hureyre (r.a.)’den rivayet edilen bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.s.):

“Vallahi mümin değildir, vallahi mümin değildir, vallahi mümin değildir!” dediğinde ashab:

“Kim Ya Resûlallah?” diye sormuşlar, Peygamber Efendimiz (s.a.s.):

“Komşusu, belâlarından emin olmayan kimse (mümin değildir)” buyurmuştur.¹¹²

Hadiste, “mümin değildir” sözü “olgun, kâmil mümin değildir” anlamındadır. Zira bu hareket ebedî cehennemde bırakacak imansızlık hareketi değildir. Diğer bir ifade ile bu hareket olgun mümin olmak için gerekli, fakat iman etmiş olmak için şart değildir.

¹¹² Buhârî, *Edep* 29.

Müslim'in naklettiği diğer bir rivayet ise şöyledir:

“Komşusu, zararından emin olmayan kimse cennete giremez.”¹¹³

Hadiste geçen “Cennete giremez” ifadesinden de “Kıyamette ilk önce kurtulmuşlar içinde cennete giremez.” şeklinde anlaşılmalıdır. Yani bu hareketinin cezasını çeker, sonra cennete girer. Şayet komşuya eza etmenin günah olmadığı görüşünde ise, durumu cehenneme girmeyi zaruri kılmış olur.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) başka bir hadis-i şeriflerinde: “Ev almadan önce komşunuzu, yola çıkmadan önce arkadaşınızı araştırınız.”¹¹⁴ buyurmuştur.

Bir atasözümüzde bu hadis-i şerif, “Ev alma, komşu al” şeklinde ifade edilmiştir. Çünkü komşu evden daha önemlidir. Komşular kötü ise en güzel evde olsa bile insan rahat edemez, huzuru kaçar. Bu sebeple Peygamber Efendimiz, kötü komşudan Allah’a sığınmamızı emrederek şöyle buyurmuştur:

“Devamlı ikâmet ettiğiniz yerdeki kötü komşudan Allah’a sığınınız. Göçebelik anındaki kötü komşu ise geçicidir”¹¹⁵ buyurmuştur.

Dinimiz, komşunun komşu üzerinde hakları olduğunu açıklamıştır. Buna komşuluk hakkı diyoruz. Komşuluk hakkı üzerinde önemle durulmuştur. Hz. Âişe (r.ah)’dan rivayet edilen hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.s.):

¹¹³ Müslim, *İman* 73.

¹¹⁴ Aclûni, *Keşfül-Hafâ*, 1/178.

¹¹⁵ Nesâi, *İstiâze* 44; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/344.

“Cibril bana komşu hakkını o kadar çok tavsiye etti ki, neredeyse komşuyu komşuya vâris kılacak zannettim.”¹¹⁶ buyurmuştur.

Konu ile ilgili İslâm tarihinde önemli bir örnek bulunmaktadır. Vali iken kendisine bir köşk yaptırıp, çarşının gürültüsünden kurtulmak isteyen Sa’d b. Ebî Vakkas’ı teftiş için Hz. Ömer (r.a.), Muhammed b. Mesleme’yi azıksız olarak Kûfe’ye göndermişti. On dokuz günlük bir yolculuktan sonra Medine’ye dönen Muhammed b. Mesleme, kendisini niçin azık vermeden yola çıkardığını Hz. Ömer (r.a.)’e sordu:

“Medine’deki Müslümanlar açlıktan kırılmak üzereyken sana bir şeyler verip de nimeti sen, vebalini de ben yükleneyim istemedim. Zira ben, Peygamber (s.a.s.)’i şöyle buyururken dinlemiş bulunmaktayım: “Komşusu açken müminin tok dolaşması yakışık almaz.”¹¹⁷

Bir Müslümanın, komşusunun “aç olarak gecelediğini bilmesi ve buna rağmen yardımcı olmaması halinde”¹¹⁸ iyi bir Müslüman olmadığı bildirilmektedir. Bile bile ilgisiz kalmak ve duyarsız davranmak olgunlaşmamış mümin olmanın delili sayılmaktadır. Unutulmamalıdır ki, bir hadis-i şeriflerinde Hz. Peygamber Efendimiz, “Hangi mahallede bir kişi aç kalırsa, o mahalle Allah’ın korumasından düşer.”¹¹⁹ buyurmaktadır.

Yardımda bulunmak bir başlangıç değil, bir neticedir. Yardım yapma duygusu ve duyarlılığı ise, o yardımın ger-

¹¹⁶ Buhârî, *Edeb* 28; Müslim, *Birr ve Sıla ve'l-edeb* 140 (2624,2625).

¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/55.

¹¹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, 1/232; Heysemî, *Mecmauzzevâid*, 8/167.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/33.

çek amili ve öncüsüdür. O halde yardımın bizzat kendisinden önce "yardım duygusunun" gönüllerde yer etmiş olması esastır. İmkânı olduğu halde çevresine yararlı olamayanlar, bu duyguyu gönüllerine yerleştirmemiş olanlardır. Çevresine sıcak bakmanın zevkini tadamayanlardır.

Ebû Zerr (r.a.) bir rivayetinde şöyle demektedir: Dostum Resûlullah (s.a.s.) bana: "Çorba yaptığın zaman suyunu bol koy. Sonra da komşularının haline bak. Muhtaç olanlara çorbadan bir miktar götürerek iyiliğin dokunsun." diye tavsiyede bulundu.¹²⁰

Komşulara ikram bir sünnettir. Müslüman, komşusunun hakkını fazla gözetir, ona gülyüz gösterir, gerektiğinde ödünç verir, bir kederi olunca onu teselli etmeye çalışır, taziyede (baş sağlığı dileğinde) bulunur. Komşusuna eziyet verecek şeyleri yapmaktan sakınır. Evin akıntı suları ile ve çöplerle komşularını rahatsız etmez. Yüksek perdeden çalgı ve radyo sesleri ile komşularını rahatsız edenler, hasta ve okur-yazarlarını düşünmeyenler komşuluk haklarını gözetmemiş olur ve topluma karşı görevlerini çiğnemiş sayılırlar. Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre sahabilerden biri:

"Ya Resûlallah! Falan kadının nâfile olarak çok namaz kıldığından, çok nâfile oruç tuttuğundan ve çok sadaka verdiğinden bahsediliyor, şu var ki diliyle komşularını incitiyor." dedi. Peygamber Efendimiz:

"O kadın cehennemliktir" buyurdu. Sahabi:

"Ya Resûlallah! Falan kadının da nâfile olarak az namaz kıldığından, az nâfile oruç tuttuğundan ve az sadaka ver-

¹²⁰ Müslim, *Birr ve Sıla ve'l-edeb*, 143 (2625).

diğinden bahsediliyor, şu kadar var ki, diliyle komşularını incitmiyor.” dedi. Peygamber Efendimiz:

“O, cennettir” buyurdu.

Bu açıdan insan, komşularının sevgi ve övgülerini kazanmalıdır.

Allah Resûlü’ne bazen sahabilerden biri gelir ve:

“Ey Allah’ın Resûlü! Bana öyle bir amel göster ki, onu yaptığım zaman cennete gireyim?” derdi. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) de gelen kimsenin durumunu göz önüne alarak ona gerekli hususu emrederdi. Ebû Hureyre (r.a.)’den rivayet edildiğine göre yine bir defa sahabilerden biri Peygamber Efendimiz’e gelmiş ve benzer bir talepte bulunmuştu. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) de kendisine kısaca:

“İyi ol” buyurmuştu. Sahabi:

“Ya Resûlallah! İyi olduğumu nasıl bileceğim?” deyince, Efendimiz şu cevabı vermişti:

“Komşularına sor; eğer onlar senin iyi olduğunu söylerlerse, sen iyi bir kimsesin, yok, eğer kötü olduğunu söylerlerse o zaman sen kötü bir kimsesin.”¹²¹

Demek ki, iyiliğimizin ve kötülüğümüzün bir ölçüsü de yakın çevremiz ve komşularımızdır. Komşular bir insanın iyi olduğunu söylüyorlarsa o kimse büyük bir ihtimalle Allah katında da iyidir. Ama komşular bir insanın kötü olduğunu söylüyorlarsa, yine muhtemelen o kişi Allah katında da kötü bir insan demektir.

Şüphesiz çocukların da komşu çocuklarına karşı tatbik

¹²¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/72.

etmesi gereken âdâp ölçüleri bulunmaktadır. Söz konusu âdâp ölçülerinin başında çocuğun, yemek üzere eline bir yiyecek veya bir meyve alarak sokağa çıkmaması gelir. Çünkü böyle yapmakla, onu satın alamayabilecek veya maddî sıkıntı yüzünden o an için satın alma gücü olmayan hem komşularını hem de komşu çocuklarını üzmüş olacaktır. Çocuğun, sokakta değil evde yemeyi alışkanlık haline getirmesinde bu hususa dikkat etmenin faydalı olacağını unutmamak gerekir. Ayrıca bu davranış, çocuğun genel âdâp ve görgü kurallarını benimsemesine de katkıda bulunur.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri “Marifetnâme” adlı eserinde, İslâm ahlâk ve yaşayışından çıkardığı “İyi komşuluk için uyulması gereken şartlar”ı maddeler halinde sıralamıştır. Bunlardan bir kısmını aşağıya alıyoruz:

1. Kişinin kendi evine bitişik olanlarla, karşısında bulunup da kapıları görünenlerden kırk eve kadar oturanlar, -zimmî (Hıristiyan vatandaş) da olsalar- komşularıdır. Bunlara, iyilik etmek ve gerçekten akrabalarmış gibi güzel davranmaktr.

2. Komşusu açken, kendi tok yatmamaktır.

3. Kokusu duyulacak bir yemek pişirildiğinde, bitişik komşuya hediye etmektir.

4. Komşuları borç isterse, vermektir.

5. Komşusunu bayramlarda ziyaret etmektir.

6. Komşuların sınırlarını ve ayıplarını soruşturmamaktır.

7. Komşuların ayıplarını örtmektir.

8. Komşularını kederli günlerinde teselli etmektir.

9. Komşuları hasta olunca ziyaret etmektir.

10. Komşulardan biri vefat edince, cenazesinde hazır bulunmaktır.

11. Komşuların yetimlerini himaye etmektir.¹²²

Hastaları Ziyaret Etme

Müslümanlar hasta olan dostlarını ve komşularını uygun zamanlarda yanlarına giderek ziyaret ederler. Sağlıklarına duada bulunurlar. Bu da sevgiyi kuvvetlendirmeye ve kalbleri hoşlandırmaya yardım eden bir görevdir.

Hasta bir mümini ziyaret etmek Peygamberimiz'in (s.a.s.) sünnetidir. O, hastaları ziyaret eder, müminlere de hasta ziyaretini tavsiye ederdi.¹²³ Hasta bir mümini ziyaret eden kişi hem hastaya moral vermiş olur, hem de kendisi sevap kazanır.¹²⁴

İnsan, hasta olmadıkça sağlığının kıymetini bilemez. Hastalıklar imtihandır. Kaza ve kadere inanan bir mümin için hastalıklara karşı tevekkül göstermek ve Allah'a teslimiyet gerekir. Peygamberimiz (s.a.s.) hastaların ziyaret edilmesini, cenazelerin takip edilmesini, zira bunların "âhireti" hatırlatacağını söylemiştir.¹²⁵ Efendimiz (s.a.s.) hastaları ziyaret ettiğinde elini hastanın alınına kor, hastanın elini kendi eli içine alır, şefkatle hatırını sorar ve: "Geçmiş olsun, inşallah hastalığın günahlarını temizler." buyurur ve hasta için dua ederdi.¹²⁶

¹²² İbrahim Hakkı, *Marifetname*, 4/173, Bahar Yayınevi-İstanbul.

¹²³ Buhârî, *Cenâiz* 2; Müslim, *Libas* 114.

¹²⁴ Tirmizî, *Edep* 45; Nesâî, *Cenâiz* 53.

¹²⁵ Buhârî, *Cihâd* 171.

¹²⁶ Buhârî, *Tevhid* 31.

Kıyamet günü Allah Teâlâ'nın, "Falan kulum hastalandı da sen onu ziyaret etmedin, etseydin beni onun yanında bulacaktın." diyeceğini bir kudsî hadisinde bize bildiren Resûlullah,¹²⁷ Hz. Âişe'nin nakline göre ailesinden hasta olan birine şöyle dua ederdi: "Ey insanların Rabbi olan Allah'ım! Bu ızdırabı gider. Şifayı veren sensin, senden başka kimse şifa veremez."¹²⁸ Yine O (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Vücudunun ağrıyan yerine elini koy ve üç defa Bismillah dedikten sonra yedi kere şöyle de; "Hissettiğim hastalığın zararından ve tehlikesinden Allah'ın yüceliğine ve kudretine sığınırım."¹²⁹ Eğer hasta, ölüm hastası ise, ona kelime-i tevhîd telkin edilir.¹³⁰ Hasta yanında daima hayır konuşulur.

Resûlullah (s.a.s.), Müslim, gayr-i Müslim ayırt etmeden hastaları ziyaret etmiştir.¹³¹ Hasta ziyareti Müslüman için bir görevdir. Çünkü Resûlullah, müminleri bir vücudun organları gibi birbirine bağlı görmüş, "Sevilmede, merhamet ve şefkatte müminleri bir vücut gibi görürsün. O vücudun herhangi bir azası rahatsız olursa diğer azalar da onunla beraber ızdırap duyarlar."¹³² buyurmuştur.

Resûlullah, Müslüman'ın Müslüman üzerindeki beş hakkından söz ederek şöyle buyurmuştur: "Onunla karşılaştığında selâm ver, seni davet ederse icabet et, senden nasihat isterse nasihat et, aksırır da Allah'a hamd ederse

¹²⁷ Müslim, *Birr* 43.

¹²⁸ Tirmizî, *Cenâiz* 4; Ebû Davud, *Tıb* 17.

¹²⁹ Tirmizî *Tıb* 32; Hanbel, 1/239.

¹³⁰ Buhârî, *İstizan* 29.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/175.

¹³² Buhârî, VIII, 12.

ona ‘yerhamükâllah’ de, hastalandığında ziyaret et, öldüğünde cenazesini teşyi et.”¹³³

En güzel ahlâkı yaygınlaştıran Allah’ın Resûlü Hz. Muhammed (s.a.s.) en insanî duygularla donatılmış bir yardımlaşma ve kardeşlik ortamı oluşturmuştur. Hasta ziyareti, insanî duygulardan biridir. Çünkü hasta, kendisine yapılan ziyaretlerle yalnızlık hissetmez, ölüm karşısında kendini biçare görerek bedbahtlık ve ümitsizliğe düşmez, acıları hafifler. Yahudi bile olsa, Resûlullah’ın yaptığı gibi hasta ise ziyaretine gidilir. Enes b. Malik’ten rivayet edilen hadiste şöyle denilmektedir:

Resûlullah (s.a.s.)’a hizmet eden gayr-i Müslim bir köle vardı. Bir gün bu köle hastalandı. Hz. Peygamber (s.a.s.) onu ziyaret için geldi ve başucuna oturdu. Ona:

“Müslüman ol” dedi. Köle yanında, olan babasına baktı. Babası:

“Ebu’l-Kasım’a itaat et” dedi. Köle de Müslüman oldu. Nebi (s.a.s.) dışarı çıkarken şöyle buyurdu:

“Onu ateşten kurtaran Allah’a hamdolsun”¹³⁴

Hastalık halinde ne hasta, ne de ziyaretçiler sabırsızlık göstermemelidirler. Hastalığa kahırlanmak, feryat ve figan ederek ağlanıp sızlanmak hatta ölümü istemek iyi değildir. Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Kendisine isabet eden bir zarardan dolayı sizden biriniz ölümü istemesin. Eğer mutlaka istiyorsa şöyle desin: Allah’ım. Benim için hayat hayırlı ise bana hayat ver, ölüm hayırlı ise beni öldür”¹³⁵

¹³³ Tirmizî, *Edeb* 1; Nesâî, *Cenâiz* 52; İbn Mace, *Cenâiz* 1.

¹³⁴ Ebû Davud, *Cenaiz*, 6.

¹³⁵ Buhârî, *Temenni* 6; Müslim, *Zikir* 10,13.

Erkeğin, kadın hastayı usulüne uyararak ziyaret etmesinde sakınca yoktur.¹³⁶ Hatta mümin, fasık Müslüman'ı da ziyaret etmelidir. Çünkü fasık da olsa Müslüman'dır. Ziyaretçinin bütün amacı hastayı yalnız olmadığına inandırmak, onu ümitlendirmek, moral ve yaşama sevinci vermektir. Ağır hastaların psikolojik hali ölüm düşüncesine meyillidir. Bu durumda hastaya Allah'ın buyruklarından hiçbir nefsin zamanı gelmeden ölmeyeceği, her ömür için kararlaştırılmış bir zamanın bulunduğu ve bu zaman gelince hiçbir gücün onu öne alamayacağı gibi geciktiremeyeceği de söylenmelidir (Sebe, 34/30; el-A'râf, 7/34; Hud, 11/3). Hastaya, canı çeken şeylerden hediye götürmek âdâptandır.¹³⁷ Yine, hasta zaman zaman yakınlarından sorulmalıdır. Bir ziyaretten sonra hastayla ilgiyi kesmek, sünnetten kaçınmak gibidir.¹³⁸

Resûlullah bir Müslüman hastayı ziyaret etmiş, ona şöyle dua etmeyi öğretmiştir. "Allahümme âtinâ fiddünya haseneten ve fil âhireti haseneten ve kınâ azâbennar. Allah'ım. Bize dünyada türlü türlü iyilik ver, âhirette de sayıya hesaba gelmez iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru." (Bakara, 2/201).¹³⁹

Cenazeleri Teşyi Etme (Uğurlama)

'Teşyi', ölen bir Müslüman'ın cenazesinin toprağa verilinceye kadar uğurlanması, onunla birlikte gidilmesi ve ona mağfiret duasında bulunulmasıdır.

¹³⁶ Ebû Dâvûd, 2/85.

¹³⁷ İbn Mâce, *Cenâiz* 1.

¹³⁸ Buhâri, *İstizan* 29.

¹³⁹ Tirmizî, *Daavât* 112.

Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Kim cenazeyi takip eder ve önce üç kere taşırsa (ölen kardeşine karşı olan) borcunu ödemiş olur.”¹⁴⁰ Diğer bir hadis-i şerîfte ise Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuşlardır: “Kim üzerine namaz kılınıncaya kadar cenazede hazır bulunursa kendisi için bir kırat sevap vardır. Kim de cenaze gömülünceye kadar hazır bulunursa iki kıratlık sevap vardır. Bir kıratın miktarı Uhud dağı kadardır.”¹⁴¹

Cenazeleri ‘teşyi’ etmenin amacı, hem ölen kardeşine karşı son görevini yerine getirerek onu toprağa vermek hem de o cenazeden, kabir ve kabirdeki yatanlardan ibret dersi alarak geri dönmektir.

Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Cenazeyi ne ses (matem), ne de ateşle takip etmeyin.” Bir rivayette şu ziyade de bulunmaktadır: “Cenazenin önünde yürümeyin.”¹⁴²

Efendimiz (s.a.s.) lezzetleri acılaştırılan ölümün sıklıkla düşünülmesi gereğini haber vermektedir. Ölümü düşünme ve ondan ibret alma çabasına İslâm bilginleri “tefekürü mevt” adını vermişlerdir. Bu düşünüş insanın, son nefesine geldiğinde malından, mülkünden, ailesinden ve yakınlarından hiçbir yardım alamayacağını, sayılı nefeslerin tükenip bütün organların birbirine veda ederek ruhun bedenden ayrılacağını düşünmesi şeklindedir. Ayrıca, çenesinin bağlanıp, teneşirde yıkıldığını, kefeneye sarıldığını, cenaze namazının kılınıp, kabre konulduğunu düşünmelidir. Kabirde

¹⁴⁰ Tirmizî, *Cenaiz* 50, (1041).

¹⁴¹ Buhari, *Cenaiz* 69; Müslim, *Cenaiz* 57, (946); Ebû Davud, *Cenaiz* 45, (3168); Nesai, *Cenaiz* 54, 59, (4, 54–55, 76, 77); Tirmizî, *Cenaiz* 49, (1040); İbn Mace, *Cenaiz* 34, (1539).

¹⁴² *Muvatta*, *Cenaiz* 13, (1, 226); Ebû Davud, *Cenaiz* 46, (3171).

amelleri ile baş başa kalacağını, sorgu meleklerinin sorularına nasıl karşılık vereceğini, mahşere kadar kabirde nasıl bir hal üzere bulunacağını, ikinci sur çaldığında ne sıfatla dirileceğini, Allah (c.c.)'ın huzurunda nasıl hesap vereceğini, sırat köprüsünden nasıl geçeceğini derin derin düşünmelidir. Böylece ölümü unutmamalı her an ölüm için hazırlıklı olmalıdır. Çünkü ölümün insana ne zaman ve nasıl geleceği bilinmemektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de buyuruluyor: “Her canlı ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ise yapmış olduklarınızın karşılığı size mutlaka tastamam olarak verilecektir..” (Ali İmran, 3/185; Enbiya, 21/35; Ankebut, 29/57)

Bundan başka birçok âyette, hiçbir insanın dünyada ebedî kalmayacağı (Enbiya, 21/8, 34), insanların sınanmak üzere dünyaya geldikleri (İnsan, 76/2; Kehf, 18/7), ölümden kaçmanın yarar sağlamayacağı belirtilmiştir (Ahzâb, 33/16). Ayrıca herkesin Allah'a (c.c.) döndürüleceği bildirilmekte (Bakara, 2/28, 281; Enbiya, 21/35) ve insan Allâh'ın kendisine vermiş olduğu nimetleri tefekküre çağrılmaktadır (Ahzâb, 33/41; Fâtır, 35/3).

Cenazeyi taşımakta sünnet olan, dört kimsenin dört taraftan yüklenmesidir. Her tarafından on adım miktarı yüklenmek müstehaptır ki, hepsi kırk adım eder. Bunun büyük sevabı vardır. Şöyle ki: Bir Müslüman, cenazeyi evvela ön tarafından sağ omuzuna, sonra ayak tarafından sağ omuzuna alır, sonra ön tarafından sol omuzuna, daha sonra da ayak tarafından sol omuzuna yüklenir ve böylece her birinde on adım yürümüş olur. Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Kim cenazeyi takip eder ve üç kere taşırsa (ölen kardeşine karşı olan) borcunu ödemiş olur.”¹⁴³

¹⁴³ Tirmizî, *Cenaiz* 50, 1041.

Cenazeyi takip edenler, cenazenin arkasından yürümelidirler. Efdal olan budur. Bununla birlikte önünden yürüme de mekruh değildir. Çünkü Resûlullah (s.a.s), Hz. Ebû Bekr (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.) cenazenin önünde yürümüşlerdir.¹⁴⁴ Cenazeyi yaya olarak takip etmek binekli olarak takip etmekten efdaldır.¹⁴⁵ Binekli olan, cemaate eziyet vermemek için arkadan yürür.¹⁴⁶

Cenazeyi takip edenler, hayatın akıbetini düşünmeli, korkar bir vaziyet almalıdırlar ki, münasip olan budur. Bunların gülüp konuşmaları, dünya lâkırdılarına dalmaları doğru olmaz. Yüksek sesle yapılan zikirle veya Kur'ân-ı Kerim okuyarak cenazeyi takip etmek tahrimen mekruhtur. Cenazeleri gürültü ve iniltilele takip etmek de mekruhtur. Takip edenler, bu gibi şeyleri yaptırmamaya çalışmalıdırlar. Mani olmadıkları takdirde cenazeyi takip etmekten geri dönmezler.

Cenaze için gözyaşı dökerek ağlamakta, kalben üzülmede bir beis yoktur. Yalnız lüzumsuz sözler söylenmesi caiz değildir. Cenaze için yüksek sesle ağlamak, yaka yırtmak, yüz tırmalamak, saç yolmak, dizlere vurmak gibi şeyler haramdır. Allah'ın takdirine karşı bir isyandır.

Müslümanlar, ölen din kardeşlerinin cenazelerini mezarlarına kadar üzgün ve düşünceli olarak götürürler. Rahmet toprağına bırakırlar. Haklarında rahmet isteyerek duada bulunurlar. Bir hadis-i şerifde Sevgili Peygamberimiz, "Ölülerinizi, iyilikleriyle yâd edin, kötülüklerini dile getirmeyin"¹⁴⁷ buyurmuştur.

¹⁴⁴ Tirmizî, *Cenaiz* 26, (1007).

¹⁴⁵ Tirmizî, *Cenaiz* 28, (1012); Ebû Davud, *Cenaiz* 48, (3177).

¹⁴⁶ Tirmizî, *Cenaiz* 42, (1031); Nesai, *Cenaiz* 55, 56, (4, 55, 56); Ebû Davud, *Cenaiz* 49, (4180).

¹⁴⁷ Tirmizî, *Cenaiz* 34, 1019.

Bir defasında Resûlullah (s.a.s.)'ın yanından bir cenaze geçti. Oradakiler, cenaze hakkında hayırlı senada bulundular. Aleyhissalâtu vesselâm:

“Vacip oldu! Vacip oldu! Vacip oldu!” buyurdular. Sonra bir cenaze daha geçti. Bunu ise kötü sözlerle yâd ettiler. Resûlullah (s.a.s.) yine:

“Vacip oldu” buyurdular. Hz. Ömer (r.a.):

“Ey Allah'ın Resûlü! Vacip olan nedir?” diye sordu. Efendimiz (s.a.s.):

“Öncekini hayırla yâd ettiniz ona cennet vacip oldu. İkincisini kötülükle yâd ettiniz ona da cehennem vacip oldu. Sizler Allah'ın yeryüzündeki şahidlerisiniz!” buyurdu.¹⁴⁸

Dostları Ziyaret

İslâm dini Müslümanları birbirlerinin kardeşleri olarak ilân etmiş ve onların birbirlerini sevip saymalarını, yardımcı olmalarını emretmiştir. İnsanlar arasında sevginin yerleşmesine yardımcı olan önemli sebeplerden birisi ziyaretlerdir. Bu bakımdan İslâm, Allâh rızası gözetilerek yapılan ziyaretlere büyük önem vermiştir. Hz. Peygamber bir hadisinde; Allah için bir hastayı veya bir Müslüman'ı ziyaret eden kişinin Cennetteki yerini hazırladığını haber vermiştir.¹⁴⁹

Ziyaretler, sevgi ve güven duyguları gelişen, bireyleri, birlik ve beraberlik içinde yaşayan toplumların doğmasına sebep olur. Müslümanlar, ziyaret yolu ile birbirlerini daha yakından tanımak imkânını bulurlar. Sıkıntılarını, problem-

¹⁴⁸ Buhârî, *Cenaiz* 86, Şehadet 6; Müslim, *Cenaiz* 60, (949); Tirmizî, *Cenaiz* 63, (1058).

¹⁴⁹ Tirmizî, *Birr* 64.

lerini öğrenirler. Pek çok konuyu aralarında görüşüp, birlikte karar verme imkânına sahip olurlar. Toplum içinde yalnız olmadıkları duygusunu kazanır ve geleceğe ümit ve güvenle bakarlar. Sevinçli ve üzüntülü anlarında çevrelerinde gördükleri kardeşleri, onlar için bir huzur kaynağı olur.

Müslüman fert, anne ve babasından başlamak üzere, bütün yakınlarını, komşularını, tanıdıklarını, arkadaşlarını ve dostlarını ziyaret etmelidir. Özellikle bayramlar ziyaret için uygun günlerdir. Düğün, sünnet, ölüm gibi olaylardan sonra tebrik veya taziye de (baş sağlığı) bulunmak için de ziyaretler yapılır.

Yakın zamana kadar anne, baba ve çocuklar tek bir çatı altında bulunuyorlardı. Günümüzde, genellikle, gençler evlenince yeni yuva kurmakta ve baba evinden ayrılmaktadır. Anne ve babalarından ayrı yaşayan, görev ya da başka sebeplerle onlardan, ebeveynlerinden uzakta bulunan kimselerin, hemen her fırsatta onları ziyaret etmeleri, ellerini öpüp dualarını almaları önemli bir dinî/ahlâkî sorumluluktur. Yakın akraba da böyledir. Onların ziyareti de ihmal edilmemelidir. Bu tür ziyaretlerin sıla-i rahim sayıldığı ve bunun ne kadar önemli olduğu “sıla-i rahim” bölümünde ayrıca işlenmeye çalışılmıştır.

Şimdi vereceğimiz hadis-i şerifler, komşu veya tanıdıkların ziyaret edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Ashab-ı Kiram’dan, Kays b. Sa’d’ın anlattığına göre, Resûlullah (s.a.s.) bir gün kendilerini ziyaret etmiş, evlerinde bir müddet bulunmuş, kendileri için dua etmiş ve evden ayrılmıştır. Abdullah b. Kays (r.a.): “Resûlullah (s.a.s.) Ensar’ı,

ya tek tek veya topluca ziyaret ederdi. Tek tek ziyaret ettiği zaman evlerine giderdi. Topluca ziyaret etmek istediği zaman Mescid'e gelirdi"¹⁵⁰ demektedir. Başka bir hadiste de yine Resûlullah'ın Ensar'dan bir aileyi ziyaret ettiği, evlerinde yemek yediği, namaz kıldığı ve kendilerine dua ettiği belirtilmektedir.¹⁵¹

Ashabın büyüklerinden Hz. Selman (r.a.) Medâin'den Şam'a kadar gidip Ebû'd-Derdâ'yı ziyaret etmişti.¹⁵²

Kûfe'den Medine'ye kendisini ziyaret etmek için gelen arkadaşları ile Abdullah b. Mes'ud (r.a.) arasında şu konuşma geçmiştir:

Abdullah b. Mesud: "Oturup dertleşiyor musunuz?"

Arkadaşları: "Bunu hiç terk etmiyoruz."

Abdullah b. Mesud: "Birbirinizi ziyaret ediyor musunuz?"

Arkadaşları: "Evet, Ey Ebû Abdurrahman, hatta bazılarımız, Müslüman kardeşini bir müddet görmezse ta Kûfe'nin öte başına yürüyerek gidip onun halini hatırını soruyor."

Abdullah b. Mesud: "Siz böyle devam ettiğiniz müddetçe huzur içinde yaşarsınız."¹⁵³

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız rivayetler ışığında, Peygamber (s.a.s.)'in Müslümanları sık sık ziyaret ettiğini görmekteyiz. Ayrıca Efendimiz (s.a.s.) devamlı olarak ashabının hal ve hatırını sormuştur. Ayrıca yine görmekteyiz ki

¹⁵⁰ Y. Kandehevî, Hadislerle Müslümanlık, C. III, s. 103, 1115.

¹⁵¹ Buhârî, *Edeb* 65.

¹⁵² Buhârî, *Edeb* 65.

¹⁵³ Kandehevî, a.g.e., C. III, s. 1038.

O'nun (s.a.s.) bu davranışını gören Müslümanlar birbirlerini ziyaretten geri durmamış, o devrin kısıtlı ulaşım imkânlarını hiçe sayarak bir şehirden diğerine Allâh rızasını gözeterek ziyarete gitmişlerdir.

Ziyaretlerde bazı hususlara dikkat etmek, ziyaret kurallarını titizlikle yerine getirmek gerekir. Bunlara uyulmaması durumunda çoğu zaman ziyaretten beklenen yararlar elde edilemez. Hatta böyle ziyaretlerde Allâh'ın rızası gözetilmeye çalışılırken, insanların üzüntü ve sıkıntıya girmelerine sebep olma riski ortaya çıkar. Bunun için bazı ziyaret kurallarına titizlikle uyulmalıdır. Şöyle ki:

1- Ziyaret için uygun bir zaman seçilmelidir. Genel olarak uyku, yemek ve iş saatlerinde ziyarete gidilmemeye özen gösterilmelidir.

2- Temiz ve derli toplu bir kıyafet giyilmeli, kir-pas içinde, dağınık elbiselerle ziyarete gidip başkaları rahatsız edilmemelidir.

3- Mümkünse önceden ziyarete gidileceği haber verilmeli ve verilen saate de uyulmalıdır.

4- Ziyarete gidilen eve kapı çalınarak, selâm verilerek girilmeli, ev sahibinin hal ve hatırı sorulup, sevinç ve kederi paylaşılmalıdır.

5- Ziyaret fazla uzatılmamalıdır. Ziyaret edilen kimseleri sıkacak ve üzecek söz ve davranışlardan sakınılmalı, onları sevindirecek haberler vermeye çalışmalı, güler yüz ve tatlı sözle gönülleri alınmalıdır.

6- Ziyaretlerde dedikodu ve gıybet yapılmamalı, hoş olmayan hususlar konuşulmamalıdır.

Kabirleri Ziyaret Etme

Kabir ziyareti erkek ve kadın Müslümanlar için menduptur. Peygamberimiz, “Lezzetleri parça parça eden ölü mü çok anın!” buyurur.¹⁵⁴ Bir diğer hadis-i şeriflerinde ise: “Size kabir ziyaretini yasaklamıştım, artık kabirleri ziyaret edin; çünkü onlar size âhireti hatırlatır” buyurmaktadır.¹⁵⁵

İmâm-ı Âzam, İmam Ebû Yusuf’a “Vasiyetname”sinde şöyle demiştir: “Üstadın ve kendilerinden ilim aldığın kimseler için Allah’tan bağışlanmalarını dile ve Kur’ân okumaya devam et, kabirleri, şeyhleri ve mübarek yerleri çok ziyaret et.”

Bu rivayetler, kabir ziyaretinin meşruluğunu, hikmetini, zamanını, usul ve edeplerini göstermektedir. Bu ziyaretlerde ölülerden bir şey isteme ya da yardım bekleme olmamalıdır. “Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım bekleriz.” (Fâtiha, 1/5) anlaşması gereğince ibadet ancak Allah’a ve yardım ise yine ancak Allah’tandır. Dirilerden istenmesi caiz olmayan şeyleri ölülerden istemenin yakışmayacağı da açıktır. Bu ziyaretlerde uygun davranış “es-Selâmu aleykum yâ ehlel kubûr. Ve innâ inşâallahu biküm lâhikûn=Ey kabir halkı! Allâh’ın selâmı üzerinize olsun. İnşâallah biz de size (bir gün) kavuşacağız.” diyerek selâm verilmesi, diriler hakkında selamet, af ve afiyet, ölüler için de Allah’tan mağfiret istenmesidir. Ayrıca, Kur’ân-ı Kerîm okuyup sevabını hediye etmeli, bilhassa geridekilerin de onlara katılacağını düşünerek İlâhî iradeye sığınmalıdır.

¹⁵⁴ Tirmizî, *Kıyâme* 26, *Zühd* 4; Nesâî, *Cenâiz* 3; İbn Mâce, *Zühd* 31.

¹⁵⁵ Müslim, *Cenâiz* 105,108, *Edâhi* 37; Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 75; Tirmizî, *Cenâiz* 60; Nesâî, *Cenâiz* 100,101.

Kabirlerin hangi gün ziyaretinin daha makbul olduğu ile ilgili net bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak, özellikle Cuma veya Cumartesi günleri, ayrıca arefe ve bayram günleri ziyaret edilmesinin daha doğru olacağı söylenmiştir. Zira Hz. Peygamberin genellikle bu günlerde kabir ziyaretinde bulunduğuna dair bazı rivayetler yapılmıştır. Kabirleri ziyaret eden kimse, kibleye veya mezarlara karşı dönerek sevabını ölümlere bağışlamak üzere Kur’ân-ı Kerim okur ve kendisi için de Allah’a duada bulunur. Bu ziyaretlerde Fatıha Sûresi’ni, Bakara Sûresi’nin ilk sahifesini, Âyetü’l-Kürsî’yi, Âmenerresûlü’yü, Yasin Sûresi’ni, Mülk Sûresi’ni, Tekâsür Sûresi’ni veya on iki, on bir, yedi ya da üç defa İhlas Sûresi’ni okuyabilir. Şayet bilmiyorsa bildiği kısa sûrelerden okur ve: “Allahım, okuduğumuzun sevabını onlara ulaştır.” der.

Ölen kişinin arkasından okunan Kur’ân-ı Kerîm’in veya yapılan hayırların ölen kişiye faydası olup olmayacağı hususunda şimdi aktaracağımız rivayetlerin belirleyici olduğunu düşünüyoruz. İbn-i Abbas (radiyallâhu anhümâ) anlatır: Sâd bin Ubâde (r.a.)’in annesi vefat etmişti. O, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’e gelerek:

“Ey Allah’ın Resûlü! Yanında bulunmadığım bir sırada annem vefat etti. Onun adına sadaka versem kendisine bir faydası dokunur mu?” diye sordu. Allah Resûlü (s.a.s.):

“Evet.” buyurunca, Sâd (r.a.):

“Ey Allâh’ın Resûlü! Siz de şâhid olun ki meyve bahçemi annem adına tasadduk ediyorum.” dedi.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Buhârî, Vesâyâ 15.

Hidayet rehberimiz Hazret-i Peygamber (s.a.s.): “İnsan öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifâde edilen ilim ve kendisine duâ eden hayırlı evlât.”¹⁵⁷ buyurmuştur.

Bu hadis-i şerîfler, vefat etmiş müminlerin, sağlıklarında yaptıkları ve vefatlarından sonra da devam etmekte olan hayrâtlarından fayda göreceklerini, ayrıca hayatta olan yakınlarının ve mümin kardeşlerinin duâ ve infaklarından istifâde edebileceklerini beyân buyurmakta ve onları bu hayırları işlemeye teşvik etmektedir.

Kabir ziyaretinde, mezar taşlarına el, yüz sürülmez, kabirler çiğnenmez, üzerine oturulmaz ve yatılmaz. Ayrıca kabirlere karşı namaz kılınmaz ve ölülere adakta bulunulmaz. Ziyaret esnasında ölülerden medet beklemek, kabirlerin etrafında dolaşmak, mum yakmak gibi bidat ve hurafelerden de uzak durulmalıdır.

Kabir ziyaretinin bazı faydalarını şu şekilde sıralayabileceğimizi düşünüyoruz:

a) İnsana ölümü ve âhireti hatırlatır ve âhireti için ibret almayı sağlar.

b) İnsanı zühd ve takvaya yöneltir. Aşırı dünya hırsını ve haram işlemeyi engeller. Kişiyi iyilik yapmaya yöneltir.¹⁵⁸

c) Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret, bu meyanda salih insanların kabirlerini ziyaret, ruhlara ferahlık sağlar ve yüce duyguların oluşmasına yardım eder. Hz. Peygamber’in ve Allah’ın veli kullarının kabirlerini ziyaret için yolculuğa

¹⁵⁷ Müslim, *Vasiyyet* 14.

¹⁵⁸ İbn Mâce, *Cenâiz* 47.

çıkma menduptur. Bir hadis-i şerifte; “Kim, beni öldükten sonra ziyaret ederse, sanki hayatımda iken ziyaret etmiş gibi olur” buyurulmuştur.¹⁵⁹

d) Kabir ziyareti, insanın tarihi geçmişini hatırlamasına, dinî kültürü ve millî tarih şuurunun güçlenmesine yardımcı olur.

Hayâ (Utanma) Duygusu

“De ki: Rabbim ancak hayâsızlıkları, onların açığını, gizlisini, günahı, haksız yere tecavüzü, hakkında hiçbir delil indirmedeği şeyi Allah’a ortak koşmanızı, Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.” (Araf, 7/33)

“Hayânın hepsi hayırdır.”¹⁶⁰

Hiz. Peygamber (s.a.s.), “Her dinin bir ahlâkı vardır. İslâm’ın ahlâkı da hayâdır”¹⁶¹ buyurarak, bu duygunun Müslüman’ın hayatında tuttuğu yerin önemini vurgulamıştır. Aşağıda aktaracağımız hadis bu önemi daha da belirleyici niteliktedir. Abdullah İbn Ömer’in (r.a.) rivayet ettiğine göre, Hiz. Peygamber (s.a.s.) fazla hayâlı davranmaması konusunda kardeşine öğüt veren bir adama rastlamış ve ona şöyle demiştir: “Bırak onu. Çünkü hayâ imandandır.”¹⁶² Diğer bir hadis-i şerifte ise: “İman yetmiş küsur şubedir. En üst derecesi “lâ ilâhâ illallah” demek, en alt derecesi de geçenlere zarar verecek şeyleri yoldan gidermektir. Hayâ da

¹⁵⁹ Mansur Ali Nasif, *Vasıyyet*, 2/190.

¹⁶⁰ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa*, 1/369.

¹⁶¹ *Muvatta*, *Hüsnü’l-Huluk* 2, hadis no. 9 (II, 905).

¹⁶² Buhârî, *İman* 3, 16; Müslim, *İman* 12, 59.

imandan bir şubedir.”¹⁶³ İbnü'l-Esîr bu hadis-i şerîf ile ilgili olarak şöyle diyor:

“Yaratılıştan gelen bir duygu olmasına rağmen hayâ bu hadiste, sonradan kazanılan imandan bir kısım olarak sunulmuştur. Çünkü hayâ eden kimse, bu sayede günahlardan uzaklaşır. İşte bu noktada hayâ, kişi ile günahların arasına girerek, onu günah işlemekten alıkoyan imanın bir fonksiyonunu yerine getirmiş olmaktadır. Hadiste hayânın imandan bir cüz olduğu ifade edilmiştir. Çünkü iman, sonuçta Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak şeklinde dışa yansır. İşte, hayâ sebebiyle günahlardan kaçınmak gerçekleşince, hayâ imanın bir cüzü gibi olmuş olur.”¹⁶⁴

İbn Mesud'un rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.):

“Allah Teâlâ'dan gerektiği gibi hayâ ediniz” buyurmuş ve kendisine:

“Ya Resûlallah! Allah'tan gerektiği şekilde nasıl hayâ edebiliriz?” denilmişti. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü şöyle buyurdu:

“Kim başını ve başında yer alan organları, karnını ve karna bağlı organlarını korur, dünya hayatının süsüne kendini kaptırmaz, ölümü, çürüyüp yok olmayı unutmazsa o kimse, Allah Teâlâ'dan gereği gibi hayâ etmiş olur.”¹⁶⁵

Bu hadis-i şerîfte başın korunmasından maksat, beynin ürünü olan düşünce gücünün iyiye kullanılmasıdır. Baştaki diğer organların korunması ise, harama bakmamak, kötü sözlere kulak vermemek, haram yememek, yalan söyleme-

¹⁶³ Müslim, *İman* 58.

¹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihaye fi Ğaribi'l-Hadis* (I-IV), I, 470, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Tarihsiz.

¹⁶⁵ Tirmizî, *Kıyâme* 23, hadis no. 2457.

mekle gerçekleşir. Karnın korunması, haramla beslenmekten sakınmakla olur. “Karnı bağlı organ”dan maksat ise cinsel organ olmalıdır. Cinsel organın korunması ise zina etmekten kaçınmakla olur. Biraz daha geniş düşünülecek olursa, el ve ayakları da “karna bağlı organlar” arasında saymanın mümkün olduğu görülür. Bu takdirde hadiste, el, kol ve ayaklarla işlenecek günahlardan sakınmanın da Allah’tan hayâ etmek kapsamında dile getirilmiş olduğu söylenebilir.

Dinin teşvik ettiği utanma duygusu ile çekingenliği, pırsıklığı, pasif kalmayı ve görev ihmaline götüren benzeri diğer ruh hallerini bir birinden ayırmak gerekir. Meselâ, kadınların kendilerine has dinî bilgileri öğrenme konusunda utangaçlık göstermeleri doğru değildir. İstedikleri bilgileri hemcinslerinden öğrenme imkânına sahip değilse konuyu, usulünce o konuda bilgili addettikleri din-dar erkeklere sorup öğrenmekten de çekinmemelidirler. Zira çekinme sebebiyle bu bilgilerin öğrenilememesi, birtakım dinî görevlerin yerine getirilememesine ya da yanlış uygulamalara sebep olacaktır.

Efendimiz (s.a.s.), Müslüman hanımların sorduğu özel sorulara usulünce cevap vermiş,¹⁶⁶ çok kere de bu bilgileri Hz. Âişe (r. ah.) aracılığı ile aktarmış olurdu. Dinî bilgileri öğrenme konusunda utangaçlık göstermeyen hanımlar hakkında, Hz. Âişe’nin söylediği şu sözler dikkat çekicidir: “Ensar kadınları ne iyi kadınlardır. Utanma duyguları onları dinlerini iyice öğrenmekten alıkoymuyordu.”¹⁶⁷

Dünya ve âhiret saadetine kavuşmak isteyen kişi edep

¹⁶⁶ Müslim, *Hayz* 13, (60).

¹⁶⁷ Müslim, *Hayz* 13, (61).

ve hayâ sahibi olmalıdır. Edep ve hayâsı olmayan bir kimseden hayır beklemek mümkün değildir. Hayâ ile iman birbirini tamamlar, biri gidince diğeri de gider.

Efendimiz (s.a.s.), “Hayâ, hayırdan başka bir şey getirmez”¹⁶⁸ buyurmuş, benzer bir lâfızla da “Hayânın her türlü-sü hayırdır” diyerek bu konunun önemini belirtmiştir.¹⁶⁹

Hayâ sahibi bir insanı, kötü bir işten caydırmak için, ona “Utanmıyor musun?” demek yeterlidir. Büyüklerimiz “İnsandan utanmayan Allah’tan da utanmaz.” demişlerdir.

Utanma duygusu taşıyan bir kimse, sadece insanların gördüğü yerde değil, insanların görmediği yerde de kötülükten kaçınan kimsedir. Böyle kimselerin ruh sağlıkları yerinde ve vicdanları da rahattır. Onları daima gülyüzlü, mütevazı ve güvenilir insanlar olarak görürsünüz.

Kurre b.İyas anlatıyor: Resûlullah ile beraberdik. Yanında hayâdan söz edildi.

“Ya Resûlallah; hayâ dinden midir?” diye sordular. Peygamber (s.a.s.)’in cevabı şöyle oldu:

“Hayâ, dinin tamamıdır. Şüphesiz hayâ, haramdan uzak durmak, diline sahip olmak ve iffet imandandır. Bunlar âhiretle ilgili sevabı artırır, dünyalığı ise azaltır. Ama âhirette artırdıkları, dünyada azalttıklarından daha fazladır.”¹⁷⁰

Hayâ sahibi bir insanda hile, yalan, sahtekârlık, hırsızlık, kovuculuk, rüşvet, kin, iftira gibi kötülükler olmaz. İnsan hayâ perdesini yitirince yaptığıının hesabından kork-

¹⁶⁸ Müslim, *İman* 12, (60).

¹⁶⁹ Müslim, *İman* 12, (61).

¹⁷⁰ Darimi, *Mukaddime*, 43.

maz, fakir-fukaranın malını talan eder, musibettede ve zayıfların gözyaşlarından yüreği sızlamaz.

Hayâ, kalbi bozan günahlara karşı bir engeldir. Ayrıca, insanın iman kuvvetini ve edep miktarını belirler. Hayâ, hayrın direği, karıştığı her iyiliğin temel unsurudur. Batıla göz yuman bir kimsenin temel problemi hayâ azlığıdır.

Müslüman dilini, batıla dalmaktan ve konuşmaktan; gözünü harama bakmaktan, kulağını da başkasının sırlarını dinlemekten korumalıdır.

Cami Âdâbı

“Allah’ın evi” diye nitelendirilerek yüceltilen camilere girecek kimselerin maddî pisliklerden temizlenmiş olmaları yanında cünüplük gibi “hükmi” ve “küfür” gibi manevî kirliliklerden de arınmış olmaları gerekir. Bu sebeple cünüp, hayız ve nifas halinde bulunan kimselerin gusül abdesti almadan camiye girmeleri haramdır. Caminin üstü ile camiye dâhil alt ve üst katlar da aynı hükme tabidir. Ancak Hanefî ve Malikî mezheplerine göre mecburi hallerde böylelerinin teyemmüm ederek camiye girmeleri mümkündür. Camide kalmadan sadece bir yol olarak oradan geçeceklerse Şafiî ve Hanbelî mezheplerine göre teyemmüm etmelerine de gerek yoktur. Hanbelîler’e göre ise bir mecburiyet olmasa bile cünüp kimsenin abdest alarak camide durması caizdir. Bayram ve cenaze namazları için düzenlenmiş açık namazgâhlarla camiye bitişik avlu, revak gibi mekânlar, cünüp vb. durumdaki kimselerin girmeleri bakımından cami hükmü dışında tutulmuştur. Apartmanlarda bulunan

mescitlerin alt ve üstündeki daireler de bunun gibidir. Camiye abdestsiz girmek caiz olmakla birlikte mekruhtur. Birden fazla kapısı bulunan camileri yol olarak kullanmak da hoş karşılanmamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklerin, daha kapsamlı bir ifadeyle gayri Müslimlerin Mescid-i Haram'a yaklaşmaları genel anlamda menedilmiştir (Tevbe 9/28). Hanefî âlimleri bu âyet-i kerîmedeki yasağın "hac ve umre"yi kapsadığını, hac veya umre amacı taşımamak şartıyla gayr-i Müslimlerin Mescid-i Haram dâhil olmak üzere bütün camilere girebileceğini kabul etmişlerdir. Çünkü onların bu tür ziyaretleri, İslâm Dini'nin yüceliğini anlamalarına ve onu benimsemelerine vesile olabilir. Malikîler ise gayri Müslimlerin herhangi bir camiye, bu arada Mescid-i Haram'a girmesine de müsaade edilemeyeceği görüşünde olmakla birlikte Harem bölgesine girmelerinde sakınca görmemişlerdir. Şafîîlerle Hanbelîlere göre ise Mescid-i Haram dışındaki camilere izinle girebilirler. Ancak Harem sınırları içine girmelerine izin verilmez. Günümüzde Haremeyn-i Şerifeyn'in yönetiminde söz sahibi olan ülkede Hanbelî fıkhı uygulandığı için bu mezhebin görüşü doğrultusunda tedbirler alınmıştır. Mekke ve Medine haremlerinin girişinde kurulan kontrol merkezleri, uyarı levhaları ve gayri Müslimler için yapılmış çevre yolları sayesinde bu hükmün uygulanmasına azami titizlik gösterilmektedir.

Cami âdâbına riayet edemeyecek yaşta olan çocuklarla akıl hastalarının camilere girmeleri genellikle uygun görülmemişse de temyiz çağına gelmiş çocukların camiye götürülmesi, cemaatle namaza alıştırılması ve kendilerine cami-de Kur'ân-ı Kerîm öğretilmesi teşvik edilmiştir.

Hız. Peygamber'in camiye girerken okuduğu çeşitli dualar hadis kaynaklarında yer almaktadır. Resül-i Ekrem bir hadisinde, camiye girerken salâtü selâmdan sonra "Allahım, bana rahmet kapılarını aç!", çıkarken de yine salâtü selâmdan sonra. "Allahım, senin lütuf ve keremini dilerim!" şeklinde dua edilmesini tavsiye etmiştir. Camiye sağ ayakla girmek, sol ayakla çıkmak sünnettir. Camiye giren kimsenin tahiyetü'l-mescid niyetiyle iki rek'at namaz kılması da sünnettir. Ezan okunduğu sırada camide bulunan bir kişinin meşru mazereti olmaksızın namaz kılmadan çıkıp gitmesi mekruhtur. İbadet yerleri olan camilerde cemaati rahatsız eden, onların huzurunu bozan her türlü davranıştan uzak durmak gerekir. Hız. Peygamber, mescide gelen diğer Müslümanları rahatsız etmemek için sarımsak gibi kokulu şeyleri yemiş olanların mescidlere gelmemesini istemiştir. Peygamber Efendimiz mescidlerde gürültü yapılmasını da yasaklamıştır. Kaybettiđi bir malı soruşturup ilân eden kimseye "Bulamaz ol!" demiştir. Çünkü mescide sükûnet hâkim olmalıdır. Bu mekânlar ibadete tahsis edilmiş yerlerdir. Ayrıca başkalarını inciterek öne geçmek, rahatsızlık verecek şekilde safları sıkıştırmak ve namaz kılanın önünden geçmek de sakınılması gereken davranışlar olarak kabul edilmiştir.

Camilerde taraflara karşılıklı menfaat sağlayan alım, satım, kira vb. akidler veya gelir getirici diğer işler yapılmasının hükmü mezheplere göre mekruh veya haram sayılmış, hibe için anlaşma yapmak ise caiz görülmüştür. Camide dilenmenin veya dilenen kimseye bir şey vermenin mekruh veya haram olduğunu söyleyen âlimler vardır. Ancak

ihtiyaç sahiplerine kendileri istemeden sadaka vermek caizdir. Cami içinde, orada bulunanları rahatsız etmeyecek şekilde konuşmanın bir sakıncası yoktur. Bununla birlikte sırf sohbet etmek maksadıyla camiye gitmek, yüksek sesle konuşmak, hatta başkalarını rahatsız edecekse şayet yüksek sesle ibâdet-ü tâatte bulunma tasvip edilmemiştir. Camiyi kirletmemek şartıyla orada uyumakta ve bir şeyler yemekte mahzur görmeyen bazı fakihler olmakla birlikte Haneî ve Malikî âlimleri i'tikaf, yolculuk veya misafirlik gibi özel durumlar dışında bunu mekruh saymıştır.

Namaz vakitleri dışında caminin kapatılması, içerideki eşyaya zarar verilme endişesi söz konusu olduğu durumlarda caiz görülüş, aksi takdirde mekruh sayılmıştır. Ebû Hanife Hazretleri ve İmam Malik'e göre yağmur vb. mazeretler yokken cenaze namazının cami içinde kılınması mekruhtur. İmam Şafiî ve Ahmed b. Hanbel ise bunda bir sakınca görmemişlerdir.

Namaz kılmak bakımından camilerin en faziletlisi -Haneî, Şafiî ve Hanbelî mezheplerine göre sırasıyla- Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksa'dır. Malikîler ise birinci sırada Mescid-i Nebevî'yi, ikinci sırada Mescid-i Haram'ı zikrederler. Faziletleri birçok hadis-i şerifte de dile getirilen bu üç mescidden sonra ise büyük ve cemaati kalabalık camiler gelmektedir. Ancak bu camilere devam etmek semt veya mahalle camiinin cemaatsiz ve metruk kalmasına yol açacaksa mahalle camiinde namaz kılmak daha faziletli kabul edilmiştir.

Cami inşaatı, onarımı, bakımı ve cami âdâbı ile ilgili hükümlere fıkıh kitaplarının genel olarak "Kitabü's-salat"

bölümünde “imamet” veya “Cemaat” başlıkları altında, “Kitabü'l vakf”, “Kitabü'l-hazr ve'l-ibaha” ve “Kitabü'l-ke-rahiyye ve'l-istihsan” bölümlerinde yer verilir. Hadis kaynaklarında ise “el-Mesacid” ve diğer ilgili başlıklar altında ele alınır. Camilerle ilgili çeşitli hükümlere dair müstakil risaleler kaleme alındığı gibi birçok konuları ele alıp işleyen kitaplar da yazılmıştır. Zerkeşî'nin “İ'lâmüs-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid”, Cerrari'nin “Tuhfetü'r-râki' ve's-sâcid fi ahkâmi'l- mesâcid” adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

İlim Öğrenme Âdâbı

İlim öğrenmenin temelinde “okuma-araştırma” faaliyeti bulunmaktadır. Efendimiz (s.a.s.)'in peygamberliğinin ve vahyin başlangıcında “oku” emri ile karşılaşması oldukça temel bir fonksiyonu haber vermiş olmaktadır. Şimdi Alâk Sûresi'nin bu âyet-i kerîmelerini hatırlamış olalım:

- “1 – Yaratan Rabb'inin adıyla oku,
- 2 – İnsanı yapışkan bir hücreden yaratan.
- 3 – Oku! Rabb'in sonsuz kerem sahibidir.
- 4 – Kalemle yazmayı öğretendir.
- 5 – İnsana bilmediklerini öğretendir.” (Alâk, 96/1-5)

Âyet-i kerîme en başta “yaratılış” mucizesinin Allah'a iman şuru ve bilinci ile okunmasını emretmektedir. Sonra da insanın yaratılışına dikkatleri çekmekte, bu yaratılıştaki mucizeyi araştırmamızı istemektedir. Sonra yeni bir “oku” emrini “kalem”, “öğretme/talim”, “bilme” ve “bilgi/ilim” ke-limeleri takip etmektedir. Hakir bir başlangıçtan sonra insa-

na ilim vererek onu mahlûkatın en yüksek seviyesine çıkar-
ması, Allah'ın en büyük lütfudur. Sadece ilim değil, kalem
kullanmayı da öğreterek, sahip olduğu ilmi büyük çapta
yaymasını, bu yolla ilerlemesini ve sonraki nesiller için mu-
hafaza etmesini de sağlamıştır. Eğer Allah, ilham yoluyla in-
sana kalem ve kitabın ilmini vermeseydi, o zaman insanın
ilmî yetenekleri yayılmaz, gelecek nesillere ulaşamazdı. Bu
açıdan ilerleme de olmazdı.

İnsan aslında ilimsizdir. Ancak Allah'ın ihsanı sayesinde
onda ilim hâsıl olmuştur. Allah'ın lütfuyla insana her mer-
halede ilim verilmiştir. Ve ilim kapıları da birbiri ardına açıl-
mıştır. İnsanın ilmî gelişme zannettiği, aslında kendisinde
ilim yokken Allah'ın, istediği zaman ona hissettirmeden ilim
vermesidir. Dolayısıyla her ilim sahibine yakışan tutum o il-
min kaynağını bilmesi, verilen bilgiye karşı Allah'a övgüde
bulunarak O'na yönelmesi, bilgiyi bu ilmi bağışlayıp veren
Allah'ı hoşnut edecek biçimde kullanmasıdır. Böyle bir ilim
Allah'ın bağışı ve lütfu olarak sahibini Allah'dan uzaklaştır-
mayacak, kendisine de Allah'ı unutturmayacaktır.

İnsanın kalbini Rabb'inden uzaklaştıran ilim temel he-
definden uzaklaşmış olur. Sahibine ve insanlara bir fayda
sağlayamaz, o mutlu edemez. Kötülükten, korkudan bu-
nalımdan ve yıkımdan başka bir ürün veremez. Zira böy-
le bir bilgi, kaynağından inhiraf etmiş, yönünü şaşırılmış ve
Allah'a giden yoldan uzaklaşmıştır. Öyleyse, kendilerine
ilim verilen kimseler, bu hak ve yetkilerin doğru veya yan-
lış kullanılmasından dolayı bunların gerçek sahibi ve maliki
Allah huzurunda hesaba çekileceklerini bir an bile unutma-
malıdırlar.

Bilgi bir üstünlük sebebidir. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’de: “Kime hikmet verilmiş ise ona çok hayır verilmiş demektir.” (Bakara, 2/269) buyurulmuştur. Âyetteki hikmet, yararlı olan bilgi demektir. İnsanlığa yararlı olan bilgi, ona sahip olan için elbette bir üstünlük vesilesidir. Allah Teâlâ bilenlerle bilmeyenlerin aynı kefeye konmasının doğru olmayacağını bildirmiş ve: “(Ey Muhammed) De ki: hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.” (Zümer, 39/9) buyurarak ilmin akledebilme yeteneği ile beraber kullanılması gereğine işaret edilmiştir. Zira bilimin, akıllarını tam olarak kullanmayanların elinde yıkıcı bir güce dönüşebilme ihtimali bulunmaktadır. İlim ile ilgili bu temel âdâptan sonra Efendimiz (s.a.s.)’in ilim âdâbı ile ilgili aydınlatıcı beyanlarına bakmaya çalışalım.

Peygamberimiz (s.a.s.) her vesile ile ilmin üstünlüğüne dikkat çekmiştir. Bir defasında Ebû Zer (r.a.)’a hitaben şöyle buyurmuştur: “Ey Ebû Zer, sabahleyin evinden çıkıp Kur’ân’dan bir âyet öğrenmen, senin için yüz rek’at nafil namaz kılmaktan daha hayırlıdır. Yine sabahleyin evinden çıkıp -kendisiyle amel edilsin veya edilmesin- ilimden bir bölüm öğrenmen, senin için bin rek’at nafil namazdan daha hayırlıdır.” buyurmuştur.¹⁷¹

Bir başka hadis-i şerîfinde Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “Allah kimin için hayır murad ederse onu dinde fakih kılar.”¹⁷²

Bilginin, zorlayıcı bir sebep olmadıkça gizlenmesi, in-

¹⁷¹ İbn Mâce, *Mukaddime*, 16.

¹⁷² Buhârî, *İlim* 13, *İtisam* 10; Müslim, *İmaret* 98, (1038), *Zekât* 98.100, (1038); Tirmizî, *İlim* 1, (2647).

sanlardan saklanması da hoş görülmemiştir. Bu husustaki uyarı oldukça açıktır. Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Kim, bir ilimden sorulur, o da bunu ketmedip söylemezse (kıyamet günü) ateşten bir gem ile gemlenir.”¹⁷³

İnsanların kendisi ile doğruyu bulabilecekleri, hidayete erebilecekleri dinî bilginin, büyük zenginliklerle kıyas dahi edilemeyeceğini Efendimiz (s.a.s.) şu şekilde beyan buyurmaktadır:

“Allah’a yemin olsun, senin vesilenle bir tek kişiye hidayet verilmesi, kıymetli develerden müteşekkil sürülerden daha hayırlıdır.”¹⁷⁴ O dönemde devesi olan insan zengin sayılıyordu. Deve sürüsü sahibi ise parmakla gösterilecek kadar azdı. İşte Efendimiz (s.a.s.) böyle bir kıyas ile İlâhî hidayet ve bu hidayete bilgi plânındaki vesileliğin önemine parmak basmaktadır

Yezid İbn Beleme şöyle diyor: “Ey Allah’ın Resûlü! Ben senden pek çok hadis işittim. Ancak sonradan işittiklerimin, önceki işittiklerimi unutturacağından korkuyorum. Bana bu öğrendiklerimin hepsinin yerini tutacak bir kelime söyle! Efendimiz (s.a.s.) buyurdu ki: “Bildiklerinde Allah’a karşı müttaki (dürüst) ol (bu sana yeter!)”¹⁷⁵

Büyük sahabi İbn Abbas (r.a.) ilim âdâbı ile ilgili oldukça önemli bir davranış şeklini bize şöyle anlatıyor: “İnsanlara haftada bir kere hadis anlat. Bunu yeterli bulmazsan iki kere olsun. Daha çok yapmak istersen üç olsun. Sakın halkı

¹⁷³ Ebû Davud, *İlim* 9, (3658); Tirmizî, *İlim* 3, (2651).

¹⁷⁴ Ebû Davud, *İlim* 10, (3661); Buhârî, *Ashabu’n-Nebi* 9; Müslim, *Fedailu’l-Ashab* 34, (2046).

¹⁷⁵ Tirmizî, *İlim* 19, (2684).

şu Kur'ân'dan usandırma! Halk kendi meselelerini konuşurken, senin onlara gelip, sözlerini keserek, bir şeyler anlatıp onları bıktırdığını görmeyeyim. Onlar konuşurken sus ve dinle. Onlar sana gelip "Konuş!" diye talepte bulunurlarsa konuşursun."¹⁷⁶

Ahlâkî veya dinî bilginin aktarılmasında "anlaşılabilirlik" önemli bir özelliktir. Bazı insanlar kapalı, ne demek istendiği pek anlayamayan bir tarz ve tutum ile kendilerini "derin bilgi sahibi" göstermeye çalışabilirler. Bu tutum ve davranış bizatihi yanlış olduğu gibi, insanların anlayış seviyelerine uygun şekilde konuşmaya da zıt bir durumdur. Hz. Ali (r.a.): "İnsanlara anlayacakları şeyleri anlatın. Allah ve Resûlü'nün tekzip edilmelerini ister misiniz?"¹⁷⁷ diyerek, özellikle de dinî bilgilerdeki aktarımın üslûp açısından anlaşılabilirliği ve sadeliğinin gereğine dikkat çekmiştir. İbn Mesud (r.a.) da: "Bir topluluğa akıllarının almayacağı bir şey söylerseniz mutlaka bu onların bir kısmı için fitne olur."¹⁷⁸ demektedir.

Yaşayışına düzgün bir yön vermek ve başkalarına Allah'ın rızasını gözeterek öğretmek için ilim tahsil eden kimse Allah yolundadır ve Allah'ın hoşnut olduğu bir işle meşgul demektir. Kesir İbn Kays (r.a.) anlatıyor: Ben Dımaşk (Şam) Camii'nde Ebû'd-Derdâ'nın yanında otuyordum. Bir adam geldi ve:

"Ey Ebû'd-Derdâ, Peygamberimiz'den rivayet ettiğini duyduğum bir hadis-i şerif için Peygamberimiz'in şehri olan Medine-i Münevvere'den geldim" dedi. Ebû'd-Derdâ,

¹⁷⁶ Buhârî, *Da'avat* 20.

¹⁷⁷ Buhârî, *İlim* 49.

¹⁷⁸ Müslim, *Mukaddime* 5.

adamın esas geliş amacının bu olup olmadığını öğrenmek için ona:

“Şam’a ticaret için gelmiş olabilir misin?” diye sordu.
Adam:

“Hayır, öyle bir iş için gelmiş değilim” dedi. Ebû’d-Derdâ:

“Hadis öğrenmekten başka bir iş için gelmedin, öyle mi?” diye sordu. Adam:

“Hayır, rivayet ettiğini duyduğum hadisi senden dinlemekten başka iş için gelmedim.” dedi. Ancak böyle bir cevabı, yani adamın gerçekten de Allah rızasını gözettiğini anladıktan sonradır ki Ebû’d-Derdâ şöyle söyledi:

“Ben Allah’ın Peygamberinden işittim, şöyle buyurmuştu: ‘Her kim bir yola girer ve onda ilim isterse, Allah onun için cennete giden bir yolu kolaylaştırır. Melekler ilim öğrenenlere, yaptıklarından hoşlandıkları için, kanatlarını gererler. Göklerde ve yerde olanlar, hatta sudaki balıklar ilim öğrenen kimseye Allah’tan yardım ve bağış dilerler. İlim sahibinin âbid’ten (ibadet edenden) üstünlüğü, ayın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir. Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Peygamberler ne dinar ne de dirhem miras bırakmadılar, ancak ilim miras bıraktılar. Şu halde o ilmi alan büyük paye almış demektir.”¹⁷⁹

Bu hadis-i şeriften şu hususları öğrenmekteyiz:

a) İlim öğrenmek için harcanan çaba, Allah yolunda harcanmış bir çabadır ve insanı cennete götürür. Daha açık bir ifade ile ilim yolu cennet yoludur ve ne güzel bir

¹⁷⁹ Buhârî, *İlim* 10; Ebû Davut, *İlim* 1; Tirmizî, *İlim* 19; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

yoldur. Bu yola giren kimseye melekler yardımcı olur. Yalnız melekler değil, yerde ve göktekiler bu öğrenciye dua eder, Allah'ın onu bağışlamasını isterler.

b) Âlim ile âbidin farkı ay ile yıldızlar arasındaki fark gibidir. Çünkü bilgin bir insan, bilgisi ile çevresini aydınlatır ve içinde yaşadığı topluma hatta bütün insanlara ışık tutar, yol gösterir. Abid ise her ne kadar yaptığı nafîle ibadetler övülmeye değer ise de başkalarına bir yararı olmaz. İbade-ti ancak kendisine yarar sağlar. İlmi tercih eden ise, öğrendiği bilgi ile hem kendisine hem de çevresine yararlı olur.

c) Âlimlerin, peygamberlerin varisleri olduğu da müj-delenmektedir. Peygamberler miras olarak ilimden başka bir şey bırakmamışlardır. Âlimler de ilim öğrenme yolunu seçmekle peygamberlerin varisleri olmak gibi bir şerefi kazanmış olmaktadırlar. Peygamberimiz'in arkadaşlarından Ebû Hureyre (r.a.), hemen hemen Peygamberimiz'den hiç ayrılmayan bir sahabi idi. O, Peygamberimiz'le bulunduğu sürece ilim öğrenir, Peygamberimiz'in sözlerine dikkat ederek onları ezberlerdi. Bir gün Medine'de sokakta dolaşan halka şöyle seslendi:

“Peygamberimiz'in mirası bölüşülüyor, siz ise burada vakit geçiriyorsunuz, gidip o mirastan payınızı alsanız ya?”
Halk:

“Nerede bölüşülüyor?” diye sordu. Ebû Hureyre (r.a.):

“Mescidde bölüşülüyor” diye cevap verdi. Halk koşarak mescide gitti. Ancak az sonra geri döndüler. Ebû Hureyre (r.a.) onların geri geldiklerini görünce sordu:

“Ne oldu?” Onlar da:

“Biz mescide gittik, ama sizin söylediğiniz gibi orada taksim edilen herhangi bir şey görmedik” dediler. Ebû Hureyre tekrar sordu:

“Siz mescidde hiç kimse görmediniz mi?” Onlar:

“Evet, bazı kimseler gördük, ama bir kısmı namaz kılıyor, bir kısmı Kur’ân okuyor, bir kısmı da helâl ve haram gibi konuları konuşuyorlardı” dediler. Bunun üzerine Ebû Hureyre radiyallahu anh:

“Yazıklar olsun size, işte o Peygamber’in (s.a.s.) paylaşılmakta olan mirasıydı” dedi.¹⁸⁰

İlim âdâbı ile ilgili olarak Allah Teâlâ: “Ey iman edenler! Siz toplantı halinde iken “Biraz yer açın!” denildiği zaman yer açın ki Allah da size genişlik versin. “Kalkın!” denilince de kalkın ki Allah sizin gibi iman, hele hele bir de ilim nasib edilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.” (Mücadele, 58/11) buyurmaktadır.

Âyet-i kerîme’nin pek çok anlam tabakalarından bir tanesi ilk görünen anlam olarak şu olabilir: “Bulduğunuz meclislerde darlık yapmayın, etrafınızdakilere sıkıntı vermeyin, genişleyin. Ve ‘açılın, yer verin’ denildiği zaman, ne sûretle olursa olsun yer açın genişletin ki Allah da size genişlik versin. ‘Kalkın’ yahut ‘yukarı geçin’ denildiğinde de hemen kalkın ki Allah içinizden iman edenleri, yani hakikaten imanlı olan ve bu emirlere de temiz yüreklerle iman eden müminleri yükseltsin. İman ile emre boyun eğmelerinin mükâfatı olarak dünyada başarı ve güzel ün-

¹⁸⁰ Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid ve Menbeu’l-Fevâid*, C.1, s.123-124.

van, âhirette cennet köşklerinde makam ile üstünlük versin. Kendilerine ilim verilmiş olan zatları da derecelerle yükseltsin bilhassa ilim ile uğraşıp gereğince amel eden âlimleri de derecelerle daha yüksek makamlara geçirsin. Bu âyet-i kerîme, ilmin fazileti ve âlimlerin üstünlüğü hakkındaki açık delillerdendir.

Allah Teâlâ Peygamberimiz'e şöyle emrediyor: "(Ey Muhammed) de ki: Rabbim, benim ilmimi artır." (Tâhâ, 20/114) Peygamberimiz (s.a.s.) de bu emre uyararak: "Allah'ım, bana öğrettiğin ilimden beni yararlandır, yararlı olacak ilmi bana öğret. İlmimi artır. Her hal üzere Allah'a hamd olsun."¹⁸¹ diye dua etmiştir. Peygamberimiz, Allah'ın kendisine verdiği ilimden yararlandırmasını istiyor. Başka bir duasında da kendisine faydalı olmayan ilimden Allah'a sığınıyor.

İnsan niçin ilim öğrenir? İlim sahiplerinin diğer insanlara göre derecelerinin bu kadar üstün olmasının sebebi nedir? Bu sorunun cevabını Kur'ân-ı Kerim şu şekilde vermektedir. "Kulları içinde ancak âlimler, Allah'ı lâzım geldiği tarzda tazim ederler." (Fâtır, 35/28) Bunun bir sebebi âlimlerin Allah Teâlâ'yı daha iyi tanınması ve O'nun peygamberleri aracılığı ile insanlara gönderdiği mesajları daha iyi kavramasıdır denilebilir.

Peygamberimiz (s.a.s.) iki şeyin gıpta edilmeye değer olduğunu bildiriyor. Bunlardan biri, Allah'ın kendisine mal verip de, o malı Allah yolunda harcamaya muvaffak kıldığı kimse. Diğeri de kendisine hikmet (ilim) verip de, o ilim gereğince hükmetmesini ve başkasına da o ilmi öğretmesini

¹⁸¹ İbn Mâce, *Mukaddime* 23.

nasip ettiği kimse.¹⁸² Demek ki insan, öğrendiği ilmin gereğini yapacak ve aynı zamanda onu başkalarına da öğretecektir. Böyle yapan kimseye gibta edilmesinde bir mahzurun olmayacağı anlaşılmaktadır.

Okuma yazma, bilgi edinme, edindiği bilgiden yararlanma ve başkalarını da yararlandırma hakkında Peygamberimiz (s.a.s.): “İlim öğrenmek her müslümana farzdır.”¹⁸³ buyurmuştur. Görülüyor ki, dinimiz okumaya ve bilgi sahibi olmaya büyük önem vermiştir. Peygamberimiz’in şu sözü de bunu teyid etmektedir: “Hikmet ve ilim müminin yitik malıdır, onu nerede bulursa alır.”¹⁸⁴ Feyzu’l-Kadir’de şöyle bir hadisi şerif de vardır: “İlim Çin’de (Çin gibi uzak bir yerde) de olsa alınız.”¹⁸⁵

Bugünkü teknolojinin, ilmin ürünü olduğunda şüphe yoktur. Dinimizin ilim tahsil etmeye neden bu kadar önem verdiği, günümüzde ilim, fen ve teknoloji sahasındaki süratli gelişmeye bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. İlmin her çeşit ürününden yararlanırken ilimle meşgul olmama düşünülebilir mi? Bizler dinimizin emir ve tavsiyelerine kulak vererek, yavrularımızın iyi yetişmelerine özen göstermeli, bir takım zararlı akımlara kapılmalarının mutlaka önünü kesmeliyiz. Onlara mal bırakmak yerine, malımızı onların bilgi sahibi olmaları için harcamalıyız. Hz. Ali (r.a.)’ye izafe edilen bir söz şöyledir: “İlim maldan hayırlıdır. Çünkü malı sen koruyacaksın, hâlbuki ilim seni korur. İlim hâkim, mal mah-

¹⁸² Buhârî, *İlim* 15.

¹⁸³ İbn Mâce, *Mukaddime* 17.

¹⁸⁴ Tirmizî, *İlim* 19.

¹⁸⁵ Münâvî, *Feyzu’l-Kadir*, 1/542.

kûmdur. Mal harcamakla azalır, ilim harcamakla çoğalır.”¹⁸⁶
Efendimiz (s.a.s.) buyuruyor:

“Ya öğreten, ya öğrenen, ya dinleyen, ya da ilmi seven ol. Fakat beşincisi olma (yani bunların dışında kalma) helâk olursun.”¹⁸⁷

Buraya kadar aktardıklarımıza ilâve olarak, ilim âdâbı ile ilgili özellikle genç öğrenci kardeşlerimizi ilgilendirebilecek şu inceliklere de temas etmiş olalım:

1. Öğrenmenin katiyen anne-baba zoruyla olduğu düşünülmemeli.
2. Başarısızlık ilk anda gözü korkutmamalı.
3. Derse hazırlıklı ve istekli girilmeli.
4. Öğretmen can kulağıyla dinlenmeli.
5. Anlaşılmayan konular mutlaka tekrar sorulmalı.
6. Başarılı öğrencilerle başarının sınırlarına ilişkin istişareler edilmeli.
7. Her zaman düzenli ve programlı olunmalı.
8. Ders çalışmak için rahat edilebilecek yer seçimi önemsenmeli.
9. Devamlı en iyi olmaya çalışılmalı.
10. Dersi tam anlamadan diğer konulara geçilmemeli.
11. Öğrenilenler pratik itibarı ile uygulanabilir düzeyde ise uygulanmalı.
12. Öğrenmekten soğutacak, bilgi düşmanı yapacak kişilerle ilişki kesilmeli.
13. Öğretenlere karşı saygılı ve mütevazı olunmalı.

¹⁸⁶ Gazâlî, *İhyau Ulûmi'd-Din*, 1/7.

¹⁸⁷ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, 1/122.

Öğretmen-Öğrenci İlişkilerinde Âdâp

Hz. Ali, “Bana bir harf öğretmenin kölesi olurum.” sözü ile öğretmene büyük saygı duyulması gerektiğini ifade etmiştir. Tarih boyunca bizim medeniyetimizin temel direği olan okul daima siyaset üstü bir kurum olarak muhafaza edilmiş, siyasi kavgalara bulaşmamış, devlet başkanlarının kapısından uzak durmuş, âlimler en ağır işkenceler karşısında bile ilmin şerefini korumuşlardır. Öğrencilerini zengin-fakir, soylu-avam diye ayırmamış, hepsine eşit davranmış, onları insanlığa faydalı birer fert olarak yetiştirmeye çalışmışlardır. Osmanlı padişahları da bu geleneği terketmemiş, Yavuzlar, Fatihler, Kanuniler hocalarına saygı göstermekten geri durmamışlardır. Yavuz Sultan Selim Han’ın Mercidabık Zafe-ri’nden dönerken hocası İbn Kemal ile olan hikâyesi meş- hurdur. Büyük Sultan, hocasının atının ayağından sıçrayan çamurun kaftanına bulaşması üzerine tebessüm ederek, çamur lekelerinin süs olduğunu söylemiş ve bu kaftanın öldükten sonra sandukasının üzerine örtülmesini vasiyet etmiştir. Bu kısa girişten sonra şimdi de öğretmen âdâbı ile ilgili bazı hususlara kısaca yer vermiş olalım.

Öğretmen Âdâbı

1. Branşında en ileri seviyede bilgi sahibi olmalı, yenilikleri takip etmeli, hazırlanmadan derse girmemelidir.

2. Konuyu öğrencinin anlayacağı seviyeye indirerek anlatmalı, meseleyi zor göstererek öğrencinin cesaretini kırmamalıdır.

3. Ahlâkıyla, yaşayışıyla, davranışlarıyla ve sözleriyle öğrencilerine örnek olmalı, onlar üzerinde saygı uyandırmalı-

dır. “Saygı istenmez, verilir.” Öğrencilerini sık sık azarlayan, onlardan saygı isteyen ve bunu temin etmek için baskı uygulayan öğretmenler en az sevilen öğretmenlerdir.

4. Öğretmen, kendi mesleğini sevmeli, bildiklerini “en iyi” şekilde anlatmanın gayreti içinde olmalıdır.

5. Öğretmen, öğrencilerine bir baba, bir anne şefkatiyle yaklaşmalı, çalışanları şımartıp tembelleri küçük düşürmemelidir.

6. Öğrencilerin her kusurunu, arkadaşları önünde tek tek sayarak onları küçük düşürmemeli, affedici ve hoşgörülü olmalıdır.

7. Gerektiğinde öğrencilerin problemleriyle meşgul olmalı, onları dinlemeli, acılarına ve üzüntülerine ortak olmalıdır. Ancak bunu yaparken, ilmin şerefini ayağa düşürecek derecede öğrencileriyle lâubali olmamalıdır.

8. Notu bir tehdit vasıtası olarak kullanmamalı, not verirken de adil olmalıdır.

9. Zengin sofralarından, veli ziyafetlerinden, pahalı hediyelerden uzak durmalı, haysiyet ve şerefini muhafaza etmelidir.

Öğrenci Âdâbı

Bir çocuğun akademik başarısı kadar karakter, edep ve terbiyesinin de istenildiği güzellikte gelişebilmesi, ancak iyi açıklanmış kurallarla mümkün olabilir. Böylece, öğretmen öğrenci ve aile sacayağı tamamlanmış, okul ortamı daha keyifli bir hale gelmiş olur. Bunun için öncelikle gözetilmesi gerektiğini düşündüğümüz kurallar şunlardır:

1. Dürüstlük: Dürüstlük toplum hayatının en önemli te-

mel yapılarından birisidir. Yalan söyleme, aldatma, kopya çekme, hırsızlık, izinsiz kullanım, toplumun her kesiminde olduğu gibi, okul ortamında da kabul edilemez.

2. Nezaket: Nezaket, kendine ve başkalarına saygıyı geliştirmede esas olan davranış şeklidir. Bu nedenle, öğrenciler kullandıkları kelimelere ve konuşma tarzlarına dikkat etmek zorundadırlar. Güzel davranış ve nezaketlerini, büyüklerine olduğu kadar, arkadaşlarına da göstermelidirler. Öğrenciler, birbirlerine de nazik davranmak durumundadırlar.

3. Arkadaşlık İlişkileri: Öğrenciler, birbirlerine karşı konuşmalarında ve davranışlarında düzeyli, saygılı ve nazik ifadeler kullanmak zorundadırlar. Birbirlerini yargılayan, küçümseyen, alaycı ve düzeysiz konuşmaların, gruplaşmaların eğitimsiz insan davranışı olduğu unutulmamalıdır. Bu konudaki uyarılara önem verilmeli ve tekrarından kaçınılmalıdır. Seviyesiz şaka ve esprilerden uzak durulmalıdır.

4. Özbakım: Özbakım, yüksek karakterli bir insanın en önemli özelliğidir. Bu açıdan beden temizliğine özen gösterilmeli, her gün duş alınmalıdır. Yaş seviyesi yükseldikçe beden temizliğini korumada da hassasiyetin artması gerektiği hatırlanmalıdır. Hijyen, sağlığı korumanın ve bulaşıcı hastalıklardan korunmanın en etkili yoludur. Bu amaçla, yemeklerden önce ve sonra, tuvalete girmeden önce ve sonra eller mutlaka sabunla iyice yıkanarak temizlenmelidir.

Ana Babaya Karşı Âdâp

Bu konuda öncelikle Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini anlamaya çalışacağız. Cenâb-ı Hak İsrâ Sûresinde şöyle buyurmaktadır:

“Rabb’in şu hususu kesin bir hüküm olarak belirlemiştir:

1. Allah’tan başkasına ibadet etmeyin.
2. Anneye ve babaya güzel muamele edin.”

Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmenin bu bölümünde görüldüğü üzere iki temel konuyu ard arda getirmiştir. Bu temel konulardan birincisi “tevhid” konusudur ki Kur’ân-ı Kerîm’in en temel konusudur. Tevhid konusunun hemen arkasından Allah (c.c.) “ebeveyne iyilik” konusunu yine kesin bir hüküm olarak belirlemektedir. Bu belirlemenin arkasından âyet-i kerîmede ebeveynlerle ilgili davranış kuralları Cenâb-ı Hak tarafından tam beş özellik halinde tanzim edilmektedir. Şöyle ki:

“Şayet onlardan her ikisi veya birisi yaşlanmış olarak senin yanında bulunursa;

1. Sakın onlara hizmetten yüksünme, “öff!” bile deme,
2. Onları azarlama,
3. Onlara tatlı ve gönül alıcı sözler söyle.
4. Şefkatle, tevazu ile onlara kol kanat ger ve
5. Şöyle dua et: “Ya Rabbi, onlar küçüklüğümde nasıl beni ihtimamla yetiştirdilerse, ona mükâfat olarak Sen de onlara merhamet buyur!”

Ebû Beddâh et-Tücibi der ki: Said b. el-Müseyyeb’e:

“Ana babaya iyilik etmeye dair bütün âyetleri öğrendim. Fakat “Onlara tatlı ve gönül alıcı sözler söyle” âyetini tam olarak anlayamadım, bu ne demektir?” diye sormuş, İbnu’l-Müseyyeb de şu cevabı vermiştir:

“Bu, suçlu kölenin, efendisine sert ve kaba konuşmasının aksidir.”¹⁸⁸

¹⁸⁸ Râzî, *Tefsir*, 20/190; Kurtubi, *Tefsir*, 10/243.

Hız. Ömer (r.a.) ise zikri geçen âyet-i kerîmeyi, çocuğın ana babasına “babacığım, anneciğım” demesi şeklinde açıklamıştır.¹⁸⁹

Bu temel düzenlemelerin arkasından Allah (c.c.), bir şekilde ebeveynine kötü davranmış ve bu durumunu düzeltmek isteyen kişilere bir çıkış yolu sunmaktadır. Ayrıca insanların iç dünyalarının kendisine gizli kalmadığını beyan buyurmakta, ebeveynlerine içtenlikli davranmayan ya da isteksiz bir şekilde güzel davranmaya çalışan kişileri de âdeta ikaz sadedinde şöyle buyurmaktadır:

“Rabb’iniz ruhlarınızdaki duyguları pekiyi bilir. Eğer siz iyi kimseler iseniz şunu bilin ki Allah kötülüklerden, özellikle anne ve babasına yaptığı kötü muamelelerden, tövbe edenlere karşı, günahları çok affedicidir. (İsrâ, 17/23–25)

Konumuzla ilgili anlamaya çalışacağımız diğer âyet-i kerîme ise Lokman Sûresi’ndedir:

“Biz insana, annesine babasına iyi davranmasını emrettik.

Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımıştır.

Sütten kesilmesi de iki yıl kadar sürer.

İnsana buyurduk ki: “Hem Bana, hem de annene babana şükret!

Unutma ki sonunda Bana döneceksiniz.”

Bu 14. âyet-i kerîmede ebeveyne iyilik emredilmiş, anenin hamilelik, doğum ve emzirme gibi çok önemli fizyolojik meşakkatleri nazara verilmiş, bu dönemlerin hem

¹⁸⁹ A.y.

anne hem de çocuğu açısından psikolojik önemine dikkat çekilmiştir. Âyet-i kerîmenin devamında anne-babaya karşı âdâp ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır.

“Eğer onlar seni, şerik olduğuna dair hiçbir bilgin olmadığı şeyleri, Bana ortak saymaya zorlarsa;

1. Sakın onlara itaat etme!

2. Ama o durumda da kendileriyle iyi geçin, makul bir tarzda onlara sahip çık!

3. Bana yönelen olgun insanların yolunu tut!

4. Sonunda hepinizin dönüşü Bana olacak ve Ben işlediklerinizi tek tek size bildirip karşılığını vereceğim.” (Lokman, 31/14–15)

Bu bölümde kişinin anne ya da babasının veya her ikisinin İslâm inancı taşıyor olabilecekleri, ancak bu durumda dahi ebeveyne güzel bir şekilde sahip çıkıp, ihtiyaçlarını gidermenin emredildiği görülmektedir. “Kendileriyle iyi geçin, makul bir tarzda onlara sahip çık!” cümlesinin manası üzerinde İslâm bilginleri hassasiyetle durmuşlardır. Genel olarak günaha iştirak etmeksizin İslâm’ın razı olacağı iyilik ve insanlığın gerektireceği şekilde ebeveynlerin beraberinde bulunma; onların yeme, içme, barınma ve giyinme gibi ihtiyaçlarını düzene koyma, onlara eziyet etmeme, ağır sözler söylememe, hastalandıklarında onları tedavi ettirme gibi dünyaya ait yardımlarda bulunmanın gerekliliği kabul edilmiştir. Bu durumu teyid eden asr-ı saadete ait bir vaka şöyledir:

Ebû Bekir (r.a.)’in kızı Esmâ şöyle naklediyor:

Henüz müşrik olan annem yanıma geldi. (Nasıl davranmam gerekeceği hususunda) Hz. Peygamber (s.a.s.)’den sorarak:

“Annem yanıma geldi, benimle (görüşüp konuşmak) arzu ediyor, anneme iyi davranayım mı?” dedim. Resûlullah (s.a.s.):

“Evet, ona gereken hürmeti göster.” buyurdu.¹⁹⁰

Konumuz ile ilgili anlamaya çalışacağımız diğer âyet-i kerîme ise Ahkâf Sûresi’ndedir ve meâlen şu şekildedir:

“Biz insana, anne ve babasına güzel muamele etmesini emrettik.

Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımış ve nice güçlüklerle doğurmuştur.

Çocuğun anne karnında taşınması ve süttten kesilmesi otuz ay sürer.”

Âyet-i kerîmenin buraya kadar olan kısmında, tıpkı Lokman Sûresi’nde olduğu gibi, ebeveyne iyilik yapma gereğinin temel sebepleri olarak annenin hamilelik, doğum ve emzirme periyodlarındaki ağır meşakkat gösterilmektedir. Bu ilk anda anlaşılabilen durumdur. Daha derinlemesine yapılacak anlama çabalarında mutlaka oldukça önemli bilgiler bulunacaktır. Buradaki âyet-i kerîmenin Lokman Sûresi’ndeki emirle başladığı ancak çok daha farklı emir ve tavsiyelerle devam ettiği görülmektedir. Bu farklılık, şimdi mealen arzutmeye çalışacağımız üzere, insanın artık bir yetişkin olduğu, çoluk-çocuğa karıştığı ya da karışma arefesinde bulunduğu bir dönemde Allah’a yönelip yapması gereken bir dua çeşidinden haber verilmesidir. Şöyle ki:

“Nihayet insan, gücünü kuvvetini bulup daha sonra kırk yaşına girince

¹⁹⁰ Buhârî, Hibe 28, Edeb 8; Müslim, Zekât 50 (1003); Ebû Davud, Zekât 34, (1668)

“Ya Rabbi!” der,

1. “Gerek bana, gerek anneme babama lütfettiğin nimetlerine şükür yoluna beni sevk et.

2. Senin razı olacağın makbul ve güzel iş yapmaya beni yönelt ve

3. Bana salih, dine bağlı, makbul nesil nasib eyle!

4. Rabb'im! Senin kapına döndüm, ben Sana teslim olanlardanım.” (Ahkâf, 46/15)

Bu duada açıkça görüleceği üzere duada dört husus yer almaktadır. Yetişkin kişilerin dualarında bu cümlelerin yer alması, Allah'ın (c.c.) lütuf ve merhametine vesile olacak, Allah'a gönülden bağlı, huzurlu ve dengeli bir toplumun oluşmasında yagâne vasıtalar hükmüne geçebilecektir.

Burada yeri gelmişken Muhterem Fethullah Gülen Hocafendi'nin “Ana” başlıklı makalesinin bir kısmını nakletmek istiyoruz:

“Ana

Ana için derler, sonu yok ızdırabın...

Hep enîndir anada sesi, telin, mızrabın...

Faniler arasında en muazzez varlıktır ana. O, yeryüzünde dolaşırken gökteki bir baş ve cennet de ayaklarının altındadır. Pabucunun tozu gözlere sürme kadar aziz ve ayaklarına sürülen yüzler arş eşiğindeki başlar kadar yücedir. Ana inleyen varlıktır. Bütün bir hayat boyu inleyen ve sızlayan... Onun analığı evlâtla kaim; “anam” diyen biriyle... Evlât olmayınca ana, ana değildir. Ya “anam” demeyince! Ananın emeli bir evlât, bazen de başka bir şeydir

mana gibi, ruh gibi, ideal gibi bir şey...

Ana vardır, dünyaya getireceği yavruyu Hakk yoluna adar. Ana vardır, bir yavru ister, ister de elde etmeden inkisar içinde gider. Ana vardır, izah edemeyeceği yavrunun hesabıyla iki büklüm olur ve “Keşke daha önce ölüp de unutulup gitseydim.” der. Ana vardır, evlâdıyla abideleşir ve başı semaya ulaşır. Ana vardır, evlâdıyla derbeder ve perişan olur. Ana vardır, firavun otağında bir milletin gözdesi. Ana vardır, Nebi hücrelerinde şeytan bendesi. Ana vardır, sessiz, belirsiz ve meçhuldür; fakat güller, çemenler yetiştirir. Ana vardır destanlara sığmaz; o, zihinlerde, sinelerde, göklerde. Ana vardır, kâğıttadır, kalemde, romandadır...

Toprak, tohuma ana; kaynak çağlayana; Havva insanoğluna; Meryem bir Ruh’a; Âmine bütün bir hakikate, varlığın sırrına, sırların özüne...

İyisi de var, kötüsü de ananın. İyisine canlar feda; ya kötüsüne, talihsizine ne demeli? Evlâdını güldürmemiş ve evlâdından yana gülmemiş, gün yüzü görmemiş...

Ana-evlât iki vücut bir ruh. Evlât, ananın vücudundan bir parça, kucaklarda “gönül yakan sevgili”, emekleyen yumurcak ve nihayet birbirini takip eden ayrılışlarla, ana için sineyi yakan bir kor, kalbe sapan bir mızrak...

Gelişme dönemi, tahsil hayatı, askerlik çağı, bunların her biri, ananın yüreğini ağzına getiren bir ıstırap dönemci. Ana, her zikzakta bir sürü gözyaşı döker: Yavrusunun okuma ayrılığına, izdivaç ayrılığına ve askerliğine... Evet, o, daima ağlar, daima buhurdan gibi tüter. Teselli bulup

durduğu olduğu gibi, sel sel olan gözlerinin yaşında boğulduğu da olur. O, mukaddeslerine, vatanına, namusuna kurban verdiği yavrusunu armağan sayar ve teselli olur.”¹⁹¹

Hadîs-i Şerîflerde Baba Hukuku

Şimdi de özellikle baba hukukunu koruma ile ilgili Efen-dimiz (s.a.s.)’den bize ulaşan bir rivayete yer vermek istiyoruz.

Ebû Ğassân ed-Dabbi anlatıyor: Babamla birlikte yürüyordum. Derken Ebû Hureyre (r.a.) ile karşılaştık. Ebû Hureyre:

“Bu kimdir?” dedi. Ben:

“Babamdır” dedim. Bunun üzerine şöyle dedi:

“Babanın önünde yürüme, onun arkasından veya yanibaşından yürü. Seninle onun arasına birisini alma, babanın bulunduğu yerin çatısında dolaşma onu korkutursun, baban sana bakarken önünde babanın canının çekebileceği bir yemek yeme.”¹⁹²

Görüldüğü kadarı ile baba izin veriyor olsa bile çocuğunun babanın önünde yürümesi, isteklerinin dışında hareket edilmesi ve babadan önce yemeğe uzanılması büyük bir nezaketsizliktir. Bu gibi durumların özellikle de psikolojik açıdan olumsuz bir etki meydana getirme riski taşıdığı anlaşılmaktadır.

İbn Abbas’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

¹⁹¹ M. Fethullah Gülen, *Çağ ve Nesil -1*, s. 50-51.

¹⁹² Heysemî, *Mecmau’z-Zevaid*, 8/137.

“Baba çocuğuna bakar da çocuk onu sevindirirse, çocuğa bir köleyi azat etme sevabı verilir.” Denildi ki:

“Ya Resûlallah! üçyüz altmış defa bakarsa ne olur?” Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.):

“Allahu Ekber (Allah herşeyden daha büyüktür)” buyurdu.¹⁹³

Baba hoşnutluğu ile ilgili Abdullah İbn Amr İbni'l-As'ın önemli bir rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Allah'ın rızası babanın rızasından geçer. Allah'ın memnuniyetsizliği de babanın memnuniyetsizliğinden geçer.”¹⁹⁴

İbn Abbas'ın da (r.a.): “Ana babasının yüzüne rahmet nazarıyla bakan kimseye Allah makbul bir hac sevabı yazar.” dediği rivayet edilmiştir.¹⁹⁵

Ebu'd-Derda ise Resûlullah (s.a.s.)'in: “Baba cennetin orta kapısıdır. Dilersen bu kapıyı terk et, dilersen muhafaza et.” dediğini işitmiştir.¹⁹⁶

Yetişkinlerin, vefat eden ebeveynleri arkasından onlar adına iyilik yapma yollarının Cenâb-ı Hak tarafından açık tutulduğu anlaşılmaktadır. Bir hadis-i şerifte bu durum ayrıntıları ile belirlenmiştir. Şöyle ki:

Ebû Üseyd Malik İbn Rebi'a es-Saidi'nin rivayetine göre bir adam:

“Ey Allah'ın Resûlü, anne ve babamın vefatlarından sonra da onlara iyilik yapma imkânı var mı, ne ile onlara iyilik yapabilirim?” diye sormuştur. Resûlullah (s.a.s.):

¹⁹³ Taberâni'nin rivayet ettiği bu hadisin senedi hasendir. Bkz. Heysemî, a.g.e., 8/156.

¹⁹⁴ Tirmizî, *Birr* 3 (1900).

¹⁹⁵ Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, 5/483.

¹⁹⁶ Tirmizî, *Birr* 3 (1901).

“Evet, vardır” demiş ve şöyle açıklamıştır:

1. “Onlara dua, onlar için Allah’tan istiğfar (günahlarının affedilmesini) talep et,
2. Onlardan sonra vasiyetlerini yerine getir,
3. Anne ve babasının akrabalarına karşı da sıla-i rahmi ifa et,
4. Anne ve babanın dostlarına ikramda bulun.”¹⁹⁷

Ebeveynlerine sağlıklı zamanlarında ulaşp da onların rızalarını alamayan evlâtlar ile ilgili olarak Efendimiz (s.a.s.)’den önemli bir ikaz bulunmaktadır. Ebû Hureyre’den gelen bir rivayete göre Resûlullah (s.a.s.) bir gün:

“Burnu sürtülsün, burnu sürtülsün, burnu sürtülsün” demiştir.

“Kimin burnu sürtülsün ey Allah’ın Resûlü?” diye sorulunca şu açıklamada bulunmuştur:

“Ebeveyninden her ikisinin veya sadece birinin yaşlılığına ulaştığı halde cennete giremeyen kimsenin burnu sürtülsün.”¹⁹⁸

Burada oldukça temel sayılabilecek yanlış bir davranış şekline dikkat çekmek istiyoruz. İnsanlar özellikle de sinirli ve öfkeli zamanlarında bazen istemeyerek bile olsa karşı-sındaki insana kötü sözler söyleyebilmektedirler. Bu türden durumlarla ilgili olarak Efendimiz (s.a.s.) çok temel bir uyarıda bulunmaktadır.

İbn Amr İbni’l-As’ın rivayetine göre Resûlullah (s.a.s.):

¹⁹⁷ Ebû Davud, *Edeb* 129, (5142); İbn Mace, *Edeb* 2, (3664).

¹⁹⁸ Müslim, *Birr* 9, (251); Tirmizî, *Daavat* 110 (3539).

“Kişinin anne ve babasına sövmesi büyük günahlardandır.” buyurmuşlardı. Orada bulunanlar:

“Hiç kişi anne ve babasına söver mi?” dediler. Resûlullah (s.a.s.):

“Evet! Kişi, bir başkasının babasına söver, o da söven kişinin babasına, annesine söver, böylece kişi kendi annesine babasına sövmüş olur!” buyurdular.¹⁹⁹

Son olarak, ana babanın çocuğuna kazandırması gereken edep hakkında açık bir usul ortaya koyan bir âlimin sözüne yer vermek istiyoruz:

Velid b. Nümeyr, babasının şöyle dediğini duymuştur: Sahabe nesli derdi ki: “Olgunluk Allah’tandır, edep ise babalardandır.”²⁰⁰

Âlimlere Karşı Âdâp

Adıyla çağdırmamak gibi ana baba için uygulanan âdâp kaideleri, aynen hatta fazlasıyla âlimler için de söz konusudur. Çünkü onlar Peygamberlerin varisleridir. O halde çocuğun âdet edinmesi için âlimlere karşı saygılı ve alçak gönlü olmak, onların hizmetine koşmak, huzurlarında yüksek sesle konuşmamak, onlarla olan ilişkilerde nazik, kibar ve yumuşak olmak gerekmektedir.

Âlimlerin fazileti hakkında Yahya b. Muâz şöyle der: “İslâm ümmetine karşı âlimler, ana ve babalardan daha merhametlidirler.” Nasıl böyle olduğu sorulunca da şu cevabı

¹⁹⁹ Buhârî, *Edeb* 4; Müslim, *İman* 146, (90); Tirmizî, *Birr* 4, (1903); Ebû Davud, *Edeb* 129, (5141).

²⁰⁰ Buhârî, *el-Edebul-Müfred*, I, 731.

verir: “Çünkü ana ve babalar evlâdını dünya ateşinden, âlimler ise âhiret ateşinden korurlar.”²⁰¹

Bütün bunlardan, âlimlerin huzurunda hürmet ve edebe riayet etmenin önemi anlaşılmaktadır.

Ubâde b. es-Samit de Resûlullah’ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Yaşlı ve büyüklerimize hürmet etmeyen, küçüklerimize merhamet etmeyen ve âlimlerimizin kadr u kıymetini bilmeyen benim ümmetimden değildir.”²⁰²

“Âlimlere karşı övünmek, cahillerle münakaşa etmek ve halkın teveccühünü kazanmak için ilim öğrenen kimsenin sonu cehennemdir.”²⁰³

Çocukların Âlimlere Karşı Âdâbından Örnekler

Said b. el-Müseyyeb iki rek’at namaz kılar sonra oturdu. Derken ensar ve muhacir sahabenin çocukları etrafına toplanırdı. Onlardan hiçbir kimse ona birşey sormaya cesaret edemezdi. Ancak onlara bir hadis okuyarak başladık-tan sonra bir şey sorabilirlerdi.²⁰⁴

İbn Abbas’ın (r.a.), çocukluk yıllarında sahabeden ilim öğrenmesi esnasında takındığı edebin keyfiyeti ise kendi anlatımı ile şu şekildedir:

Resûlullah (s.a.s.) vefat edince²⁰⁵ ensardan bir adama:

²⁰¹ Gazâli, *İhya u Ulûmî’ d-Dîn*, 1/11.

²⁰² Tirmizî, *Birr* 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/323.

²⁰³ Tirmizî, *Kütübü Sitte Muhtasarı*, 16/550.

²⁰⁴ Sem’âni, *Edebul-İmlâ ve’l-İstimlâ*, s. 36.

²⁰⁵ Kaynaklar, Rasûlullah’ın (s.a.s.) vefat ettiği sırada İbn Abbas’ın 13 (onüç) veya 15 (onbeş) yaşında olduğunu, onbeş yaşında bulunduğunu bildiren rivayetlerin ise daha sahih görüldüğünü ifade etmektedir. Bkz. İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 8/296; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/373.

“Gel de, Resûlullâh’ın (s.a.s.) ashabına bazı şeyler sorayım. Çünkü bugün onların sayısı çoktur.” demiştim Adam:

“Şaşarım sana İbn Abbas! Aralarında Resûlullah’ın (s.a.s.) ashabından olanlar varken, insanların gelecekte sana ihtiyaç duyacaklarını mı sanıyorsun?” dedi ve benden ayrıldı. Ben ise tek başıma ashaba bir şeyler sormaya başladım. Eğer bana belli bir adamdan hadis ulaşır ise, onun kapısına gider, içerde o kaylulesini yaparken (öğle uykusu) ben de hırkamı yastık yaparak kapısında yatardım. Rüzgâr da üzerime toprak sürüklerdi. Derken o çıkınca beni görür ve:

“Ey Resûlullah’ın (s.a.s.) amcası oğlu! Hayırdır, ne için geldin? Haber gönderseydin de ben sana gelseydim!” dedi. Ben de:

“Hayır, benim sana gelmem daha doğrudur/uygundur.” der ve ona öğrenmek istediğim hadisi sorardım.

Ensardan olan bu adam hayli yaşadı. Nihayet bir ara beni, insanlar etrafımda toplanmış, bana bir şeyler soruyorlarken gördü ve:

“Bu genç benden daha akıllıdır.” dedi.²⁰⁶

Hasan el-Basrî de, âlimlerin meclislerinde âdâba riayet etmesi için oğluna hatırlatmada bulunur ve şöyle derdi:

“Yavrucuğum! Âlimlerle oturduğun zaman, konuşmaktan ziyade dinle. Güzel konuşmayı öğrendiğin gibi iyi dinlemeyi de öğren. Kendisi susuncaya kadar hiçbir kimsenin sözünü -uzun olsa dahi- kesme!”

Son olarak, sahabi çocuk Semura b. Cündeb’in Resû-

²⁰⁶ Abdulfettah Ebû Ğudde, *Safahât Min Sabri'l-Ulemâ*, s. 37.

lullah'ın (s.a.s.) huzurunda takındığı edebi hatırlatmak istiyoruz. O der ki:

“Resûlullah'ın (s.a.s.) zamanında ben bir çocuktum ve O'ndan duyduklarımı ezberliyordum. Orada benim konuşmama engel olan tek şey, sadece benden daha yaşlı insanların bulunmasıydı.”

İzin İsteme Âdâbı

İzin isteme âdâbı, hem büyüklerin hem de küçüklerin uyması gereken bir âdâb-ı muâşeret kuralıdır. İslam'da bunun özel yeri bulunmaktadır. Bu yüzden Allah Teâlâ bunu, asırlar ve nesiller devam ettikçe okunacak âyetlerle hususi olarak açıklamıştır. Bu, aile ve cemiyet hayatında da büyük bir önem taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Ey iman edenler! Kendi evleriniz dışındaki evlere, sahiplerinden izin isteyip onlara selâm vermeden girmeyiniz.

Böyle yapmanız sizin için daha münasiptir.

Olur ki düşünür, hikmetini anlarsınız.

Şayet orada hiçbir kimse bulamazsanız size izin verilmeden oraya girmeyiniz.

Eğer size: “Müsait değiliz, geri dönün.” denirse dönün.

Bu sizin için daha nezih, daha münasiptir.

Allah yaptığınız her şeyi tamamen bilir.” (Nur, 24/27-28) hükmü beyan buyurulmuştur.

Bu âyet-i kerîme, mesken dokunulmazlığını ve evlere giriş kuralını belirlemektedir. Efendimiz (s.a.s.)'in tatbikatı ve hadis-i şerîfleri bu konuyu da yeterli derecede açıklamıştır.

Âyet-i kerîmede geçen “testenisû” kelimesi “isti’nas” kökünden gelen bir fiildir ve “ünsiyet meydana getirme” anlamına gelmektedir. Bu “istizan” yani “izin” kelimesinden daha şumüllüdür. Dolayısıyla önce ünsiyet peyda edip, randevu isteyerek ziyarete karar vermek daha doğru görünmektedir. Ev sahiplerinden izin almadan bir eve girme aile mahremiyetini hiçe sayma demektir. Günümüzde ise kapıyı veya zili çalmak, giriş için izin istemeye delâlet eder.

Âyetin zahiri selâm vermeden önce izin istemeye delâlet ediyor gibi görünse de genel olarak İslâm bilginleri “Önce selâm verilecektir, sonra da izin istenecektir.” görüşündedir. Hatta İmam Nevevi: “Sahih ve muhtar olan önce selâm, sonra da izin istemektir. Çünkü Resûlullah (s.a.s.): “Evvela selâm, sonra kelâm” buyurmuştur.” der.

Bundan dolayıdır ki, büyükleri bir yana Ebû Said el-Hudri gibi sahabenin küçükleri dahi bu âdabı biliyor ve uyguluyordu.

“Ubeyd b. Umeyr anlatıyor: Ebû Musa el Eş’ari, Ömer b. Hattab’ın huzuruna çıkmak için izin istemişti. Sanki Hz. Ömer herhalde meşgul idi ki, ona izin verilmedi. Bunun üzerine Ebû Musa geri döndü. Hz. Ömer işini bitirince:

“Ben Abdullah b. Kays’ın (Ebû Musa’nın) sesini duymuştum? Şimdi ona müsaade edin gelsin!” dedi. Hz. Ömer’e Ebû Musa’nın geri döndüğü söylenince, derhal onu çağırttı. Hz. Ömer (r.a.):

“Niçin beklemedin?” diye sorunca Ebû Musa:

“Biz bu şekilde davranmakla emrolunmuştuk” dedi. Hz. Ömer:

“Buna dair bana delil getireceksin!” dedi. Ebû Musa da ensarın meclisine giderek onlara sordu. Onlar:

“Bu konuda sana ancak en küçükümüz Ebû Said el-Hudri şahitlik edebilir.” dediler. Bunun üzerine Ebû Musa, Ebû Saîd’i Hz. Ömer’in huzuruna götürdü. Hz. Ömer:

“Resûlullah’ın (s.a.s.) emir ve talimatından bana gizli kalan mı oldu? Herhalde çarşı ve pazarlarda alışveriş, ticaret beni meşgul etti.” dedi.

Müminlerin emiri Hz. Ömer, girmesine izin verilmeyen bir şahsın, hiç öfkelenmeden geri dönmesi gerektiğini unutmıştu. Bu hususta Resûlullah’ın (s.a.s.) sünnetine şahitlik eden ve hatırlatmada bulunan da Ebû Said el-Hudri olmuştu.²⁰⁷

Kur’ân-ı Kerim çocuğu izin istemeye alıştırmış, ana babanın bunu çocuğuna öğretmesini emretmiş, bu konuda aşamalı ve pedagojik bir yol izlemiştir. Ergenlik döneminden önce çocuk, ana-babanın evlilik hayatındaki üç uygunsuz vakitte kapıyı çalarak izin ister. Bu vakitler, ana babanın (gecelik veya pijama gibi) özel kıyafetiyle bulunduğu şafak öncesi, öğle vakti ve yatsı sonrası vakitleridir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Ey iman edenler! Ellerinizi altında bulunan köle ve hizmetçileriniz ile içinizden henüz bülûğa ermemiş çocuklarınız, odanıza girmek için şu üç vakitte sizden izin istesinler:

1. Sabah namazından önce,
2. Öğle vakti istirahat için elbiselerinizi çıkardığınız zaman,

²⁰⁷ Buhârî, el-Edebu'l-Müfred, Hadis No:1065.

3. Yatsı namazından sonra.

İşte bu üç vakit, mahremiyet vakitlerinizdir.

Ama bunların dışında izinsiz girmelerinde sizin için de, onlar için de bir mahzur yoktur.

Çünkü sizin birbirinizin yanına girip çıkmanız kaçınılmazdır.

İşte Allah size âyetlerini böylece açıklar.

Gerçekten Allah, alîm ve hakîmdir (her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir).” (Nur, 24/58)

Nihayet çocuk ergenliğe erişip mükellefiyet çağına girince, artık her zaman evde ve evin dışında kapalı bulunduğu kapıyı çalarak izin istemekle emrolunur. Bir sonraki âyet-i kerîme bu noktaya işaret eder:

“Çocuklarınız bülüğa erdiklerinde ise, kendilerinden büyük olanları nasıl izin istiyorlardı ise, odanıza girmek için her vakitte izin istesinler.

İşte Allah size âyetlerini böylece açıklar.

Çünkü Allah her şeyi bilir, her hükmü yerinde açıklar.” (Nur, 24/59)

Resûlullah (s.a.s.) nasıl izin isterdi? Kapıyı çalan insanın alacağı vaziyet nasıl olmalıdır? gibi sorulara kısa bir cevap olması açısından şu hadisi zikretmek istiyoruz:

Abdullah b. Büsr'ün rivayetine göre Resûlullah (s.a.s.) izin istemek üzere kapıya geldiği zaman, kapıya doğru bakmaz, mübarek yüzünü sağ veya sol yanına çevirirdi. Kendisine izin verilirse girer, aksi halde geri dönerdi.²⁰⁸

Âlemlere rahmet peygamber çocuklardan da izin ister-

²⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/189.

di. O yerin ve göklerin en emini açısından şüphesiz hak, haktı. Bu açıdan muhatapları arasında büyük küçük ayrımı yapmazdı. Sehl b. Sâd (r.a.) anlatıyor: Resûlullah'a bir içecek getirilmişti, O da ondan içti. Sağında bir çocuk, solunda da daha yaşlılar bulunuyordu. Resûlullah (s.a.s.) çocuğa:

“Bunlara vermeme bana müsaade eder misin?” dedi.
Çocuk:

“Hayır, vallahi ya Resûlallah! Senden gelen nasibime hiçbir kimseyi tercih edemem!” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) suyu ona verdi.²⁰⁹

Efendimiz (s.a.s.)'in izin istemenin önemine işaret ettiği bir başka hâdise ise Sehl b. Saad (r.a.)'dan rivayet olunan şu hâdisedir:

“Bir adam Resûl-i Ekrem (s.a.s.)'in odalarından birisine başını uzatarak, izinsiz şöyle bir göz atmıştı. Bu esnada Resûlullah (s.a.s.) elinde demir bir tarakla başını tarıyordu. Adamın baktığını görünce:

“Eğer senin baktığını daha önce görseydim, (demir tarağı göstererek) bununla gözünü çıkarırdım. İzin isteme, sırf göz harama bakması için emredilmiştir”²¹⁰ buyurdu. Dolayısıyla herhangi bir yolunu bulup, başkasının evini gözetlemek yanlış bir davranıştır.

Yemek ve Davetlere İcabet Âdâbı

Kur'ân-ı Kerîm'de: “Ey iman edenler! Yemeğe izin verilmeksizin, vaktine de bakmaksızın, Peygamber'in evine girmeyiniz.

²⁰⁹ Buhârî, *Eşribe* 19; Müslim, *Eşribe* 127; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/284.

²¹⁰ Buhârî, *İstizan* 11.

Fakat dâvet edildiğinizde girin.

Yemeği yiyince hemen dağılın, yemekten sonra sohbet dalmayın.

Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i rahatsız ediyor, lâkin utandığından, size karşı bir şey söylemiyordu.

Oysa Allah, gerçeğı açıklamaktan çekinmez." (Ahzâb, 33/53) hükmü beyan buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîmede yer alan pek çok hususlardan görebildiğimiz iki temel unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar;

1. Yemek için bir davetin ya da iznin bulunması,
2. Yemekten sonra fazla lafa ve söze dalınmadan müsaade istenmesidir.

Bu âyet-i kerîme, Resûl-i Ekrem (s.a.s.)'in evine vakitli vakitsiz giren ve yemek yemeden ayrılmak istemeyenler hakkında nazil olmuştur. Ancak İslâm bilginleri, hükmün İslâmî edeb olarak bütün müminlerin evlerine teşmil edilebileceğı kanaatindedir. Dolayısı ile davet edilmeden herhangi bir ziyafete iştirak edilmemesi gereğı açıktır.

Hz. Ebû Şuayb (r.a.) bir gün ashab arasında Resûl-i Ekrem (s.a.s.)'i görünce, yüzünden karnının aç olduğunu anlamıştır. Hemen kasap olan hizmetçisine:

"Bize beş kişilik bir yemek hazırla! Beşinci kişi ben olmak üzere Resûlullah (s.a.s.)'ı davet etmek istiyorum." dedi. Sonra Resûl-i Ekrem (s.a.s.)'in yanına yaklaşarak dâvet teklifini izhar etti. Birlikte eve giderlerken, arkalarından bir adam takip ederek geldi. Evin kapısı önüne varınca Resûl-i Ekrem (s.a.s.):

“Bu zat bizim arkamıza takılıp geldi. İstersen kabul et, istersen geri gönder.” buyurdu. Ebû Şuayb (r.a.):

“Hayır, yâ Resûlallah, ona da izin veriyorum.” dedi.²¹¹

Dikkat edilirse, Resûl-i Ekrem (s.a.s.) bu hâdisede, İslâmi bir edebi talim etmiştir. Şurası muhakkaktır ki; müminler birbirlerine ikram etmekten zevk duyarlar. Ancak davet ve izin konusu kat’î naslarla beyan buyurulmuştur. Bu açıdan bakıldığında habersiz gelen bir misafirin ev sahibini “Acaba ne ikram etsem?” endişesine sevkedebileceği görülür. Dolayısı ile böyle bir davranışın manevî eziyet haline gelmesi de mümkündür.

Ancak bir Müslüman, din kardeşinin davetine uyar ve onun vermiş olduğu ziyafette yer alır. Böylece aralarındaki sevgi ve yakınlık artmış olur. Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır:

“Davet edildiğiniz zaman bu davete icabet edin.” Nafi’ der ki: “İbn Ömer, oruçlu bile olsa, düşün ve diğer davetlere mutlaka icabet ederdi.”²¹²

Davet edildiği halde icabette bulunmama yani daveti reddetme de hoş görülmeven davranışlardandır. Şimdi aktarmaya çalışacağımız hadis-i şerif de hem davete icabet etmemenin hem de davetsiz bir şekilde sofralarda yer almanın hiç de güzel bir davranış olmadığını belirlemektedir. Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

“Kim davet edildiği halde icabet etmezse, Allah ve Re-

²¹¹ Buhârî, *Et’ime* 57, 34, *Buyu’* 21, *Mezalim* 14; Müslim, *Eşribe* 138, (2036); Tirmizî, *Nikâh* 12, (1099).

²¹² Buhârî, *Nikâh* 71, 74; Müslim, *Nikâh* 103, (1429); Tirmizî, *Nikâh* 11, (1098); Ebû Davud, *Et’ime* 1, (3736, 3737, 3738, 3739).

sûlü'ne isyan etmiş olur. Kim de, davetsiz olarak bir sofrada oturursa hırsız olarak girer, yağmacı olarak çıkar.”²¹³

Şayet iki kişi tarafından aynı güne ya da saate denk gelecek bir davet vuku bulursa, dinimiz bu konuda da gerekli düzenlemeleri yapmış bulunmaktadır. Humeyd İbn Abdirrahman el-Hımyeri'nin naklettiğine göre, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır:

“İki kişi birden davet ederse kapı itibariyle hangisi yakınsa ona icabet et. Çünkü kapısı daha yakın olan komşulukta daha yakındır. Bunlardan biri önce davet etmiş ise, önce davranana icabet et!”²¹⁴

Bu tür davetlerde belki de en fazla dikkat edilecek husus, ziyafet yerinde haram bir yiyecek ya da içeceğin kullanılmasıdır. Çünkü bir Müslüman, haramların işleneceğini bildiği bir yere gidemez. Ancak o haramları engelleyebilecekse veya kendisine saygı için işlenmeyecekse, gidebilir.

Ayrıca ziyafetlerde, misafirlere ağırlık verecek kimseleri bulundurmamalıdır. Misafirler gitmek isteyince, ev sahibi ısrar etmeksizin biraz daha oturmalarını istemelidir. Toplantılar sade ve külfetsiz olmalıdır.

Ömer b. Ebî Seleme (r.a.) anlatıyor: Ben Resûlullah'ın (s.a.s.) eğitim ve gözetimi altında henüz bir çocuktum. Yemek kabından gelişigüzel yiyordum. Bunun üzerine bana:

“Ey çocuk! Besmele çek, sağ elinle ve önünden ye!” buyurdu. Artık ondan sonra hep öyle yedim.²¹⁵

²¹³ Buhârî, *Nikâh* 71, 74; Müslim, *Nikâh* 103, (1429); Tirmizî, *Nikâh* 11, (1098); Ebû Davud, *Et'ime* 1, (3736, 3737, 3738, 3739).

²¹⁴ Ebû Davud, *Et'ime* 9, (3756).

²¹⁵ Buhârî, *Et'ime* 2; Müslim, *Eşribe* 108; İbn Mace, *Et'ime* 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/26.

Yemek yeme esnasında yanımıza gelebilecek herhangi bir tanıdık ya da akrabanın da o esnadaki sofraya davet edilmesi âdâptandır. Bize gönderilmiş olan yiyeceğin getiren kişi dâhil olmak üzere paylaştırılmasının da önemli bir âdâb olduğu şu rivayetten anlaşılmaktadır.

Enes (r.a.) anlatıyor: “Ümmü Süleym, içinde hurma bulunan bir sepeti benimle Resûlullah’a (s.a.s.) gönderdi. Ama ben Resûlullah (s.a.s.)’ı bulamadım. Benden az önce, yemek yaparak kendisini davet eden azatlı kölesinin yanına gitmişti. Ben de hemen oraya gittim. Vardığımda yemek yiyordu. Birlikte yememiz için beni de davet etti. Ev sahibi etli ve kabaklı bir tirit yapmıştı. Gördüm ki Resûlullah (s.a.s.) kabaktan hoşlanıyor. Ben de kabağı O’na yaklaştırmaya başladım. Yemeği yedikten sonra Resûlullah (s.a.s.) evine döndü. Ümmü Süleym’in götürmemi istediği hurma sepetini önüne koydum. Resûlullah (s.a.s.) hurmadan yemeye ve ben de dahil olmak üzere yanındakilere ikram etmeye başladı. Nihayet sepetteki hurma öylece bitti.”²¹⁶

İmam Gazzâli, çocuğun öğrenmesi ve uygulaması gereken yemek âdâbının önemine dikkat çekmiştir. Burada biz onları kısa maddeler halinde sıralamak istiyoruz: Çocuk;

1. Yemeği, besmele çeker ve sağ eliyle yer,
2. Önünden yer,
3. Başkasından önce yemeğe davranmaz,
4. Yemeğe ve yemek yiyenlere gözünü dikerek bakmaz,
5. Yerken acele etmez,

²¹⁶ İbn Mace, *Et’ime* 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/108.

6. Yemeği iyice çiğner,
7. Lokmaları peşpeşe yutmaz,
8. Yemeği elbisesine ve ellerine bulaştırmaz,
9. Katığın şart ve mecburi olmadığını bilir, bazan sade ve katıksız ekmekle de iktifa eder.

Anne ve Baba da Çocuğun yanında, oburluğun çirkin olduğunu anlatır ve normal bir şekilde yemek yemesi konusunda gerekli telkinleri yapar.

“Kuru” ya da “katı” diyerek yiyeceği hor görmemesi gerektiğini öğretir.

Saç ve Tıraş Âdâbı

Bu konu ile ilgili doğrudan bir hüküm vermenin yanlış anlamalara sebebiyet verebileceğini düşündüğümüzden, öncelikle mevcut rivayetleri kısaca aktaracak daha sonra da genel bir değerlendirme yapacağız. Saç kesimi ile ilgili olarak Efendimiz (s.a.s.)’den gelen rivayetler görebildiğimiz kadarı ile şöyledir:

İbn Ömer’in (r.a.) rivayetine göre Peygamber (s.a.s.) saçının bir kısmı tıraş edilmiş, diğer bir kısmı bırakılmış bir çocuk gördü. Derhal bunu yapmalarını yasakladı ve şöyle buyurdu: “Ya tamamını tıraş edin veya hepsini olduğu gibi bırakın!”²¹⁷

Yine İbn Ömer’den (s.a.s.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) yarım tıraş yani, başın bir kısmını tıraş edip bir kısmını da bırakmayı yasakladı.²¹⁸

²¹⁷ Ebû Davud, *Tereccül* 14.

²¹⁸ Buharî, *Libas* 72; Müslim, *Libas* 72; Ebû Davud, *Tereccül* 14; Nesai, *Zinet* 5; İbn Mace, *Libas* 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/39. Hadisi İmam-ı Âzam Ebû Hanife Hazretleri de rivayet etmiştir. Blz. Zebidi, *Ukudu'l-Cevahir*, 2/156.

Peygamber (s.a.s.) çocukların tıraşı ile ilgilenmiştir. Abdullah b. Câfer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.s.) Câfer'in vefatından üç gün sonra ailesine gelerek: "Bugünden sonra artık kardeşime ağlamayın" dedi. Sonra da "Kardeşimin oğullarını yanıma çağırın" dedi. Derken bizi huzuruna getirdiler. Âdeta biz kuş yavruları gibiydik. Peygamber (s.a.s.): "Bana berberi çağırın" dedi ve başımızı tıraş etmesini emretti.²¹⁹

Kız çocuklarının saç kesimi hakkında da Peygamber'in (s.a.s.) talimatı bulunmaktadır. Esmâ'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre bir kadın Peygamber'e (s.a.s.) geldi ve:

"Ya Resûlallah! Benim kızım çiçek hastalığına yakalandı ve saçları döküldü. Ben onu evlendirdim. Ona başka saç ilâve edeyim mi?" dedi. Peygamber (s.a.s.):

"Başka saç ilâve edene de ettirene de Allah lânet etsin!" buyurdu.²²⁰

Bu rivayetler kısmen de olsa konu ile ilgili bir bakış açısı sunmaktadır. Ancak konuyu bir de Muhterem Fethullah gülen Hocaefendi'nin bakış açısı ile değerlendirmenin faydalı olabileceğini düşünmekteyiz. Muhterem Gülen'in konu ile ilgili mülâhazaları özet olarak şu şekildedir:

"Bir kısım siyer kitaplarında da bildirildiği üzere, çoğu sahabinin uzunca ve örgülü saçları vardı. Bazıları onu toplar, başlarının üzerinde yumak yaparlardı. Buhari'de bunu teyit eden bir vaka vardır ki, şöyle cereyan eder. Hac esnasında Efendimiz, saçlarını o şekilde yumak yapmış bir

²¹⁹ Ebû Davud, *Tereccül* 13; Nesai, *Zinet* 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/204.

²²⁰ Buhârî, *Libas* 85; Müslim, *Libas* 115; Ebû Davud, *Tereccül* 5; Tirmizî, *Libas* 25; Nesai, *Zinet* 22-24; İbn Mace, *Nikâh* 52; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/21.

insan görür ve ona saçlarını çözmesini ve onların da secde-den nasiplerini almalarını tavsiye eder. Efendimiz'in (s.a.s.), ne Ebû Bekir'e, ne Ömer'e, ne de Hz. Osman'a -ki bunların hepsinin saçları uzundu- "saçlarınızı kesiniz" şeklinde bir emri olmamıştır. Bilindiği üzere Mekke fethinden sonra çoğu sahabi, gönülleri ganimetle telif edilerek yumuşatılmış ve Müslümanlığa kazandırılmıştı. Onların sırtlarında kâfir urbası, başlarında küfür sarığı vardı. Efendimiz (s.a.s.), onları bile çıkarmalarını istememişti. Zaten Allah Resûlü (s.a.s.)'in bu türlü bir işe kalkışması, şekilcilik olurdu. O ise, bütünüyle şekilcilikten münezze ve müberrâ idi. Efendimiz'in, bu tür şekilcilikle alâkalı hiçbir emri de olmamıştır.

Evet, şekil, İslâm'da bir esas değil, tali bir meseledir ve bunlara takılıp kalmamak gerekir. Günümüz gençleri arasında bir kısım kimselerin, saçlarının bir yanını kestirip diğer taraflarını bırakmaları gibi, saçlarını insan tabiatını çirkinleştirecek şekilde kestirenleri, Efendimiz (s.a.s.), kâfirleri takip ve taklit etmeme mevzuundaki hassasiyetinin gereği ikaz buyurmuş olabilirler. Tirmizî başta olmak üzere, bir kısım hadis kitaplarının Şemail bölümünde zikredildiği gibi, Efendimiz, Mekke'de saçlarını teamüle uygun olarak taramasına rağmen, daha sonra müşriklere muhalefet olsun diye önünü ön tarafa, sağını sağ tarafa, solunu sola ve arka kısmını da arka tarafa doğru taramıştı. Medine-i Münevvere'ye hicret ettiğinde de, Hıristiyan ve Yahudiler'in -Roma tarihi resim ve filmlerinde görüldüğü gibi- saçlarını alınlarına kadar uzatarak öyle şekillendirdiklerini görünce, yine tavrını değiştirdi. Bu sefer de saçlarını sağa ve sola tarayarak ortadan ayırıp verdi. İhtimal o gün yapı-

lan tıraşlarda bazıları saçlarının sağ ve solunu kesip, sadece tepede saç bırakıyorlardı. Bu ise, birilerine benzemede zorlamalı bir haldi. Bu yüzden Efendimiz (s.a.s.): “Kim özenerek bir kavme benzerse, o onlardandır.” esprisine göre davranmıştı.

Aynı zamanda insan yapısına bakıldığında görülür ki o, güzellik esas alınarak harika bir plânlamadan geçirilmiştir. Evet, onun vücut yapısı, öyle hendesî, öyle riyazî inceliklere göre inşa edilmiştir ki, bakıp da onu takdir etmemek mümkün değildir. Şimdi Allah'ın böylesine mükemmel yarattığı insanın görünüş biçimini değiştirmek, herhalde hiçbir şekilde tecviz edilmese gerek. Allah Resûlü (s.a.s.), bir sahîh hadisinde: “Allah, nimetinin eserini kulunun üzerinde görmek ister.” buyurur. Dolayısıyla insanın esas tabiatına ters bir saç kesiminin uygun olmayacağını belirtmenin yanlış bir tarafı yoktur.

Ama günümüzde yersiz müdahaleler, bazen çok ileri derecede inanmış insanlarda bile sarsıntı hâsil edebilir. Bu açıdan, kimse kendini Peygamber (s.a.s.) yerine koymamalı ve “saçını kes, elbiseni düzelt vs.” dememeli. Bunlar mutlaka söylenmesi gerekli sözler değildir. Söylerseniz, o insan gider, bir daha da düşünce dünyanıza geri gelmeyebilir.”²²¹

Elbise Âdâbı

Mali gücü yeterli olan kişilerin yine mali güçlerini yansıtacak seviyede giyinmeleri bir kibir ya da gurur manası taşımamaktadır. Hatta kişinin mali gücünü belli edecek

²²¹ M. Fethullah Gülen, *Prizma* -4, s. 119-123.

şekilde giyinmesinin kişiler üzerinde Allah'ın (c.c.) bir hakkı olduğu hatırlanmalıdır.

Sahabeden Avf İbn Malik babasından naklen diyor ki: "Üzerimde adi bir elbise olduğu halde Resûlullah (s.a.s.)'in yanına gelmiştim. Bana:

"Senin malın yok mu?" diye sordu.

"Evet, var!" cevabıma:

"Hangi çeşit maldan?" diye sordu.

"Her çeşit maldan Allah bana vermiştir. Deve, sığır, da-
var, at, köle, hepsinden var" demem üzerine:

"Öyleyse Allah Teâlâ Hazretleri sana bir mal verdiği va-
kit Allah'ın verdiği bu nimetin eseri ve fazileti senin üzerin-
de görülmelidir!" buyurdular.²²²

Rivayetlerde Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in kaftan cinsi elbiselerden de giydiği anlaşılmaktadır. Misver İbn Mahreme'nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.s.), ashabına bir kısım kaftanlar taksim etti. Fakat Misver'in babasına (Mahreme'ye) hiçbir şey vermedi. Bunun üzerine babam: "Haydi Resûlullah (s.a.s.)'a gidelim!" dedi ve beraber gittik. Bana: "Gir de Aleyhissalâtu Vesselâm'a geldiğimi haber ver!" dedi. Ben de haber verdim. Resûlullah (s.a.s.) üzerinde dağıttığı kaftanlardan biri olduğu halde dışarı çıktı ve "Bunu senin için sakladık!" buyurdu. Sonra Resûlullah (s.a.s.) babama baktı ve: "Mahreme razı oldu!" buyurdu.²²³

Kaftan cinsi elbiseleri giymesinin yanı sıra Peygamber

²²² Nesai, *Zinet* 83, (8,196); Tirmizî, *Birr* 63, (2007).

²²³ Buhârî, *Farzu'l-Humus* 11, *Libas* 12; Müslim, *Zekat* 129, (1058); Ebû Davud, *Libas* 4, (4028); Tirmizî, *Edeb* 53, (2819); Nesai, *Zinet* 100, (7, 205).

Efendimiz (s.a.s.)'in çizgili kumaştan elbiseleri daha çok sevdiğini anlıyoruz. Enes (r.a.) şöyle rivayet ediyor: “Resûlullah (s.a.s.) en çok, hibere (Yemen’de mamul, çubuklu kumaş) giyinmemizi severdi.”²²⁴

Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in en güzel elbiselerden giydiği rivayeti de bulunmaktadır. Efendimiz (s.a.s.)'in bu tutumu sahabenin daha sonraki dönemlerde giyim tarzlarına da yansımıştır. Şimdi aktaracağımız rivayet sadece bu durumu tespit etmekle kalmaz, aynı zamanda temsil fonksiyonu olan görevlerde bulunan kişilerin, özellikle iyi ve güzel bir tarzda giyinmelerinin gerekli olduğuna da işaret eder. İbn Abbas anlatıyor: “Haruriyye (Hariciler) çıktığı zaman Hz. Ali (r.a.)'nin yanına geldim. Bana: “Şu adamlara bir uğra!” dedi. Ben de mevcut Yemen hullelerinin en güzelini giydim. Harurilerin yanına vardım. Bana: “Hoş geldin ey İbn Abbas! Bu takımın da ne böyle?” dediler. Ben: “Beni ayıplıyor musunuz? Ben Resûlullah (s.a.s.) üzerinde mümkün olan en güzel elbiseyi gördüm!” dedim.²²⁵

Yeni elbise giymenin âdâblarından birisi de dua etmektir. Bu dua, kişinin Cenab-ı Hakk'ın muhafazası ve emniyeti altına girmesine önemli bir vesile olmaktadır. Ebû Ümame anlatıyor: “İbn Ömer (r.a.) yeni bir elbise giymişti ve şöyle dua etti: “Avretimi örtebileceğim ve hayatta güzellik sağlayabileceğim bir elbise giydiren Allah'a hamd olsun.” Sonra şunu söyledi: “Ben Resûlullah'ı (s.a.s.) dinledim: “Kim yeni bir elbise giyer, böyle söyler, daha sonra

²²⁴ Buhârî, *Libas* 18; Müslim, *Libas* 32, (2079); Ebû Davud, *Libas* 15, (4060); Tirmizî, *Libas* 45, (1788); Nesai, *Zinet* 95, (8, 203).

²²⁵ Ebû Davud, *Libas* 8, (4037).

da eskittiği elbiseyi tasadduk ederse, sağken de öldükten sonra da Allah'ın himayesi, hıfzı ve örtmesi altında olur.”²²⁶

Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in özellikle sarı elbiseden hoşlanmadığı anlaşılmaktadır. Hatta Hz. Ali'den (r.a.) gelen bir rivayet sarı renkli elbiseyi Hz Ali (r.a.)'ye yasakladığı yönündedir. Ancak şu kaydı hemen belirtmemiz gerekir ki bu yasaklama umumi değil hususidir ve Hz. Ali (r.a.) bu noktaya zaten dikkat çekmiş bulunmaktadır. Şöyle diyor: “Resûlullah (s.a.s.), bana altın yüzük takmayı, sarıya boyanmış elbise giymeyi yasakladı.” Ebû Davud'un rivayetinde Hz. Ali: “Bunları size de yasakladı demiyorum” der.²²⁷ Ancak öyle anlaşılıyor ki Efendimiz (s.a.s.)'in bu hususi yasağı bazı sahabiler için de geçerli olmuştur. Amr b. Âs (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (s.a.s.) benim üzerimde sarıya boyanmış iki elbise gördü ve:

“Bunu sana anan mı emretti?” dedi. Ben:

“Onları ben yıkarım” dedim. Resûlullah (s.a.s.):

“Hatta onları yak!” buyurdu.²²⁸

Başka rivayette Peygamber (s.a.s.): “Bunlar gayr-i müslimlerin giysilerindedir; onları giyme” buyurmuştur.²²⁹

İmam Gazzâli, İhya'sında, çocuğun giyeceği elbise hakkında şu açıklamada bulunmuştur: “Erkek çocuklarına ipek ve renkli değil de beyaz elbiseler sevdilir. Sözkonusu kıyafet şeklinin, kadınların ve kadın gibi davranan erkeklerin

²²⁶ Tirmizî, *Da'avat* 119, (3555); İbn Mace, *Libas* 2, (3557).

²²⁷ Müslim, *Libas* 31, (2078); *Muvatta*, 28, (1, 80); Ebû Davud, *Libas* 11, (4044, 4045, 4046, 4060), *Hatim* 4, (4225).

²²⁸ Müslim, *Libas* 28.

²²⁹ Müslim, *Libas* 27. Konuyla alakalı diğer hadis ve uygulamaları da dikkate alan İmam-ı Âzam Ebû Hanife'nin de içinde bulunduğu ekser ulema sarı renkte elbise giymenin mübah olduğunu kabul etmiştir.

işi olduğu, erkeklerin bundan kaçındığı ve bunun mekruh olduğu çocuklara anlatılır. Çocuk lüks ve pahalı elbiseleri giymeye alıştırmış olan diğer çocuklardan korunur.”

İpek elbise Müslüman erkeklere haram kılınmıştır. Hz. Ali (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.s.) bir miktar ipek alıp sağ avucuna koydu, bir miktar da altın alıp sol eline koydu sonra da: “Şu iki şey ümmetimin erkek kısmına haramdır.” buyurdu. (Tirmizî ve Nesai’de Ebû Musa’dan gelen diğer bir rivayette; “Ümmetimin erkeklerine, ipek elbise ve altın haram kılındı, kadınlarına helâl kılındı.” buyrulmuştur.)²³⁰

Ancak bazı rahatsızlık durumlarında ipek elbisenin giyilebileceğine dair cevazı bizzat Peygamber Efendimiz (s.a.s.) vermiş bulunmaktadır. Bir rivayette şöyle denilmektedir: “Resûlullah (s.a.s.)’a bittten şikâyet ettiler. Aleyhissalâtu Ves-selâm onlara katıldıkları gazveleri sırasında ipek gömlekler giymeye ruhsat tanıdı.”²³¹

Ashab (r.a.) erkek çocuklarının ipek elbise giymemeleri hususunda dikkatli davranmışlardır. Abdullah b. Yezid anlatıyor: “Abdullah b. Mesud’un yanında idik. Derken üzerinde ipek gömlek bulunan bir erkek çocuğu geldi. Abdullah b. Mesud çocuğa:

“Bunu sana kim giydirdi?” dedi. Çocuk:

“Anam giydirdi” dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Mesud gömleği ikiye böldü ve:

“Anana söyle, sana bundan başka gömlek giydirsin!” dedi.²³²

²³⁰ Ebû Davud, *Libas* 14, (4057); Nesai, *Zinet* 40, (8, 160).

²³¹ Buhârî, *Libas* 29, Cihad 91; Müslim, *Libas* 25, (2076); Tirmizî, *Libas* 2, (1722); Ebû Davud, *Libas* 13, (4056); Nesai, *Zinet* 93, (8, 202).

²³² Heysemî, *Mecmau’z-Zevaid*, 5/144.

İmam Kâsânî, erkeklere ipek giyinmenin haram oluşu mevzuunda şöyle söyler: “Erkek için ipek elbise giymenin haramlığında yaşı küçük erkek çocuklar ile yetişkin erkekler arasında bir fark yoktur. Çünkü Peygamber (s.a.s.): “İpek ile altın ümmetimin erkeklerine haramdır.” buyurarak bu hükmü erkeklere getirmiştir. Ne var ki ipek giyen küçük çocuğun günahı kendisine değil, giydirenedir. Çünkü çocuk mesul ve mükellef değildir. Nitekim kendisine verilen içkiyi içen çocuğun günahı kendisine değil, o içkiyi verenedir. Elbise konusu da böyledir.²³³

Doğruluk Âdâbı

Doğruluk; sözde, düşüncede ve davranışta gerçekleşir. Müminler, doğruluk ve dürüstlükten asla taviz vermezler. Kur’ân-ı Kerîm’de, doğruluk ve istikametın üstünlüğü, önemi çok net bir şekilde belirlenmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler, Allah’a karşı gelmekten sakının ve hep doğru söz söyleyin” (Ahzab, 33/70) Bu âyet-i kerîme inançlı bir insanın her zaman dürüst olması gerektiğini bildirmektedir. Bu açıdan yapılan bir yanlış örtbas etmek amacıyla asla yalana başvurulmamalıdır. Hatalı bir davranış yapıldığında da hemen özür dilenmeli, hataların telâfi-sine çalışılmalıdır.

Doğruluğu kendisinde temel bir ahlâk haline getiren insan, hangi sebebe dayanırsa dayansın yalan söylemez, yalanı bir çözüm olarak görmez. Dolayısıyla Kur’ân ahlâkını uygulayan bir kişi yalan söylemenin sıkıntısını yaşamaz.

²³³ Kâsânî, *Bedaius-Sana’i*, 5/131.

“Rabbimiz Allah’tır” deyip sonra da istikamet üzere, doğru yolda yürüyenler yok mu, işte onların üzerine melekler inip: “Hiç endişe etmeyin, hiç üzülmeyin ve size vâd edilen cennetle sevinin!” derler. (Fussilet, 41/30) Bu şekildeki insanlar dürüstlük ve samimiyetin getirdiği güzel, güvenilir, huzur dolu bir hayatı yaşar. Dünya hayatında bu güzel tutumu benimseyen birinin ahirette alacağı karşılık ise çok daha güzeldir. Allah “doğruları” şöyle müjdelemektedir:

“Allah buyurur ki: ‘Bu gün o gündür ki, doğruların doğruluğu kendilerine fayda verir.’ Onlara içinden ırmaklar akan cennetler var. Orada daimî kalırlar. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte büyük başarı ve mutluluk budur!” (Maide, 5/119)

Davranışta istikametın önemini, “Emrolunduğun gibi dosdoğru hareket et” (Hûd, 11/112; Şûrâ, 42/15) ilâhî emirlerinde görüyoruz. Efendimiz (s.a.s.) Hûd Sûresi’nin ve özellikle de bu sûredeki “dosdoğru ol” emrinin kendisini ihtiyarlattığını, saçlarını ağarttığını belirtmiştir.²³⁴

Allah Teâlâ, Peygamberlerini doğruluk örneği olarak göndermiştir. Başta Efendimiz (s.a.s.) olmak üzere bütün peygamberler doğruluk timsali idiler. Kur’ân-ı Kerîm Hz. İbrahim, Hz. İsmâil ve Hz. İdris’i doğrulukları ve sözlerindeki sadakatlarıyla ayrıca zikretmektedir (bk. Meryem, 19/41, 54, 56).

Efendimiz (s.a.s.)’in doğruluk hususundaki uyarıları da oldukça önemlidir. Hadis-i şeriflerde genel anlamda doğruluk Cennet ve Allah’ın rızası ile özdeşleştirilmektedir. İbn Mesud anlatıyor: Resulullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Sıdk in-

²³⁴ Tirmizî, *Tefsîru sûre*, 56/6 (3293).

sanı birr'e (Allah'ı razı edecek iyiliğe) götürür, birr de cennete götürür. Kişi, doğru söyler ve doğruluğu hedefler de sonunda Allah'ın indinde sıddık (doğru sözlü) diye kaydedilir. Yalan ise kişiyi haddi aşmaya götürür. Haddi aşmak da ateşe götürür. Kişi yalan söyler ve yalan peşinde koşar da sonunda Allah'ın indinde yalancı diye kaydedilir.²³⁵

Bir diğer hadis-i şerifte ise Efendimiz (s.a.s.) dürüstlüğü, emanete hakkıyla riayetini insana kazandıracığı manevî makam ve fuyuzatı Ebû Musa'nın rivayeti ile şu şekilde beyan buyuruyor: "Emin bir Müslüman mal muhafızı olsa ve vazifesini dürüstlikle yapsa, şöyle ki, kendisinden yerine ulaştırması istenen emaneti gönül hoşluğuyla eksiksiz ve tam olarak yerine ulaştırırsa, sadakayı veren iki kişiden biri olur." Hadisin başında Nesâî'de şu ziyadeyi de görüyoruz: "Mümin kişi, diğer mümine karşı duvar gibidir, birbirlerini takviye ederler".²³⁶

Sözde Doğruluk

İslâm ahlâkının önemli bir esası olan doğruluğu elde etmek ve sağlamlaştırmak için çaba göstermeye büyük ihtiyaç vardır. Allah Resûlü (s.a.s.), bu ahlâkın özellikle çocuklukta yerleşmesine ihtimam göstermiştir. Anne-babanın çocuğa yalan söylemek gibi bir yanlışlığa düşmemesi için onların çocukları ile olan ilişkilerini kontrol etmiş ve bazı genel prensipler koymuştur. Meselâ, hangi sûrette olursa olsun anne-babanın çocuklarını aldatması, onlarla olan

²³⁵ Buhârî, *Edeb* 69; Müslim, *Birr* 102, 103, (2606, 2607); *Muvatta*, *Kelam* 16, (2, 989); Ebû Davud, *Edeb* 88, (4989); Tirmizî, *Birr* 46, (1972)

²³⁶ Buhârî, *Zekât* 25, *Vekâlet* 16, *İcare* 1; Müslim, *Zekât* 79 (1023); Ebû Davud, *Zekât* 43, (1684); Nesai, *Zekât* 66, (5, 79–80)

muamele ve münasebetlerinde umursamaz bir tavır takınması doğru değildir. Abdullah b. Âmir anlatıyor: Birgün annem beni çağırıldı. Resûlullah (s.a.s.) da evimizde oturuyordu. Annem:

“Gel, sana bir şey vereceğim!” dedi. Resûlullah (s.a.s.) anneme:

“Ona ne vereceksin?” dedi. Annem:

“Bir hurma vereceğim” cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu:

“Haberin olsun, eğer ona birşey vermeyecek olsaydın, sana bir yalan günahı yazılırdı.”²³⁷

Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “Kim bir çocuğa “Buraya gel, sana birşey vereceğim” der de, sonra vermezse bir yalan günahı yazılır.”²³⁸

Özde Doğruluk

Müslüman’ın sözü gibi özü de doğru olmalı, iç dünyasını da kötü duygu ve düşüncelerden arındırmalıdır. Daha açık bir ifade ile Müslüman düşündüğü gibi konuşmalı, konuştuğu gibi olmalıdır. Sözü ile özü arasında bir ayrılık olmamalıdır. Böyle olduğu takdirde olgun mümin olur ve çevresine güven verir. Özde doğruluğu şu hadis-i şerif ne güzel ifade ediyor: “Kişinin imanı doğru olmaz kalbi doğru olmadıkça. Kalbi doğru olmaz dili doğruları söylemedikçe. Kişi cennete giremez komşusu kötülüğünden emin olmadıkça.”²³⁹ Bu

²³⁷ Ebû Davud, *Edeb* 80; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/447.

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/452.

²³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/198.

açıdan Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) dilin ve kalbin uyum içerisinde olmasını ve her ikisinin de istikamet üzere bulunmasını tavsiye etmektedir.

İşte Doğruluk

Müslüman'ın sözü ve özü doğru olunca işi de doğru olacaktır. Müslüman'ın işinde hile ve haksızlık olmamalıdır. Ebû Hureyre (r.a.)'den gelen bir rivayet şöyledir: "Peygamberimiz bir gün bir buğday yığınını görmüş, mübarek elini onun içine daldırdığında buğdayın üst kısımlarının kuru alt kısımlarının ise yaş olduğunu fark etmiş ve buğday sahibine:

"Bu ne?" diye sormuştur. Ekin sahibi:

"Onu yağmur ıslattı, ey Allah'ın Resûlü" deyince, Peygamberimiz:

"O ıslak kısmı insanların görmesi için onu diğer buğdayların üstüne koysa idin ya. Bizi aldatan bizden değildir" buyurmuştur.²⁴⁰

İnsanların en hayırlıları olan büyük sahabe neslinin temel özelliklerinden belki de en önemlisi doğruluk ve dürüstlüğü onların ayrılmaz bir parçası olmasıydı. Doğruluk ve dürüstlük bu büyük insanların iç ve dış dünyalarında çok geniş bir huzur ve itminan atmosferi meydana getirmiştir. Ebu'l-Havrâ anlatıyor: Ali'nin oğlu Hasan'a (r.a.):

"Resûlullah'dan (s.a.s.) neyi ezberledin?" diye sordum. O da şunu söyledi:

"Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyen şeye bak! Zira doğruluk gönül yatkinliği, yalan ise kuşku"dur."²⁴¹

²⁴⁰ Müslim, *İman* 43.

²⁴¹ Tirmizî, *Kıyâmet* 61, (2520); Nesai, *Eşribe* 50, (8, 327, 328).

Benzer bir rivayet ise şöyledir: Süfyan İbn Abdillâh es-Sakafî anlatıyor:

“Ey Allah’ın Resûlü, bana İslâm hakkında öyle bir bilgi ver ki, bana yetsin ve sizden başka kimseye İslâm’dan sormaya hacet bırakmasın” dedim. Şu cevabı verdi:

“Allah’a inandım de, sonra da dosdoğru ol.”²⁴²

İster büyüklerin çocuklara, isterse çocukların kendi akranlarına olsun verdikleri sözlerde durmalarını sağlama da doğruluk ahlâkının yerleştirilmesi açısından oldukça ehemmiyetlidir.

Sır Tutma Ahlâkı

Resûlullah (s.a.s.), çocukların sırları saklama ahlâkı ile yetiştirilmelerine itina göstermiştir. Çünkü bu ahlâk, çocuğun şimdiki ve gelecekteki olgunluğunu, ailenin selâmet ve hareketini, toplumun muhafazasını ve yapısını temin eder. Sır tutmayı alışkanlık haline getiren çocuğun iradesi güçlü olur. Böyle bir çocuk diline hâkim olur, zor zamanda dehşete düşmez, cesur ve dayanıklı olur. Bu karakter ve ahlâk yapısıyla da toplum içinde itimat telkin eder.

Abdullah b. Cafer (r.a.) anlatıyor: “Birgün Resûlullah (s.a.s.) beni terkisine aldı. Bana sır olarak bir söz söyledi. Ben onu hiçbir kimseye söylemem.”²⁴³

Bir defasında Peygamber’in (s.a.s.) hizmetinde olan Enes, annesinin yanına dönmekte gecikmişti. Bunun üzerine annesi:

²⁴² Müslim, *İman* 62, (38)

²⁴³ Müslim, *Hayz* 79; Ebû Davud, *Cihad* 44; İbn Mace, *Taharet* 23; Darimi, *Vudu* 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/204.

“Niye geciktin?” diye sordu. Enes:

“Resûlullah (s.a.s.) beni bir konu için göndermişti” dedi.
Annesi:

“Konu neydi?” diye sordu. Enes:

“O bir sırdır” dedi. Bu cevap üzerine anlayışlı, zeki ve basiretli bu kadın, çocuğa sır tutmasını öğretme konusunda ane-babalara bir ders verecek mahiyette şu sözleri söyledi:

“O halde Resûlullah’ın (s.a.s.) sırrını hiçbir kimseye söyleme!”²⁴⁴

Sır, karşı konulmaz bir güç kaynağı ve bozguna uğrattılamayan bir ordu gibidir. Sır bir namustur; onu koruyan – ister kendisine isterse de başkalarına ait olsun– namusunu korumuş olur. Onu fâş eden ise, şeref ve haysiyetini açıkta bırakmış ve ona değerince itibar etmemiş sayılır. Bazı işler vardır ki, onlarda sır Hızır’a benzer; gizli kaldıkça insan inayet görür.

İnsanın, sırrını emanet edeceği kimse, kendisine namus emanet edilecek kadar emin ve onu muhafaza hususunda, kendi namusunu korumadaki titizliği kadar da hassas olmalıdır. Emin olmayana emanet, sırrı namus bilmeyene de sır verilmemelidir.

Sır tutma ve başkalarının sırrına saygılı kalma, tamamen irade ve idrakte alâkalı insanî bir meziyettir. İradesiz kimselerin sır tutmaları beklenemeyeceği gibi, yaptığı işlerin ve söylediği sözlerin akıbetini idrak edemeyecek kadar safderun kimselerin de ketum olmaları düşünülemez.

Bir insanın, emanet ettiği sırrını birkaç defa fâş etmiş bi-

²⁴⁴ Buhârî, *İstizân* 46; Müslim, *Fedâilu’s-Sahabe* 145 (2482).

risine, yine de sır vermesi, onun idraksizliğini ve sırdaş seçimindeki aczini gösterir. İnançla gönlü oturaklaşmış ve gözü açılmış birisi, hayatında bu kadar aldatılıp, bu kadar kandırılmamalı!

İnsan, açıklama yapma lüzumu görülen yerlerde kendisine düşeni anlatmalı, boş yere kalbinin kapağını açarak sırlarını fâş etmekten de katiyen sakınmalıdır. Öyle, her yerde, ulu orta kalbindeki sırları saçıp gezenlerin, günün birinde hem kendilerini, hem de içinde buldukları toplumu önünü alamayacakları bir tehlikeye sürükleyecekleri, kat'iyen hatırdan çıkarılmamalıdır.

İnsan, kendisine ait gizli şeyleri şurada-burada fâş etmekten fevkalâde sakınmalıdır. Hele bunlar, çirkin, sevimsiz ve netice itibarıyla da fayda getirmeyen şeyler ise... Zira bu hâl, çok defa dostları utandırıp, düşmanları da sevindirebilecek uygunsuz durumların doğmasına sebebiyet verebilir.

Sineler, sırlar için birer sandukça olarak yaratılmışlardır. Akıl onların kilidi, irade de anahtarıdır. Bu kilit ve anahtar da arıza olmadığı sürece, sandukçanın içindeki cevherleri kimsenin bilmesine imkân yoktur...

Başkasının sırlarını size taşıyan birisi, sizin sırlarınızı da, başkalarına taşıyabilir. Bu sebeple, öyle kimselerin, en ehemmiyetsiz hususiyetlerimize dahi vâkıf olmalarına katiyen fırsat verilmemelidir.

Sır vardır, ferdi ilgilendirir; sır vardır, aileyi; sır da vardır ki, bütün bir toplum ve milleti... Ferdî bir sırrın fâş edilmesiyle ferdî haysiyet; ailevî bir sırrın açığa çıkmasıyla ailevî haysiyet; topluma ait bir sırrın ifşâ edilmesiyle de millî haysiyetle oynanılmasına fırsat verilmiş olur. Zira sır, sinelerde kaldığı

müddetçe sahibi için bir kuvvet olmasına karşılık, başkalarının eline geçince, onun aleyhine kullanılmaya müsait bir silah haline gelir. Onun içindir ki, atalarımız: “Sırrın senin esirindir; fâş edersen esiri olursun.” demişlerdir.

Bir prensip olarak sırrın benimsenmesini gerektiren nice kıymetli işler vardır ki, onu temsil edenlerin sır tutmamasından, o işte bir adım ileriye gidilememiş, hatta bazen müteşebbisler için ciddî rizikolara da sebebiyet verilmiştir. Hele bu iş, milletin hayat ve bekasıyla alâkalı nazik mevzulardan ise.²⁴⁵

Emin Olunma/Güven Duyulma Ahlâkı

Güven ve itimat çocukluk çağından peygamberlik dönemine kadar Efendimiz Muhammed’in (s.a.s.) nitelendiği asil bir ahlâktır. Müşrikler dahi Efendimiz (s.a.s.)’i “doğru” ve “güvenilir” (es-Sâdık el-Emin) olarak tarif etmişlerdir. İnsanların kendisinden emin olduğu, güven duyduğu kişinin Cennet’e girişi de neredeyse o kat’iyettir denilebilir. Çünkü Efendimiz (s.a.s.) böyle bir insanın Cennet’e giriş kat’iyetini bizlere şu şekilde haber vermektedir. Ebû Said’in rivayetine göre Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki:

“Kim temiz rızık yer ve sünnete uygun amelde bulunur, halk da bir kötülük gelmeyeceği hususunda kendisine güven duyarsa bu kişi cennete girdi demektir.” Bunun üzerine bir sahibi:

“Ey Allah’ın Resûlü! Bugün insanlar arasında böyleleri çoktur!” dedi. Aleyhissalâtu Vesselâm da:

²⁴⁵ M. Fethullah Gülen, *Sızıntı*, Mart 1983, 5/50.

“Benden sonraki zamanlarda da olacaklar!” buyurdu.²⁴⁶

Bu hadis-i şerîften, kendisine güven duyulma ahlâkını kalp ve ruhunun derinliklerine yerleştirebilmiş, bu ahlâki ile doğru orantılı bir şekilde de çevresindeki insanların kendisinden hep hayır umduğu bir insanın “en hayırlılar” kategorisinde yer alabileceği anlaşılmaktadır.

Ancak kötülük plânlayıp kötülüğünü icraya kalkışan, çevresindeki insanların kendisine güvenmediği ve davranışlarından emin olamadığı insanların da “en şerliler” kategorisinde yer alacağını Efendimiz (s.a.s.) şu şekilde haber vermektedir. Ebû Hureyre’den rivayet olduğuna göre Resûlullah (s.a.s.) bir gün:

“Size en hayırlınız ve en şerlinizin kim olduğunu haber vermeyeyim mi?” buyurdular ve bunu üç kere tekrar ettiler. Sahabi topluluğu:

“Hayır, haber veriniz!” dediler. Resûlullah (s.a.s.):

“En hayırlınız, kendisinden hayır umulan ve şerri dokunmayacağı hususunda emin olunandır. En şerliniz de kendisinden hayır ümit edilmeyen ve şerrinden de emin olunamayan kimsedir.” buyurdular.²⁴⁷

Çevresine güven ve itimat telkin eden, bunu iç mahiyetinde güzel bir ahlâk haline getiren insanın, Allah’a (c.c.) yönelişinde de bu güven duygusunun ne derece gerekli bir unsur olduğu şimdi aktaracağımız hadis-i şerîften anlaşılmaktadır. Ebû Hureyre’den rivayet olduğuna göre Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki:

²⁴⁶ Tirmizî, *Kıyâmet* 61, (2522)

²⁴⁷ Tirmizî, *Fiten* 76, (2264)

“Allah’a duayı, size icabet edeceğinden emin olarak yapın. Şunu bilin ki Allah (c.c.) (bu inançla olmayan, yani güven duyulmaksızın ve) gafletle (başka meşguliyetlerle) oyalanan kalbin duasını kabul etmez.”²⁴⁸

Başkalarının kendisinden emin olması ve güven duyması özellikle ticaretle uğraşanlar için ayrı bir önem arz etmektedir. Bu kişiler, şayet ticaretlerinde dürüst, emin kişiler olarak ticaret yaparlarsa bu onların aynı zamanda kurtuluşlarının da garantisi gibidir. Ebû Said el-Hudrî’nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Emin ve doğruluktan ayrılmayan ticaret ehli (âyette sırat-ı müstakim ashâbı olarak zikredilen) peygamberler, siddikler, şehidler ve salihlerle beraberdir.”²⁴⁹

Bu hadis-i şerîfte yer alan kurtuluş ehli hemen hemen benzer kelimelerle âyet-i kerîmede şu şekilde geçmektedir:

“Kim Allah’a ve Resûlü’ne itaat ederse işte onlar, Allah’ın nimetlerine mazhar ettiği nebîler, siddikler, şehidler, salih kişilerle beraber olacaklardır.

Bunlar ne güzel arkadaşlar!

Bu, Allah’tan bir lütuftur. Bu lütfâ lâıyk olanların kadrini Allah’ın bilmesi yeter de artar!” (Nisa, 4/69–70)

Kin ve Öfkeden Kurtulma Ahlâkı

Kin; öç almak için fırsat kollamak, intikam hissi ile dolmak demektir. Türlü nedenlerle hırsıyla kirlenen insan nefsi kalbinin karardığını, akıl ve fikir melekelerinin yalnız inti-

²⁴⁸ Tirmizî, *Daavat* 66, (3474).

²⁴⁹ Tirmizî, *Büyu’* 4, (1209); İbn Mace, *Ticaret* 1 (2139).

kam alma hissi ile dolmaya başladığını görür. Bu duygu onu daimi bir öfke halinde tuttuğundan, içten sevgi ve gerçek iman ile Cenâbı Hakk’a kulluk etmesinin de önünde adeta bir engel haline gelir.

Kalbin kin ve öfkeden temizlenmesi, insanda kalp ve kafanın, madde ve ruhun harmoni içerisinde çalışmasını kısaca psikolojik dengeyi gerçekleştirir. Kin ve öfkesini kontrol altına almış bir fert, topluma faydalı olma ve iyilik duygusunun zirveye çıktığını müşahade eder.

Cenab-ı Hak, insanlarda kin ve öfkenin adaletsizliği tektikleyici potansiyel bir tehlike olduğunu bildirerek, bu duygunun lüzumsuz kullanılması halinde özellikle de topluluklara karşı bir adaletsizlik vasıtası haline gelebileceği uyarısında bulunmaktadır. Ayrıca adaleti gerçekleştirmede kin ve öfke duygusunun belli bir uğraş ve gayret sonucu ancak altedilebileceğine de dikkat çekilmektedir. “Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet nümunesi şahitler olun! Bir topluluğa karşı, içinizde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil davranın, takvaya en uygun hareket budur. Allah’a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.” (Maide, 5/8)

Her tür kin ve öfke zihni tırmalar ve bedenini hasta olmasına sebep olur. Samimi bir şekilde af ve bağışlama yapılmazsa tam iyilik, şifa gerçekleşmez. Nefret, öfke, eleştiri, serzeniş, hışım, hesaplaşma arzusu ve başkalarının eziyetini görme isteği vb. olumsuz duygular, insanın zihin dünyasını kirletir, canı solgunlaştırır ve insanın sağlığını kısmen de olsa bozar.

Başkalarına yardım duygu ve düşüncesinin diri tutulması, çeşitli vesileler meydana getirerek insanların yardımına koşulması ve ben merkezli bir hayattan ziyade diğergâmlık özelliğinin geliştirilmesi için çaba harcanmasının öfkenin önüne geçebilecek temel özellikler olduğu görülmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “O müttakiler ki bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, kızdıklarında öfkelelerini yutar, insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyi davrananları sever.” (Al-i İmran, 3/134)

İnsan yaratılışı itibarı ile hem iyilik hem de kötülük uçları arasında gidip gelebilecek bir mahiyettir. Bu münasebetle o, iyiliği Allah’tan, kötülüğü ise sırf bir yokluk sebebi olduğu için nefsinden bilmek mecburiyetindedir. İşte bu iyilik ve kötülük dereceleri arasında gidip-gelmeye müsait insanî donanımların hayasız, çirkin işlerden uzak tutulması, özellikle de büyük günahlardan tam bir kaçışla temiz, duru ve arı bir şekilde muhafazası gerekmektedir. Bu durumun öfkeyi kontrol edebilme adına temel bir dinamik olduğu şimdi zikredeceğimiz âyet-i kerîmenin işaretinden anlaşılmaktadır. “Onlar öyle kimselerdir ki büyük günahlardan ve hayâsız çirkin işlerden kaçınırlar, kızdıkları zaman öfkelelerini yutar, karşıdakinin kusurlarını affederler.” (Şura, 42/37)

Ayrıca, insanın hem kendisi hem de daha önceki salih geçmişlerinin günahlarının bağışlanmasını istemesi, inanan insanlara karşı içimizde kin ve öfke tohumlarının yeşermesini Cenab-ı Hak’tan istemesi, bu duasının kabulünü beklemesinin kin ve öfkeden kurtulmada güçlü dayanaklar olduğu şu âyet-i kerîmeden anlaşılmaktadır: “Onlardan sonra gelenler (başta muhacirler olarak, kıyamete kadar gelecek müminler):

“Ey kerim Rabbimiz, derler, bizi ve bizden önceki mümin kardeşlerimizi affeyle! İçimizde müminlere karşı hiçbir kin bırakma! Duamızı kabul buyur ya Rabbenâ, çünkü Sen rufsun, rahîmsin!” (Haşir, 59/10)

Efendimiz (s.a.s.)’in hayat-ı seniyyelerinde de kin ve öfkenin nasıl kontrol edilebileceğine dair önemli işaret taşları bulunmaktadır. Şimdi de bu uyarı ışıklarını beraberce değerlendirmeye çalışacağız.

Peygamber (s.a.s.), henüz gelişme çağında bir çocuk olan Enes b. Malik’e ruhunda meydana gelebilecek olan öfke kirlerini yıkamasını, kendisine kötülük eden kimseleri affetmesini, kin ve öfkenin kalıntılarından temizlemesini tembihlemiştir. Bu önemli ve ilgi çekici tembihi birlikte dinleyelim.

Enes (r.a.), Resûlullah’ın (s.a.s.) kendisine şöyle dediğini rivayet eder: “Yavrucuğum! Hiçbir kimseye kin ve düşmanlığın olmadığı halde sabahla ve akşamla. İmkânın varsa, bunu yap! Yavrucuğum! Bu benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi hayata geçirirse, gerçekten beni sevmiş olur. Beni seven kimse de benimle birlikte cennette olur.”²⁵⁰

O halde Allah’ın Resûlü ile birlikte olmak ve cennete ulaşma, gönlü kıskançlık, kin ve düşmanlıktan temizlenebilen kimseler için sözkonusudur.

Nefsin yıkıcı sıfatlarından olan öfke, kalbin intikam hissi ile harekete geçmesidir. Bazı insanlar olur olmaz her şeye hiddetlenir, kızar. Haşin, sert ve acımasızdırlar. Bazıları da hemen öfkelenmekle birlikte çabucak da öfkelerinden

²⁵⁰ Tirmîzi, *İlim* 16.

kurtulurlar. İşte bu açılardan Peygamber Efendimiz (s.a.s.) insanların öfkelenmeleri ve öfkelerinin sönmesi açısından temelde üç grupta ele alınabileceğini ve bunlardan hangisinin daha faziletli olduğunu bizlere göstermiştir. Ayrıca öfke hissedildiği anda abdest almanın ya da toprağa temas etmenin öfkenin giderilmesi ile ilgili pratik bir çözüm olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Said el-Hudrî'nin yapmış olduğu bir rivayette Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

“Haberiniz olsun kimisi vardır yavaş öfkelenir, öfkesinden çabuk döner; kimisi vardır çabuk öfkelenir, öfkesinden çabuk döner. İşte bunlar birbirlerini dengeler. Haberiniz olsun onlardan bir kısmı da vardır, çabuk öfkelenir, öfkesinden yavaş döner. Bilesiniz bunların en hayırlısı ağır öfkelenen, öfkesinden çabuk dönendir; en şerlileri de çabuk öfkelenip öfkesinden yavaş dönendir... Bilesiniz! Öfke âdemoğlunun kalbinde bir kordur. Gözlerinin kızarmasını, avurtlarının şişmesini görmüyor musunuz? Kim, öfkeden bir başlangıç hissederse, yere (toprağa) temas etsin...”²⁵¹

Efendimiz (s.a.s.) öfkesini yenebilen insanları gerçek bir pehlivana benzetmiştir. İbn Mesud'dan: Resûlullah (s.a.s.) bir gün: “Siz aranızda kimi pehlivan addedersiniz?” diye sordu. Ashab (r.a.): “Erkeklerin yenmeye muvaffak olmadığı kimseyi!” dediler. Resûlullah (s.a.s.): “Hayır,” dedi, “Gerçek pehlivan öfkelenildiği zaman nefesine hâkim olabilen kimsedir.”²⁵²

Öfkenin azaltılması ve yok edilmesinde toprakla temas faydalı olduğu gibi, öfke anında suya temasın da öfkeyi

²⁵¹ Tirmizî, *Fiten* 26, (2191).

²⁵² Buhârî, *Edeb* 76; Müslim, *Birr* 106, (2608); Ebû Davud, *Edeb* 3, (4779).

söndürme ve gidermede önemli unsur olduğu şu rivayetten anlaşılmaktadır. Ebû Vâil'den: Urve İbn Muhammed es'Sadi'nin yanına girdik. Bir zat kendisine konuştu ve Urve'yi kızdırdı. Urve kalkıp abdest aldı ve: “Babam, dedem Atiye (r.a.)’den anlatır ki, o, Resûlullah (s.a.s.)’ın şöyle söylediğini nakletmiştir: “Öfke şeytandandır, şeytan da ateşten yaratılmıştır, ateş ise su ile söndürülmektedir. Öyleyse biriniz öfkelenince hemen kalkıp abdest alsın.”²⁵³

Öfkenin giderilebilmesindeki diğer bir çözüm ise öfkelenen kişinin şayet ayakta ise yere oturmasıdır. Bu davranış neticede toprağa temasa benzerlik göstermektedir. Ebû Zer'den: Resûlullah (s.a.s.) bize buyurmuştu ki: “Biriniz ayakta iken öfkelenirse hemen otursun. Öfkesi geçerse ne ala, geçmezse yanı üzere yatsın.”²⁵⁴

Buraya kadar öfkenin giderilebilmesi için daha çok pratik çözümler üzerinde durmuş olduk. Ancak konunun bir değişik boyutu daha bulunmaktadır ki o da öfke hisseden kişinin Allah'a sığınmasıdır. Muaz ibn Cebel'den: İki kişi Resûlullah (s.a.s.)’in huzurunda küfürleştiler. (Öyle ki) birinin yüzünde (diğerine karşı) öfkesi gözüküyordu. Resûlullah (s.a.s.): “Ben bir kelime biliyorum, eğer onu söyleyecek olsa, kendinde zuhur eden öfke giderdi. O kelime ‘Euzu billahi mineşşeytanirracim’dir!” buyurdular.²⁵⁵

Ebû Hureyre'den: Bir adam: “Ey Allah'ın Resûlü! Bana kısa bir nasihatta bulun, uzun yapma! Ta ki nasihatini unutmayayım.” demiş ve bunu birkaç kere tekrar etmişti.

²⁵³ Ebû Davud, *Edeb* 4, (4784).

²⁵⁴ Ebû Davud, *Edeb* 4, (4782).

²⁵⁵ Tirmizî, *Daavat* 53, (3448); Ebû Davud, *Edeb* 4, (4780).

Aleyhissalâtu Vesselâm (bir kelimeyle): “Öfkelenme!” cevabını vermiştir.²⁵⁶

Öfkelenen kişiye doğruluk ve hakkaniyetle nasihatte bulunduğu zaman o kişilerin nasihatleri görmezden gelinmemeli, güzel ve doğru tavsiyeler öfke saikası ile kulak ardı edilmemelidir. Şimdi, bu hususu gösteren bir rivayete yer vermek istiyoruz. İbn Abbas’tan: Uyeyne İbn Hısn (Medine’ye) gelince, kardeşinin oğlu Hürri İbn Kays’ın yanına indi. Hürri İbn Kays Hz. Ömer’in yakınlarındandı. Hz. Ömer’in meclisinde yaşlı veya genç bir kısım kurra ve fakihler müşavere heyeti olarak bulunurdu. Üyeyne İbn Hısn, İbn Kays’a:

“Ey kardeşimin oğlu! Emirül-mümininin yanına girebilmem için ondan benim için izin talep et!” dedi. O da Hz. Ömer’den izin istedi. Ancak İbn Hısn Hz. Ömer’in yanına girince:

“Yeter artık Ey İbnu’l-Hattab! Sen bize yeterli vermediğin gibi, aramızda adaletle de hükmetmiyorsun!” dedi. Hz. Ömer (r.a.) pek öfkeleni. Neredeyse dövmek için üzerine yürüyecekti ki Hürri (r.a.) atılıp:

“Ey Emir el-Müminin, Allah Teâlâ Hazretleri, Resûlü’ne: “Affi esas tut, marufu emret ve cahillerden de yüz çevir.” (A’raf, 7/199) emretmiştir. Bu adam da cahillerden biridir” dedi. Vallahi, Hürri bu âyet-i kerîmeyi okuyunca Hz. Ömer olduğu yerde kaldı ve hiçbir şey yapamadı. Hz. Ömer (r.a.) Kur’ân-ı Kerîm âyetleri okunduğunda derhal durur, aldırmazlık etmezdi.²⁵⁷

²⁵⁶ Buhârî, Edeb 76; Tirmizî, Birr 73 (2021); Muvatta, Hüsnü’l-Hulk 11, (2, 906).

²⁵⁷ Buhârî, İ’tisam 2, Tefsir, A’raf 5.

İnsanı öfke hisleri kaplayıp bürüdüğünde sıhhatli kararlar veremeyeceği de görülmektedir. Böyle durumlarla ilgili açık bir yasaklama da bulunmaktadır. Ebû Bekir, Sicistan’da kadılık yapan oğlu Abdullah’a şöyle yazmıştır: “İki kişi arasında, öfkeli olduğun zaman hüküm verme. Zira ben Resûlullah (s.a.s.)’in şöyle söylediğini işittim: “Kimse, öfkeli iken iki kişi arasında hüküm vermesin.”²⁵⁸

İbn Abbas, “İyilikle kötülük bir olmaz. O halde sen kötülüğü en güzel tarzda uzaklaştırmaya bak. Bir de bakarsın ki seninle kendisi arasında düşmanlık olan kişi candan, sıcak bir dost oluvermiş! Ama kötülüğe karşı iyilik hasleti, ancak sabredenlerin kârıdır, faziletten yana nasibi bol olanların kârıdır.” (Fussilet, 41/34–35) âyetiyle ilgili olarak şu açıklamayı yaptı: “Âyette kastedilen en iyi yol öfke anındaki sabır, kötülüğe maruz kalındığı andaki aftır. İnsanlar bunları yaptıkları takdirde, Allah onları korur, düşmanları da kendilerine eğilir. Sanki samimi dost olur.”²⁵⁹

Saygı Âdâbı

Saygı; sözlüklerde “birinin önemsenmesinden kaynaklanan ve o kişiye değerini belirtecek biçimde davranılmasına sebep olan duygu, önemseme, zedelemekten çekinme duygusu, yüceltme duygusu, özenli ve ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, özverili davranmaya iten duygu.” vb. şekillerde tarif edilmiştir. Dikkat edilirse bu tariflerde saygı kelimesi ile sevgi kelimesi genelde yan yana kullanılmıştır.

²⁵⁸ Buhârî, *Ahkâm* 13; Müslim, *Akdiye* 16, (1717); Tirmizî, *Ahkâm* 7, (1334); Ebû Davud, *Akdiye* 9, (3589); Nesai, *Kudat* 17, (8, 337, 238).

²⁵⁹ Buhârî, *Tefsir, Ha-mim, es-Secde* (Fussilet) 1.

Bir zincir en kuvvetli halkası kadar değil, en zayıf halkası kadar güçlüdür. İnsanlara saygı ve sevgi besleyenler mükemmel bir ortam ve işbirliği sağlarlar. Muvaffak olabilmenin sırrı da insanlara saygı ve sevgidedir. Toplum içerisindeki kardeşlik duyguları, karşılıklı saygı ve sevgi ile daha çok pekişir. Öyleyse saygı-sevgi düşüncesini kıvılcımlayan dinî ve ananevî değerlerin önemsenmesi gerekmektedir.

İnsanı, insan olduğu için sevmek ve ona saygılı olmak, aynı zamanda Yararıcıya saygılı olmanın da bir ifadesidir. Sadece kendi gibi düşünenleri sevmek ve saymak, samimi ve insanca bir sevgi ve saygı değil, bir bencillik ve insanın kendi kendini putlaştırması demektir. Derecesine göre herkese karşı saygılı olmayan saygı göremez. Herkesi sevmeyen sevimliye lâyık değildir. Devamlı bir şekilde başkalarına sövüp-sayan bir talihsiz başkalarından saygı ve hürmet beklemeye hakkı yoktur.

Efendimiz (s.a.s.) saygı ve sevgi mahrumu insanları “bizden değildir” cümlesi ile uyarmıştır. Enes b. Malik (r.a.) anlatıyor: Peygamber’i (s.a.s.) görmek isteyen yaşlı bir adam gelmişti. Ahali ona yol açmakta ağır davranmıştı. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.): “Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüğümüze saygı göstermeyen kimse bizden değildir.” buyurmuştur.²⁶⁰ Abdullah b. Amr’dan gelen rivayette “Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüğümü zün şerefini tanımayan kimse bizden değildir.”²⁶¹ Ubâde b. es-Sâmit’in rivayetinde ise “Büyüğümüze hürmet etme-

²⁶⁰ Tirmizî, *Birr* 15; *Sahîhul-Câmi*, Hadis No: 5445.

²⁶¹ Tirmizî, *Birr* 15; *Sahîhul-Cami*, Hadis No: 5444.

yen, küçüğümüze merhamet etmeyen ve âlimimizin kadru kıymetini bilmeyen kimse bizden değildir.” şeklinde buyurmuştur.²⁶² Bu rivayetlerin hepsi de birbirini destekleyici olup aralarındaki lafız farkı muhatapların farklı nasihatlere ihtiyaçlarından dolayı olmalıdır.

Ebû Musa’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Saçı ağarmış yaşlı Müslümana, hükümlerini uygulayıp, okumasını da bırakmayan Kur’ân hafızına ve âdil sultana hürmet göstermek Allah’a saygıdandır.”²⁶³

Büyüğe saygı Efendimiz (s.a.s.)’in rüyasında dahi yerini bulmuştur. İbn Ömer’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kendimi rüyada bir misvakla misvaklanırken gördüm. Derken yanıma biri ötekine göre daha büyük iki adam geldi. Ben misvakı küçük olana verdim. Bunun üzerine bana “Büyüğe ver” denildi. Ben de onu büyük olana verdim.”²⁶⁴

Günlük sohbet ve konuşmalarda yaşça küçük olanların önce söze dalıp konuşmamaları da büyüklere saygı âdâbındandır. Bununla ilgili bir örnek şöyledir. Ebû Yahya el-Ensâri anlatıyor: “Abdurrahman b. Sehl ile Muhayyisa b. Mesud Hayber’e gittiler. O zaman Hayber sulh halinde idi. Orada işlerini görmek için birbirlerinden ayrıldılar. Derken Muhayyisa, Medine’ye geldi ve Mesud’un çocukları Abdurrahman b. Sehl ile Muhayyisa, Peygamber’in (s.a.s.) huzuruna gittiler. Orada Abdurrahman konuşmak

²⁶² *Sahihul-Câmi*’, Hadis No: 5443.

²⁶³ Ebû Davud, *Edeb* 20.

²⁶⁴ Buhâri, *Vudu* 74; Müslim, *Zühd* 70.

isteyince Resûlullah (s.a.s.) “Yaşça büyük olan konuşsun.” buyurdu. Abdurrahman en küçükleri idi.”²⁶⁵

Böylece büyüklere ve âlimlere saygı âdâbının ve konuşmada onlara öncelik hakkı verilmesinin önemini görmüş oluyoruz. Ancak küçüğün konuşması arzu edildiğinde veya kendisi sual sorma ve sorulma konumunda olduğu zaman önce konuşmasında bir mahzur bulunmamaktadır.

İnsanlarla Konuşmada ve Nasihatte Âdâp

Allahû Teâla (c.c.)’nın insanlara verdiği nimetlerin başında; duygu ve düşüncelerini anlatabilme kabiliyeti gelir. Nitekim Rahman Sûresi’ndeki “Allemehû’l Beyan” (konuşmayı öğretti) hükmü; söz söyleme kaabiliyetinin fitrat olarak bahsedildiğinin delilidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de: “Kullarıma söyle: (Herkesle) en güzel şekilde konuşunlar” (İsrâ, 53) hükmü beyan edilerek; kalplerin katılığının güzel ve tatlı sözlerle, bir manada güzel nasihatlerle ortadan kaldırılabileceği hatırlatılmıştır. Hatta Musa (a.s.) ve Hz. Harun (a.s.)’a Firavun’a tebliğ için giderlerken, Allahû Teâlâ (c.c.): “Ona yumuşak (tatlı) bir söz söyleyin” (Tahâ, 44) emrini vermiştir. Bu açıdan, muhatap inanmıyor bile olsa, dini terbiyenin gerektirdiği şekilde yumuşaklıkla konuşulması tavsiye buyrulmuştur.

Yine Allahû Teâlâ (c.c.) İsrailoğullarıyla yapmış olduğu ahidde de (on emirde): “İnsanlara güzel söz söyleyin” (Bakara, 83) buyurmuştur. Bugün insanımız da, karşılıklı diyaloglarında “güzel söz söyleme ve güzel nasihatte bulunma” hu-

²⁶⁵ Buhârî, Cizye 12; Diyet 22; Nesai, Kasâme 4.

susunda âyet-i kerîmedeki bu emrin muhatabıdır. Konuşulan ya da nasihatte bulunulan kişi kim olursa olsun, hikmet ve güzel öğütle muhataplar ikna edilmeye gayret sarf edilmez. Resûl-i Ekrem (s.a.s.)'in: “Kötü söz; girdiği meclisi kirletir, çirkin gösterir”²⁶⁶ buyurduğu bilinmektedir.

Bütün bu açılardan güzel söz söyleme, insanlara hitap etme, güzel nasihatlerde bulunma ve özellikle de konuşma akıcılığı ile ilgili olarak dikkat edilmesi gereken prensipleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Nasihatlerdeki geçişler ve ara özetler, nasihate ve konuşmaya akıcılık kazandırdığı gibi, dinleyicilerin, bu nasihatlerde yer alan fikirlerin devamlılığını görmelerine ve ana noktaları seçebilmelerine yardımcı olur. Herhangi bir nasihate etkinlik kazandırmak maksadıyla konuşmanın giriş bölümünden geliştirme bölümüne geçerken, ana noktalardan birini bitirip diğerine başlarken ve gelişme bölümünü tamamlayıp sonuç bölümüne geçerken geçiş ifadeleri kullanmakta fayda vardır. Çünkü geçişler, dinleyiciye yeni bir noktaya ulaşıldığını veya konunun yön değiştirdiğini gösterir. Uygun bir geçiş ifadesi için de nasihatte yer tutan önemli noktalar belirtilmeli, nasihatteki temel hususun amaçla yani karşıdaki kişinin iyiliği, huzuru vb. ile ilişkisi gösterilmeli ve takiben değinilecek konu açıklanmalıdır.

- Nasihat konusunun karşıdaki dinleyiciye ne gibi bir fayda temin edeceği belirtilmediği takdirde, dinleyici ilgisiz kalabilir ve dikkatini konu üzerinde muhafaza etmekte güçlük çekebilir. Bu sebeple, nasihate temel yapılan konuşma-

²⁶⁶ Tirmizî, *Birr* 47.

nın başlangıcında, anlatılanlardan ne şekilde istifade edilebileceği belirtilmelidir.

- Nasihatlerin, “Söyleyeceklerimin hepsi bu kadar.” gibi bir ifade ile ani bitirilişi karşındaki kişide tatminsizlik meydana getirir ve bir nasihatçi olarak etkinliğinizi azaltır. Bu sebeple, nasihatlerdeki bitiriliş ifadesi de en az başlangıç kadar önemlidir. Nasihatın, etkili bir şekilde bitirilebilmesi için, gaye veya maksadınızı aksettiren bir söz, karşındakinin anlatılanları hayalinde canlandırabilmesine yardımcı olabilecek bir açıklama, hikâye ya da kıssa, dinleyiciye nasihatte bulunmaktan duyduğunuz mutluluk belirtilerek, teşekkür edilebilir.

- Nasihatın vuzuh ile apaçık beyan edilmesi gerekir. Karşındaki kişinin anlaması, inanması veya yapması arzu edilen hususlar tam olarak ifade edilmelidir.

- Sırf gerçeği, hakikati söylemekten korkulmaması gerekir.

- Nasihatlerde dinî ve millî konulardaki faydalı malûmatlar dışında malayani tarzda konuşulmamalıdır. Konuşmaya başladığınızda da sizi dinleyen kişi, konuşma esnasında konuşmanın muhteviyatını açık olarak anlayabilmesi, nerede hareket edildiğini ve nereye doğru gidildiğini görebilmelidir.

- Nasihatlerde alay ifade eden en küçük bir kelime, işaret ve ima dahi kullanılmamalıdır.

- Bir nasihatın konusu ne olursa olsun, insan yaptığı nasihat ile kişiliğini de ortaya koyar. Bu açıdan nasihat, insanın aynı zamanda kendi kendisini ifade etmesidir. Bir insanın kendi benlik ve içtenliğini ortaya koymaksızın nasihatte bulunması ise çok güçtür.

- Nasihatın etkili olması, nasihat edenin söylediklerine inançla sarılmasına, içten davranmasına ve bunu dinleyenlere hissettirebilmesine bağlıdır. Zira kendimizin bile inanmadığı bir nasihate, başkalarını inandırmak üzere etkili bir konuşma yapabilmemiz olanaksızdır.
- Konuşma ve nasihatlerde devamlı bir sûrette ciddiyeti esas tutmakta fayda bulunmaktadır.

Söz Taşımının Hükümü

Kur'ân-ı Kerîm, yüce ve yüksek ahlâkın daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacak tarzda, gayr-ı ahlâkî tutum ve tavırların temel özelliklerini, bir şahsın manevî profilinden göstererek bizleri ikaz etmektedir. Şöyle ki: Kur'ân-ı Kerîm'de: "Senin Rabb'in şüphesiz pek iyi bilir: Allah yolundan sapanlar kimdir ve O'nun yolunu tutanlar kimdir. O halde, hakkı yalan sayanların, sözlerine sakın uyma. İsterler ki sen gevşeyesin de, böylece O zaman kendileri de yumuşasınlar. Sakın uyma: Servet ve hanedan sahibi diye, o bol bol yemin eden, değersiz adama! O gammaz, söz gezdiren, hayrın önünü kesene, o saldırgana, günaha dadanmışa! Şerefsiz, kaba, bir de soysuz olana." (Kalem, 68/7-14) hükmü beyan buyrulmuştur.

Müfessirlerin çoğunluğu bu âyet-i kerîmelerde belirtilmiş bulunan; "doğru yoldan sapma, yalan söyleme, yalan yere yemin etme, insanları başkalarına gammazlama, hayra engel olma, saldırgan olma, günaha dalma, şerefini yok etme, kaba olma ve soysuzluk" gibi on temel vasfı sayılan kimsenin Velid b. Muğire olduğunu beyan etmişler-

dir. Rivayete göre Velid b. Muğire bu âyet-i kerîmeyi işittince annesinin yanına gitmiş, kılıcını çekerek: “Muhammed beni on sıfatla teşhir etti. Bunlardan dokuzunu kendimde buldum. Fakat “zenim” (soysuz olma, zina mahsulü) olduğumu ilk defa duyuyorum. Bana doğruyu söylersen ne âlâ?” diye tehdit ederek, gerçeği öğrenmiştir. İbn Abbas (r.a.): “Allahû Teâlâ (c.c.) bu türden adamların gerçek yüzlerini ortaya koyduğu kadar, hiç kimseyi vasıflandırdığını bilmiyoruz” demiştir. Velid b. Muğire’nin bu kötü sıfatlarından birisi lâf getirip götürmedir.²⁶⁷ İnsanların ayıplarını onun kadar soruşturup öğrenmeye çalışan hiçbir müşrik yoktur. Allahû Teâlâ (c.c.) onun ayıplarını genel ve küllî bir şekilde meydana çıkarmakla, bütün insanları bu kötü ahlâk ve hasletlerden kaçınmaya davet etmiştir.

Şimdi bu genel girizgâhtan sonra konumuza dönecek olursak, müminler arasında dargınlığa ve fitneye sebep olacak sözleri bir kişiden diğerine taşımanın -ki buna “nemime” de denir- haram olduğu açıktır. Himmam b. Haris’den rivayete göre “Kattat”²⁶⁸ da cennete giremez. Hadis-i şerîf şu şekildedir: “Biz Hz. Huzeyfe (r.a.) ile birlikte mescidde oturuyorduk. Derken bir adam gelerek yanımıza oturdu. Hz. Huzeyfe (r.a.)’ye:

“Bu adam sultana lâf getirip-götürüyor” dediler. Bunun üzerine Hz. Huzeyfe (r.a.) ona işittirmek isteyerek:

“Ben Resûl-i Ekrem (s.a.s.)’i “Kattat (koğucu, söz getirip-götüren) cennete giremez” derken işittim” dedi.²⁶⁹

²⁶⁷ *Mecmûatu’t Tefasir*, 6/327-329, İst. 1979

²⁶⁸ Koğucu, söz getirip-götüren demektir.

²⁶⁹ Müslim, *İman* 45 (170); Buhârî, *Edeb* 50, Müslim, *İman* 169, (105); Ebû Davud, *Edeb* 38, (4771); Tirmizî, *Birr* 79, (2027).

Kadı İyaz, “Kattat ile Nemmam’ın mahiyeti birdir” yani her iki kelime de “insanlar arası ilişkileri bozmak için söz getirip-götüren” manasınadır derken, İbn Battal, bazı lügat ulemasının bu iki kelime arasında ince bir fark olduğuna işâret ettiğini kaydediyor. Şöyle ki: “Nemmam, o anda konuşan cemaatle beraber olup onların konuştuklarını başkalarına götürürken, kattat ise, topluluğun haberi yokken onların konuştuklarını dinleyip, sonra da başkalarına taşıyan kişidir. Bu durumda, insanları hiç de hak etmedikleri bir şekilde ve tamamen yetkisiz olarak, gizli dinleme-görüntüleme cihazları ile dinleyen ve görüntüleyen kişiler, bir açıdan yetkisiz gizli kayıt skandallarının elebaşları ve yardımcılarının “kattat” hükmüne dâhil olma tehlikesi ile karşı karşıya buldukları düşünülebilir. Ancak bu durumu, ülke güvenliği ve selâmeti için alınan tedbirler ile karıştırmamak gerekir.

İnsanlar arasında söz taşımanın “gıybet”i netice vermesi neredeyse bir kat’iyet hükmündedir. Çünkü, hakkında konuşulan kişi ile ilgili ya gerçek ya da gerçek dışı ithamların yapılabileceği de bellidir. İşte bu durumu açıklama babında Efendimiz (s.a.s.) ashab hazeratına talimde bulunmuşlardır. Hz. Ebû Hureyre radiyallahu anh anlatıyor: “Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki:

“Gıybetin ne olduğunu biliyor musunuz?”

“Allah ve Resûlü daha iyi bilir!” dediler. Bunun üzerine:

“Birinizin, kardeşini hoşlanmayacağı şeyle anmasıdır!” açıklamasını yaptı. Orada bulunan bir adam:

“Ya benim söylediğim onda varsa, (Bu da mı gıybettir?)” dedi. Aleyhissalâtu Vesselâm:

“Eğer söylediğin onda varsa gıybetini yapmış oldun. Eğer söylediğin onda yoksa bir de bühtanda (iftirada) bulundun demektir.”²⁷⁰ buyurdular.

Söz taşımanın sınırları sadece tanıdık insanlarla kalmakta, uzak ve yakın akrabalar arasında da vahim neticelere kadar ulaşabilen seviyede dedi-kodular yapılabilmektedir. Bu türden kötü ahlâk menşei olabilecek durumları ikaz sadedinde Efendimiz (s.a.s.)’in muhtereme, kıymetli eşi, müminlerin annesi Hz. Âişe (radiyallahu anhâ)’nın bir rivayetini burada aktarmak istiyoruz. Şöyle anlatıyor:

“Ey Allah’ın Resûlü, sana Safiyye’deki şu, şu hal yeter!” demiştim. (Bundan memnun kalmadı ve:)

“Öyle bir kelime sarfettin ki, eğer o denize karıştırılıyorsa (denizin suyuna galebe çalıp) ifsad edecekti” buyurdu. Hz. Âişe ilâveten der ki: “Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’a bir insanın (tahkir maksadıyla) taklidini yapmıştım. Bana hemen şunu söyledi:

“Ben bir başkasını (kusuru sebebiyle söz veya fiille) taklid etmem. Hatta (buna mukabil) bana, şu, şu kadar (pek çok dünyalık) verilse bile!”²⁷¹

Dedi-kodu ve gıybetin, masum insanların arkasından hoşlanmayacakları bir tarzda konuşmanın uhrevî cezası ile alâkalı uyarılar bulunmaktadır. Hz. Enes radiyallahu anh anlatıyor: Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki:

²⁷⁰ Ebû Davud, *Edeb* 40, (4874); Tirmizî, *Birr* 23, (1935); Müslim, *Birr* 70, (2589).

²⁷¹ Ebû Davud, *Edeb* 40, (4875); Tirmizî, *Sıfatu'l-Kıyame* 52, (2503, 2504).

“Mirac gecesinde, bakır tırnakları olan bir kavme uğradım. Bunlarla yüzlerini (ve göğüslerini) tırmıyorlardı. “Ey Cebrail! Bunlar da kim?” diye sordum. “Bunlar, dedi, insanların etlerini yiyenler (gıybet yapanlar) ve ırzlarını (şereflerini) payimal edenlerdir.” dedi.²⁷²

Gıybetle ilgili uhrevî cezanın mahiyetini ortaya koyan bir başka hadis-i şerîfte ise önemli işaretler bulunmaktadır. Özellikle günümüzde, insanların bazı yerlere değişik sebeplerle gammazlanmasının, masum kişilerin maddî menfaatler ya da makam, derece gibi manevî menfaatler umularak arkalarından çekiştirilmesinin cezasız kalmayacağı, bu türden faaliyette bulunan kişilerin, elde ettikleri maddî-manevî menfaatler nispetinde uhrevî cezaya müstehak olacakları anlaşılmaktadır. Müstevrid radiyallahu anh anlatıyor: “Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: “Kim bir Müslüman(ı gıybet ve şerefini payimal etmek) sebebiyle tek lokma dahi yese, Allah ona mutlaka onun mislini cehennemden tattıracaktır. Kime, Müslüman bir kimse(ye yaptığı iftira, gıybet gibi bir) sebeple (mükâfaat olarak) bir elbise giydirilirse, Allah Teâlâ Hazretleri mutlaka, onun bir mislini cehennemden ona giydirecektir. Kim de (malı, makamı olan büyüklerden) bir adam sebebiyle bir makam elde eder (orada salâh ve takva sahibi bilinerek para ve makama konmak için riyakârlıklara girer)se Allah Teâlâ Hazretleri Kıyamet günü onu mürailer makamına oturtturarak (rezil eder ve mürailere münasib azabla azablandırır.)”²⁷³

Bilindiği üzere dinimizde faizin haramlığı açıktır. Bu konudaki nasslar tevile yer bırakmayacak derecede sarihdir.

²⁷² Ebû Davud, *Edeb* 40, (4878, 4879).

²⁷³ Ebû Davud, *Edeb* 40, (4881).

Bu yasağı bilerek çiğnemeye kalkışanların diğer taraftaki durumlarını Kur'ân-ı Kerîm şu şekilde resmetmektedir:

“Faiz yiyenler tıpkı şeytanın çarptığı kimsenin uykudan kalkışı gibi kalkarlar. Bu, onların ‘Alışveriş de faiz gibidir’ demelerindedir. Hâlbuki Allah alışverişini mubah, faizi ise haram kılmıştır. Her kime Rabb’inden bir talimat gelir, o da faizden vazgeçerse, daha önce yaptığı muamele kendisi için geçerlidir, hakkındaki hüküm de Allah’a aittir. Her kim tekrar faizciliğe başlarsa, işte onlar cehennemliktir, hem de orada ebedî kalacaklardır.” (Bakara, 2/275)

İktisat uzmanlarına göre kazanç yolları dört olup bunlardan üçü üretken, dördüncüsü ise tam tersine tüketimdir. Emek, sanat ve ticaret üretkendir. Dördüncü yol faiz olup üretken değildir. Çünkü faizde risk yoktur. Faiz uygulanarak verilen borç, zarar tehlikesine maruz değildir. Geri dönmesi garantili sayılmaktadır. Emek, zekâ ve maharetin neredeyse bütün ürün ve semereleri, faiz kanallarından faizcilerin ellerinde toplanır ve servet tekelleşme tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Bu durumda fakirlik ve işsizlik artar. İşsizlerde öfke yükselir, yağma hevesi ortaya çıkar. Toplumsal patlama başlayınca, faizciler cin çarpmış gibi sendeler, bütün emelleri altüst olur. Bu, işin dünyevî ceza boyutudur. Uhrevî ceza ise daha büyük olup, yukarıda verdiğimiz âyet-i kerîmede, yasaklandığı halde faiz geliri elde etmede devam edenlerin Cehennemlik olduğu, diğer bir âyet-i kerîmede ise bu yasağı dinlemeyenleri can yakıcı bir azabın beklediği bildirilmektedir (Nisa, 4/161).

İşte, faize dalanların durumunu anlatan âyet-i kerîmeleri, Allah’tan aldığı bir vahiy olarak bizlere emanet eden

Şanlı Peygamber (s.a.s.), dedi-kodu ile bir Müslüman'ın manevî şahsiyetini rencide edenlerin durumunu da “faizin en kötüsü” şeklinde betimlemektedir. Said İbn Zeyd (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: “Ribânın (faizin) en kötüsü, haksız yere Müslüman'ın IRZINI (manevî şahsiyetini) rencide etmektir.”²⁷⁴

Gıybet, dedi-kodu yapmamak kadar, gıybet yapan kişilere karşı Müslüman'a düşen vazife o anda dedi-kodu su yapılan kişiyi müdafaa etmektir. Diğer taraftan söz taşıyan, iftirada bulunan kimselere de bu dünyada cezalarını bulmamış olsalar dahi, Cehennem köprüleri üzerinde azab edileceği anlaşılmaktadır. Bu durumun uhrevî yansımalarını Efendimiz (s.a.s.) bizlere şu şekilde haber vermektedir. Muaz İbn Esed el-Cüheni babasından (radiyallahu anhum) o da Efendimiz (s.a.s.)'den anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: “Kim bir mümini bir münafığa (gıybetçiye)²⁷⁵ karşı korursa, Allah da onun için, Kıyamet günü, vücudunu cehennem ateşinden koruyacak bir melek gönderir. Kim de bir Müslüman'ın kötülenmesini dileyerek bir iftira atarsa, Allah onu, Kıyamet günü, cehennem köprülerinden birinin üstünde, bu konuşmasına terettüp eden günahtan arınıncaya kadar hapseder.”²⁷⁶

Dini hükümleri açıkça hiçe sayıp, günah yollarına dandanan ve bu durumlarını da misk ü anber sanıp yüzlerine-gözlerine sürenler hakkında üçüncü şahısların yapmış

²⁷⁴ Ebû Davud, *Edeb* 40, (4876).

²⁷⁵ Bu metindeki “münafık” kelimesini parantez içerisinde “gıybetçi” kelimesi ile eşleştirmemizin sebebi, Ebû Davud hazretlerinin bu hadîs-i şerîfi “*Müslümanın Gıybetine Mûsaa-de Edilmemesi*” başlığı (babı) altında zikretmesinden dolayıdır.

²⁷⁶ Ebû Davud, *Edeb* 41, (4883).

olduğu gerçekçi konuşmalar “gıybet” sayılmamıştır. Hz. Cabir ve Hz. Ebû Hureyre (radiyallahu anhumâ) anlatıyor: “Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: “Ne fâsık ne de mücâhir (günahı açıktan işleyen) kimse için söylenen gıybet sayılmaz. Mücâhir olan hariç, bütün ümmetim affa mazhar olmuştur.”²⁷⁷

İster tarihî şahsiyetler, isterse de çağdaşımız olan kimse-ler hakkında ileri-geri konuşmanın lüzumsuzluğu oldukça açıktır. Çünkü geçmişe ya da günümüze bakan sohbetler, şayet Allâh ve Peygamber rızası gözetilmeden yapılıyorsa, bu türden değerlendirmelerin genellikle nefis-şeytan ek-senli götürüleceği bellidir. Bu türden konuşmalardaki esas tehlike ise, insanın uhrevî açıdan birtakım olumsuz yükleri sırtına almış olmasındadır. Böyle bir durumun arzu edilir bir durum olmayacağı, iç huzuru, itminan ve arkadaşlık ilişkilerine hanel getireceği anlaşılmaktadır. Bunu teyid eden bir hadis-i şerif şöyledir. İbn Mes’ud (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: “Bana kimse, ashabımın birinden (canımı sıkacak bir) şey getirmesin. Zira ben, sizin karşınıza, içimde hiç bir şey olmadığı halde çıkmak istiyorum.”²⁷⁸

Dilin Afetlerinden Sakınma

Kur’ân-ı Kerîm’de “güzel söz” kökü yerin derinliklerinde sabit, dalları ise göğe doğru yükselmiş, Rabb’inin izniyle her zaman meyvesini veren bir ağaca benzetilmektedir (İbrahim, 14/24–25). “Kötü söz” ise, gövdesi toprağın üstünden kolayca

²⁷⁷ Buhârî, *Edeb* 60; Müslim, *Zühd* 52, (2990).

²⁷⁸ Tirmizî, *Menakıb* (3893); Ebû Davud, *Edeb* 33, (4860).

çıkartılabilen, kökleşip yerleşmeyen değersiz bir ağaca benzetilmiştir (İbrahim, 14/26). Bu âyet-i kerîmede yer alan “kötü söz” ile ilgili benzetmenin biraz üzerinde durmak istiyoruz.

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “kelime-i habise=kötü söz” kavramı, sadece konuşmalardaki yanlışlık ve kötülükleri değil, aynı zamanda yanlış inanç sistemlerini de niteliyor olabilir. Bu nitelendirme, Kur’ân-ı Kerîm’de az önce geçtiği üzere “gövdesi toprağın üstünden kolayca çıkarılabilen, kökleşip yerleşmeyen değersiz bir ağaç” benzetmesi ile anlatılmıştı. Böyle bir ağacın, âyet-i kerîmede ilk anda tebarüz eden temel özellikleri şu şekilde düşünülebilir:

1. Aldatıcı bir şekilde kökü varmış gibi görünmesi,
2. Yerinden kolayca çıkarılabilmesi,
3. Hiçbir şekilde kökleşmemesi,
4. Değersiz oluşu.

Bu özellikleri dolayısı ile böyle “kötü” bir söz ya da fikir görünümlü hezeyanlar, izmler vb.’nin ne dayanıklı ve de sürekli oldukları görülür. Sanki hem hayra hem de kötülüğe menşe olabilen toprak, o ağacı derhal dışlamaya hazırdır. Eğer bütün bu değersizliğine rağmen atılan tohumlardan bazıları büyümeyi ve kötü bir ağaç olmayı başarsa da, böyle kötü bir ağaç kolayca sökülebilecek bir yapıdadır. “Mele-i A’lâ” seviyesinde kesinlikle ve hiçbir şekilde kötülüğe yer verilmediği düşünülecek olursa, faraza imtihan sırrı işlense ve yine insana imtihan sırrı dolayısı ile belli bir özgürlük alanı ve süre tanınmamış olsa idi, kötülüğün dünyada da hiç bir zaman gelişmeyeceği rahatlıkla anlaşılabilir. Ancak, Allâh’ın ezeli ve ebedî hikmeti açısından in-

sana dünyada verilen sınırlı özgürlük sebebiyle bazılarının hayatlarını “kötü söz”e dayandırmalarına geçici olarak izin verilmiştir. Kötülerin belli bir dereceye kadar büyümesine müsaade edilir. Ancak bu müsaade yine de kötü söz ve düşüncelilerin iyiye yönelebilmelerine imkân verme, âhirette mazeret beyan etmelerinin önüne geçme içindir. “Güzel bir söz” ile “kötü bir söz” arasındaki ayırım o denli açıktır ki, dünyanın kültürel, ahlâki, dinî ve entelektüel tarihini araştırmacı bir yaklaşımla inceleyen herkes bunu kolayca algılayabilir. Çünkü “güzel söz” tüm insanlık tarihi boyunca bir tek ve aynı kalmıştır ve hiçbir zaman tarihten silinmemiştir. Bunun aksine, tarihte sayılamayacak denli çok “kötü söz” ortaya çıkmış, fakat bunlardan tarih kitaplarındaki isimleri dışında hiçbir iz kalmamıştır. Hatta bunlardan bazıları o denli saçmadır ki, eğer bugün insanlar bunları duyarsalar insanların bu kadar akıldışı şeylere nasıl inandıklarına şaşırırlar. “Rüzgârın savurduğu bir yığın kül” (İbrahim, 14/18), “sel köpüğü” ve “eritilmiş madenlerin köpüğü” misallerinde (Rad, 13/17) anlatılmak istenen de “güzel söz” ve “kötü söz” örnekleridir denilebilir.

Bu mülahazalardan sonra Efendimiz (s.a.s.)’in “dili doğru kullanma sorumluluğu” diye adlandırabileceğimiz ikazlarını beraberce görmeye çalışacağız.

Hadis-i şeriflerde, insanın sabahlaması ile birlikte hemen bütün azalarının “dil”e âdeta saygı duruşuna geçerek yarıkarışta buldukları, “dil”den doğru olmasını, “dil”in doğruluğunun kendi doğrulukları anlamına geldiğini kendi lisanelerinde ifade ettikleri belirtilmektedir. Ebû Said el Hudri Resûlullah (s.a.s.)’dan şöyle anlatıyor: “Ademoğlu sabaha

erdi mi, bütün azaları, dile temenna edip: “Bizim hakkımızda Allah’tan kork. Zira biz sana tâbiyiz. Sen istikamette olursan biz de istikamette oluruz, sen sapıtırsan biz de sapıtırız.” derler.”²⁷⁹

Öyleyse dildeki doğruluk, temeli itibarı ile insanın aynı zamanda aza ve cevherlerinin de doğruluğuna menşe olması açısından büyük ehemmiyete haizdir. Bu açıdan, insanın en fazla kendisinden korkması gereken uzvunun dil’i olduğu anlaşılmaktadır. Süfyan İbn Abdillah’dan: “Ey Allah’ın Resûlü” dedim, “Uyacağım bir amel tavsiye et bana!” Şu cevabı verdi: “Rabbim Allah’tır de, sonra doğru ol!” “Ey Allah’ın Resûlü” dedim tekrar, “Benim hakkımda en çok korktuğunuz şey nedir?” Eliyle dilini tutup sonra: “İşte şu!” buyurdu.²⁸⁰ Ebû Hureyre’den gelen bir rivayette de Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: “Allah’a ve âhîret gününe inanan kimse ya hayır konuşsun ya da sussun.” Tirmizî’nin İbn Ömer (r.a.)’den yaptığı diğer bir rivayette ise: “Kim susarsa kurtulur.” buyurmuştur.²⁸¹

İnsanın sırf dilini alıştırdığı malayani ya da diğer bir tabirle kendisini hiç de ilgilendirmeyen konularda konuşmasının dahi o kişiyi kazanma kuşağında kaybeder hale getirebileceği görülmektedir. Yani bu insan namaz kılıyor, oruç tutuyor, kısaca İslâmî bir tarzda hayatını düzenliyorken, dili ile malayaniyata dalıyorsa şayet, Cennet umduğu bir yerde Cehennem alevleri ile karşılaşmaya hazır olması gerekebilecektir. Enes (r.a.)’den: Bir adam ölmüştü. Diğer biri,

²⁷⁹ Tirmizî, *Zühd* 61, (2409)

²⁸⁰ Tirmizî, *Zühd* 61, (2412)

²⁸¹ Tirmizî, *Kıyâmet* 51, (2502)

Resûlullah (s.a.s.)'in işiteceği şekilde onun için şöyle söyledi: “Cennet mübarek olsun!” Resûlullah (s.a.s.) sordu: “Nereden biliyorsun? Belki de o malayani konuştu veya kendisini zengin kılmayacak bir miktarda cimrilik etti!”²⁸² Bu hadis-i şerîfte sadece malayani konuşmalar değil, cimrilik de kötü bir haslet olarak zikredilmiştir.

İfadelenilmeye çalıştığımız bu husus sadece kişinin kendisini ilgilendirmeyen konularda söz söylemesi ile de sınırlı değildir. Çoğu zaman önemsenmeden sarfedilen bir sözün, etkisi hesap edilmeyen bir kelâmın, ister iyilik noktasında isterse de kötü olma noktasında insan için çok ehemmiyetli neticeler verebileceği de görülmelidir. Ebû Hureyre'nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: “Kul (bazan), Allah'ın rızasına uygun olan bir kelâmı, ehemmiyet vermeksizin sarfeder de Allah onun sebebiyle cennetteki derecesini yükseltir. Yine kul (bazan) Allah'ın hoşnutsuzluğuna sebep olan bir kelimeyi ehemmiyet vermeksizin sarfeder de Allah, o sebeple onu cehennemde yetmiş yıllık çukura atar.”²⁸³

Öyleyse, insan konuşmalarının bütününü kontrollü kullanmalı, şayet maruf ve güzel konulardan bahsedecekse konuşmalı yoksa susmalıdır. Çünkü marufun yani hem dinen hem de örfen güzel görülen konuşmalar kendisi için bir sevap sebebi olabilecekken, aksi durum ise bir günah vesilesi haline gelebilmektedir. Ümmü Habibe, Resûlullah (s.a.s.)'den şu şekilde rivayette bulunuyor: “Âdemoğlunun, emr-i bi'l-ma'ruf veya nehy-i ani'l-münker veya Allah Te-

²⁸² Tirmizî, *Zühd* 11, (2217)

²⁸³ Buhârî, *Rikak* 23; Müslim, *Zühd* 49, (2988); *Muwatta*, 4, (985); Tirmizî, *Zühd* 10, (2315)

âlâ hazretlerini zikir hariç bütün sözleri lehine değil, aleyhinedir.”²⁸⁴ İbn Ömer’den gelen bir rivayette de Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: “Allah’ın zikri dışında kelâmı çok yapmayın. Zira, Allah’ın zikri dışında çok kelâm, kalbe kasvet (katılık) verir. Şunu bilin ki, insanların Allah’a en uzak olanı kalbi katı olanlardır.”²⁸⁵

Dilin afetlerinden sayılabilecek diğer bir konu da insanları ikna metotlarının dil inceliklerinden istifade ile kullanılmasıdır. Dil incelikleri kullanılarak oluşturulmuş ikna metodu sayesinde, ister hemcinslerimizi, ister karşı cinsi, isterse de fikrî, ticari hayatta muhatap olduğumuz insanları aldatmaya çalışmanın İslâmî duygu, düşünce ve pratiklerle telif edilemeyeceği bilinmelidir. Bu tür insanların ne namazlarının ne de diğer farz ya da nafil ibadetlerinin kabul edilmeyeceği tehdidi bulunmaktadır. Ebû Hureyre’nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: “Kim, insanların kalbini çelmek için kelâmın kullanılmasını öğrenirse, Allah kıyamet günü, ondan ne farz ne nafil hiçbir ibadetini kabul etmez!”²⁸⁶ Benzer bir rivayet de İbn Mesud Hazretleri’nden gelmektedir. Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Kelâmda ileri gidenler helâk oldular! Kelâmda ileri gidenler helâk oldular! Kelâmda ileri gidenler helâk oldular!”²⁸⁷

Dilin afetlerinden birisi de tartışma ve münakaşa zeminlerine kaymaya nefislerin hazır bulunmasıdır. Efendimiz (s.a.s.): “(Mümin) kardeşinle münakaşa etme, onun hoşuna

²⁸⁴ Tirmizî, *Zühd* 63, (2414)

²⁸⁵ Tirmizî, *Zühd* 62, (2413)

²⁸⁶ Ebû Davud, *Edeb* 94, (5006)

²⁸⁷ Müslim, *İlim* 7, (2670); Ebû Davud, *Sünnet* 6, (4609)

gitmeyecek şakalar yapma ve ona yerine getirmeyeceğin bir söz verme.”²⁸⁸ buyurmuştur.

1. Haklı bile olsa münakaşayı terk eden,
2. Şaka bile olsa yalanı terkedene,
3. Ve ahlâkı güzel olan kimselere sırası ile cennetin kenarında, ortasında ve en üstünde bir köşk, yani aslında cennetin kendisi garanti edilmektedir.”²⁸⁹

Çözüm getirmeyecek hatta insanlar arası ilişkileri zedeleyebilecek olan münakaşa yerine, yapılabiliyorsa gerçekçi fikir ve çözüm önerileri sunulmalı, farklı fikirlere saygılı davranmanın bir eksiklik sebebi olmayacağı hatırlanmalıdır. Başkalarının fikir ve katkılarına değer verme, dinlemeyi etkin bir şekilde kullanma ve bilgiyi paylaşımına açık olma, çoğu problemlerin kolayca çözümlenmesine katkıda bulunur. Bunun için uygun sorular sorma ve açıklamalar yapma, gerektiğinde esnek davranma, dilin afetlerinden korunabilmede birer dalgakıran görevi üstlenebilir.

Dilin afetlerinden birisi de hakarete hakaretle karşılık vermektir. Âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Allah, ağır ve inciten sözlerin açıktan söylenmesini hiç sevmez, ancak söyleyen zulme uğramışsa o başka. Allah her şeyi hakkıyla işitir ve görür. Bununla beraber eğer bir iyiliği açıktan yapar veya gizlerseniz veya bir kusuru bağışlarsanız bunu yapın, çünkü Allah da afüvdür, kadirdir (affi çoktur, her şeye kadir olduğu halde yine de affeder).” (Nisa, 4/148–149)

Bu âyet-i kerimede insanlara özellikle sınırlı anlarında sabretmeleri gerektiği öğretilmektedir. Günümüzde prob-

²⁸⁸ Tirmizî, *Birr* 58.

²⁸⁹ Ebû Davud, *Edeb* 7, (4800)

lemli bazı insanlar her fırsatta yekdiğerine kötü davranıyor olabilirler. Bu sebeple insanımızın nefret ve kızgınlık hislerine mağlup olma ihtimali bulunmaktadır. Allah (c.c.) kalplerdeki hazımsızlık fırtınasına karşı bizleri uyarıyor ve haklı olursa bile nefret duygularımızı açığa vurup duygularının esiri olan kimseler gibi olmamamız gerektiğini belirtiyor. Gizli veya aşikâr iyilik yapmayı veya en azından kötülüğe karşı kötülük yapmamayı öğütlüyor. Çünkü Allah (c.c.) o kadar bağışlayıcıdır ki, en asi kullarına bile rızıklarını daimi bir sûrette göndermektedir. Bu nedenle çok halim davranıp, en sinirli ve kritik anlarda bile bağışlayabilmenin önemi, bu tutumun İlâhî bir ahlâk olarak kalplere yerleşmesi gereği açıklanmış oluyor.

Yaptığı uygunsuz davranışlardan çekinmeyen ve bu tür davranışları aleni bir şekilde işleme yani fışk konusunda “hayâ-utanma” algısı düşük, yani yaptığı kötülükleri herkesin içinde anlatmaktan sıkılmayan bir insanın, işlemiş olduğu yanlışlıklarla ilgili başkalarını ikaz etmenin gıybet sayılmayacağı “söz taşımanın hükmü” konusunda geçmişti. Ancak böyle bir insanın arkasından ve yersiz tutumundan bahsetmek “gıybet” sayılmamakla birlikte, şayet böyle bir insanla yüz yüze gelinirse, o kişiye mültefit davranma, gönül alıcı sözler söyleme, tek kelime ile “kaba” olmamanın da ayrı bir insani sorumluluk olduğu görülmelidir. Bunu teyid eden bir vaka şöyledir. Âişe (rah)’den: Bir adam, Resûlullah (s.a.s.)’in huzuruna girmek için izin istemişti. Aleyhis-salâtu Vesselâm: “Bir aşiretin kardeşi ne kötü!” buyurdu. Ama adam girince ona iyi davrandı, yumuşak sözle hitap etti. Adam gidince: “Ey Allah’ın Resûlü! Adamın sesini işi-

tince şöyle şöyle söyledin. Sonra yüzüne karşı mültefit oldun, iyi davrandın” dedim. Şu cevabı verdi: “Ey Âişe! Beni ne zaman kaba buldun? Kıyamet günü, Allah Teâlâ Hazretleri'nin yanında mevkice insanların en kötüsü, kabalı/ğından korkarak halkın kendisini terkettiği kimsedir.”²⁹⁰

Böyle alenî bir şekilde yaptığı uygunsuz davranışları sağdasolda anlatan kişilerin arkasından onlar hakkında iftiraya varmadan yapılacak gerçekçi konuşmaların söz taşıma ya da gıybet sayılmayacağı belirtilmişti. Ancak “alenî” şekilde “uygunsuz davranışlar” sadece bu yersiz davranışları “herkesin görüp duyabileceği şekilde yapmak” anlamına gelmemektedir. Kişinin “kimsenin haberi olmadan yapılan yanlışlıklar”dan daha sonra başkalarını da haberdar etmesi alenî” günah işlemenin bir çeşidi sayılmıştır. Ebû Hureyre (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Ümmetimin hepsi affa mazhar olacaktır, günahı aleni işleyenler hariç. Kişinin geceleyin işlediği kötü bir ameli Allah örtmüştür. Ama sabah olunca o: “Ey falan, bu gece ben şu şu işleri yaptım!” der. Böylece o, geceleyin Allah kendini örtmüş olduğu halde, sabahleyin, üzerindeki Allah'ın örtüsünü açar. İşte bu, günahı alenî işlemenin bir çeşididir.”²⁹¹

Dilin afetleri ile ilgili konuyu şöyle noktalayalım. Günümüzde de yer yer duyulan bir söz vardır. Çeşitli toplantılarda, eş-dost, akraba oturumlarında havadan-sudan bahsedilirken bir de bakarsınız konu döner dolaşır insanların dinî-ahlâkî davranışlarına gelir. Hemen herkes kendisini doğru,

²⁹⁰ Buhârî, *Edeb* 38, 48; Müslim, *Birr* 73, (2591); *Muvatta*, *Hüsnü'l-Hulk* 4, (2, 903, 904); Ebû Davud, *Edeb* 6, (4791, 4792, 4793); Tirmizî, *Birr* 59, (1997)

²⁹¹ Buhârî, *Edeb* 60; Müslim, *Zühd* 52, (2990)

el-âlemi yanlış yolda gördüğünden genelde şu şekilde yorumlar yapılmaya başlanır: “Yok canım bu insanlarda dürüstlük kalmamış! Hayrettir ki herkes sahtekârlık peşinde! Bu insanlar mahvolmuş! vb.” Burada dikkat edilmesi gereken konu şudur: Bir taraftan görülen yanlışlıkları düzeltmek için gerek sözlü gerekse de temsilî bir anlamda marufu göstermek, uygulamak vardır; diğer taraftan da hemen hiçbir yararlılık göstermeden sadece “tenkit” amaçlı Allah’ın rızasına uymayabilecek şekilde konuşmalar vardır. Birincisi hayati ehemmiyete sahip ruhî bir dinamik iken, ikincisi insan maneviyatını kör ve sağır hale getirebilecek öldürücü bir virüs mahiyetindedir. Görebildiğimiz kadarı ile bu ikinci türden davranışlar İslâmî ölçülere sığmamaktadır. Ebû Hureyre Resûlullah (s.a.s.)’den şu şekilde rivayet etmektedir: “Bir kimsenin “İnsanlar helâk oldu!” dediğini duyarsanız, bilin ki o, kendisi, herkesten çok helâk olandır.”²⁹²

Dilin afetlerinden bahsederken burada Yunus Emre’nin “Söz” adlı şiirine de yer vermek istiyoruz:

Söz

*Keleci bilen kişinin yüzünü ağ ede bir söz
Sözü pişirip diyenin işini sağ ede bir söz
Söz ola kese savaşı söz ola bitire başı
Söz ola ağılı aşı bal ile yağ ede bir söz
Kelecilerin pişirgil yaramazını şeşirgil
Sözün us ile düşürgil dimegil çağ ede bir söz
Gel ahî ey şehriyâri sözümüzü dinle bâri
Hezâr gevher ü dinârı kara taprağ ede bir söz
Kişi bile söz demini demeye sözün kemini*

²⁹² Müslim, *Birr* 139, (2623); *Muvatta, Kelam* 2, (2, 989); Ebû Davud, *Edeb* 85, (4983)

*Bu cihân cehennemini sekiz uçmağ ede bir söz
Yürü yürü yolun ile gâfil olma bilin ile
Key sakın ki dilin ile cânına dağ ede bir söz
Yûnus imdi söz yatından söyle sözü gayetinden
Key sakın o şeh katından seni ırağ ede bir söz*

Konuşmayı Kesme, Küsme veya Darılma

Küslük, dargınlık; kardeşlik duygusunu törpüleyen birliği ve dirliği zedeleyici çok kötü bir huydur. Bir dargınlık olursa hemen barışmak gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm'de: "Müminler ancak kardeşler. O halde iki kardeşinizin arasını bulup barıştırın. Allah'tan korkun, ta ki esirgenesiniz" (Hucurat, 49/10) hükmü beyan buyurulmuştur. Birbirine dargın olan iki Müslüman, şayet aralarındaki anlaşmazlığı gideremezse durum ne olacaktır? Âyet-i Kerîme'de: "O halde iki kardeşinizin arasını bulup barıştırın" emri verilmiştir. Duruma vakıf olan Müslümanlar; anlaştırmak ve barıştırmak için kendilerini bu konuda görevli hissetmelidirler.

İslâm fikhında kardeşlik; sadece sözde kalan bir hadise değildir. Nafaka, zekât, selâm verme, hakkı tavsiye etme, karz-ı hasen verme, maddî ve manevî yardımda bulunma gibi vazifelerle tahkim edilmiştir Ayrıca Resûl-i Ekrem (s.a.s.): "Kendi nefsi için istediğini, kardeşi için de istemedikçe (tam manasıyla) iman etmiş olmaz"²⁹³ buyurarak; "Kardeşlik Hukuku'nun" korunmasının imanla ilgili olduğunu da hatırlatmıştır.

²⁹³ Buhârî, İman 7.

Meşru bir sebep yokken; bir Müslüman'ın diğer bir Müslüman'a üç günden fazla küsmesi, selâmı ve muâşeretini kesmesi caiz değildir. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.s.)'in: "Bir Müslüman'ın kardeşi ile üç günden fazla dargın (küs) durması helâl olmaz. Üç günü doldurunca, hemen ona gidip selâm vermelidir, o da selâmına karşılık verirse ikisi sevapta ortak olurlar. Karşılık vermezse, o günaha batmış, selâm veren dargınlıktan çıkmış olur"²⁹⁴ buyurduğu bilinmektedir.

Küskünlük ya da dargınlık meydana gelmiş ise, küsen taraftan hangisi daha önce gider ve barışırsa daha hayırlı olduğu bildirilmiştir. Bu konu ile ilgili hadîs-i şerîfte Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: "Bir Müslümanın diğer bir Müslüman kardeşine dargın kalması helal değildir. Onlar birbiri ile karşılaştıkları zaman, biri yüzünü bir tarafa, diğeri de öbür tarafa çevirir. Bunlardan en hayırlısı, ilk önce selâm verip barışandır."²⁹⁵

Ancak şurasını da zikretmemiz gerekir ki meşru bir sebeple ve eğitim maksadıyla küsmek mümkün görünmektedir. Burada "meşru bir sebeple küsme"den maksadımız şudur. Meselâ bir baba yetişkin oğluna: "Sen müskirat içmeyi bırakıncaya kadar, seninle konuşmayacağım!" diyebilir ve bu tutum terbiyeye dayanan bir durumdur. Böyle bir tavır alışıta belli bir küsme süresinin bulunmadığı söylenebilir. Çünkü Resûl-i Ekrem (s.a.s.) ve ashâbı, meselâ mazeretleri bulunmadığı halde sefere katılmayan sahabilerle bir süre konuşmamışlardır. Nihayet onların tövbe etmesi ve bu tövbelerinin de Allahu Teâla (c.c.) tarafından kabul

²⁹⁴ Müslim, *Birr* 8 (2560); Ebû Davud, *Edeb* 55.

²⁹⁵ Buhârî, *Edeb* 57.

edilmesi sonucu -ki bu arada 50 günden fazla süre geçmiştir- konuşmaya başlamışlardır.²⁹⁶ Burada “konuşmama” ile ilgili meşru bir sebebin mevcut olduğu söylenebilir.

Herhangi bir meşru sebebe dayanmayan, nefis ve şeytanın kandırması ile meydana gelen küskünlük ve dargınlıkların üç günle sınırlandırılması, ayrıca müminler arasında küskünlük ve dargınlıkların hoş görülmemesinin oldukça çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler kısaca aile içi ve içtimâî düzen-âhengin tesisi, korunması, saldırganlık ve şiddet duygularının önüne geçilmesi, ferdî ruh sağlığının korunması vb. sebeplerdir.

Dikkat edilecek olursa, sağlıksız bir aile ya da toplumda bazı yanlış kuralların bulunduğu görülür. Bu kurallardan birisi de küskünlük ve dargınlıkların sürdürülmesidir. Bu küskünlükler ve dargınlıklar beraber olduğumuz insanların güven duygularını zayıflatır. Hâlbuki güvenin çok önemli olduğunu gündelik ilişkilerimizde, iş hayatımızda, evliliğimizde kısacası her durumda görüyor ve yaşıyoruz. Sonuçları hedeflemiş olmak, araçlardan daha çok amaca yönelmek, bu açıdan da dargınlık, küskünlük ve kırgınlıkların geçici olduğunu bilerek yeniden güven duygularını tazelemek ve inşa etmek önemlidir. Kırgınlık ve küskünlük, hadîs-i şerîfte bildirildiği üzere üç günü geçmemeli, karşıdaki insanı aşağılamayan, tam tersine yapıcı ve olumlu geribildirimler üretilmeli, daha kısası bütünlük içinde davranıp “özü sözü bir hale gelinmelidir.

²⁹⁶ Buhârî, *Vesaya* 16, *Cihad* 103, *Menakıb* 23, *Menakıbu'l-Ensar* 43, *Meğazi* 3, 78, *Tefsir, Berae* 17, 18, 19, *İstizan* 21, *Eyman* 24, *Ahkâm* 53; Müslim, *Teube* 53, (2769); Tirmizî, *Tefsir, Berae* (3101).

Küskünlük ve dargınlık duygularının “saldırganlık” ya da “şiddeti” doğurabildiği anlaşılmaktadır. Şimdi aktaracağımız bir hadis-i şerîfte de bu duruma doğrudan sayılabilecek bir işaret görmekteyiz. Ebû Hureyre (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: “Ameller her perşembe ve pazartesi günü arz edilir. Aziz ve Celil olan Allah o gün, Allah’a hiçbir şirk koşmayan kulun günahını affeder. Bundan sadece kardeşiyle arasında düşmanlık olanı istisna eder, (onu affetmez) ve der ki: “Bu ikisini barışincaya kadar terk edin.”²⁹⁷ Bu hadis-i şerîfte küskünlük tavrının, düşmanlık duygularını azaltmayıp belki de fazlalaştırabileceği ya da en azından devam ettirebileceği görülmektedir.

Konuyuyu biraz açmak istersek, birçok araştırmacının, düşmanlık ve şiddet eylemlerini biçimleyen sâikleri ya da “güçler”i anlamaya çalıştıklarını görmekteyiz. Bu araştırmalarda elde edilen özellikle de bireylere ait bulguların en bilinenleri içerisinde, “devamlı dargınlık” ve “küskünlük” duyguları da bulunmaktadır. Bunun manası şudur. Şayet bir küskünlük ya da dargınlık uzun süre devam ediyorsa, bu duygu saldırganlığı ve şiddeti netice verebilecektir. Bindiği üzere saldırganlık, “başka bir insana zarar vermeye, acı çektirmeye veya yaralamaya yönelik herhangi bir davranışa verilen ad”dır. Şiddet de benzer anlamda kullanılan bir kavram olarak “güç kullanmak, baskı uygulamak, başka insanlara zarar vermeye ve yaralamaya dönük hareketler” anlamına gelmektedir.

Açıkça belli olmasa da insanî ilişkilerine tam odaklanabilen ve hüsnüzan ile yaşayabilen bir insan, etrafına huzur

²⁹⁷ Müslim, *Birr* 36; *Muvatta*, *Hüsnü'l-Hulk* 17.

saçan bir berraklık ve iç dünyasında da bir itminan kesinliği oluşturmaktadır. Bu tutum ve tavır dışında kalıp da, kendi küskünlük, dargınlık ve suizan hislerinin bulanıklığında hareket eden kişi ise, zamanının çoğunu huzur ve itminana odaklanabileceği noktanın dışında yani şüphe ve tereddütler ağında geçirecektir. Böyle bir insanın zihin ve ideal dünyasında sınırlar kaybolmuş, eğri ile doğru birbirine karışmış, kelimeler net anlamlarını yitirmiş ve bir mana ifade etmez hale gelmiştir. Yani artık “A”, kişinin keyfine göre seçtiği herhangi bir “A olmayan” şeye eşit olmuştur. Böyle bir kalp ve ruh atmosferinde hemen hiçbir şey kesin olarak bilinemez hale gelir. Kişinin bilinçliliği kaybolur, puslu, gizemli ve kasvetli stiller meydana gelir. Artık bu küskünlük ruh haleti içinde o kişi üretememe hastalığına da yakalanmıştır.

Bu açıdan, küskünlük durumunun çeşitli psikosomatik rahatsızlıklara da sebep olabileceği düşünülmelidir. Çünkü bazı rahatsızlıklarda duygu durumu kısıtlı, gizli depresif ve aynı zamanda hafif öfke ve küskünlük içeren kimseler sıklıkla gergin ve sinirli bir görünüm sergilemektedirler.

Haberleri Tahkik Etme

İslâm’ın ilk günlerinden günümüze kadar toplum içinde yayılan haberlerin doğruluğunun araştırılmadan kabul edilmesi, çeşitli anlaşmazlıklara sebep olduğu gibi huzursuzluk ve problemlerin de kaynağı olmuştur. Bu sebeple dindar bir insanın böyle bir konuda nasıl davranması gerektiği Kur’ân-ı Kerîm âyetiyle belirlenmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler, herhangi bir fâsik size

bir haber getirecek olursa, onu iyice tahkik edin, doğruluğunu araştırın. Yoksa gerçeği bilmeyerek, birtakım kimselelere karşı fenalık edip sonra da yaptığınıza pişman olursunuz.” (Hucurât, 49/6)

Birçok müfessir bu âyet-i kerîmenin Velid bin Ukbe bin Ebi Muayt hakkında nazil olduğunu beyan etmiştir. Hadise şöyle cereyan eder: Hz. Peygamber (s.a.s.), Benu Mustalik kabilesi İslam’ı kabul ettikten sonra, zekât tahsil etmesi için Velid bin Ukbe’yi onlara gönderir. Velid oraya gider, ama korktuğu için geri dönerek, Hz. Peygamber’e onların zekât vermeyi reddettiklerini ve kendisini de öldürmeye kalkıştıklarını söyler. Bu haberi duyan Hz. Peygamber (s.a.s.) bir ordu göndermeye niyetlenir. Fakat tam bu esnada, Benu Mustalık’ın reisi Haris bin Dırar (Ümmü’l-Müminin Hz. Cüveyriye’nin babasıdır) yanında bir heyetle Hz. Peygamber’e gelmiş ve: “Allah’a yemin ederiz ki, değil zekât vermeyi reddedip zekât görevlisini öldürmeye kalkışmak, biz Velid’i görmedik bile! Biz iman üzerindeyiz ve zekât vermeye de hazırız” demiştir.²⁹⁸

Nüzul sebebi, âyet-i kerîmenin genel anlamını hiçbir tevil ve yoruma gerek bırakmayacak biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısı ile fıskı sabit olan bir kimse şayet bazı nakillerde bulunuyorsa, vermiş olduğu haberlerin doğruluğu dikkatli bir şekilde kontrol edilmelidir. Bu açıdan, fâsıkların haberlerinin mutlaka araştırılması gerekir. Haberle-

²⁹⁸ Beyhakî, *Sünen-ü Kübra*, 9/54-55; İ. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/279. Bazı kelime farklılıklarıyla bu hadise, İbn Ebi Hatim, Taberani ve İbn Cerir; İbn Abbas, Haris bin Dırar, Mücahid, Katade, Abdurrahman bin ebi Leyla, Yezid bin Ruman, Dahhak ve Mukatil bin Hayyan’dan nakledilmiştir. Heysemî’de ise konu oldukça ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Bkz.: Heysemî, *Mecmauzzevâid*, 7/108-111. Hz. Ümmü Seleme rivayetinde ise tüm hadise aynen nakledilmiş olmasına rağmen, Velid’in adı açıklanmamıştır.

rin araştırılmadan kabul edilmesi halinde, âyette bildirildiği üzere, pişman olunacak sonuçlarla karşılaşılması kaçınılmazdır.

Burada açıklanması gereken diğer bir nokta ise fîsk'in ve fâsıkın ne ve kim olduğu konusudur. İslâm tarihinin ilk dönemlerinde fîsk, genellikle imandan çıkarmayan yasak davranışlar; fâsık da bu yasak davranışları yapan kimse olarak kabul edilmiştir. Bu anlamıyla fîsk İslâm'ın koymuş olduğu sınırlardan çıkmak demektir. Kelimeyi Lisanu'l-Arab, "İsyan ederek Allah'ın emrini terk etmek" olarak tanımlarken, Rağîb el-İsfâhânî de fâsıkı, "İman ettikten sonra dinin bazı hükümlerini çiğneyen ve uygulamayan kimse" olarak açıklamaktadır.

Nazik bir dönemde, böylesine asılsız bir habere dayanılarak büyük bir faciaya yol açılabilirdi. Bu bakımdan Allah Teâlâ, önemli bir konuda getirilen bir habere hemen güvenmemelerini, haberi getiren şahsın itimada lââyık olup olmadığını araştırmalarını, bu şahsın fasık ve zahiren itimada lââyık bir kişi olmadığı anlaşılırsa, getirdiği haber doğrultusunda harekete geçmeden önce haberin doğruluğunu tahkik etmelerini Müslümanlara bir ilke olarak vazetmiştir. Bu ilâhî emirden, geniş bir sahayı kapsayan oldukça önemli bir ilke ortaya çıkmaktadır. Bu ilke ışığında, bir Müslüman'ın, güvenilir olmayan bir kimsenin getirdiği bir habere dayanarak bir şahıs, bir grup veya bir topluluğa düşmanlık hisleri ile dolmasının caiz olmadığı anlaşılmaktadır.

Yine bu önemli ilkeye dayalı olarak muhaddisler, Hz. Peygamber'den hadis rivayet eden kimselerin tercüme-i hallerini tahkik etmek amacıyla Cerh ve Tadil ilmini geliş-

tirmişlerdir. Çünkü rivayet edilen bu hadisler daha sonraki nesillere tesir edecektir. Yine İslâm hukukçuları bu ilkeye dayanarak hukukî açıdan fasık bir kimsenin şahitliğini kabul etmemişlerdir. Delilleri de bu âyet-i kerîme'dir. İmam Kurtubi: "Fasık olduğu kat'i olarak tespit olunan kimsenin haberleri geçersiz olur. Çünkü haber emanettir. Fısk ise; onun iptalinin delilidir."²⁹⁹ hükmünü zikreder. Aynı konuda İmam Cessas ise âyetteki "tahkik edin" ifadesini, fasıkın şahitliğinin yasaklanmasına bir delil olarak görmektedir. Çünkü şahitlik bildiğini haber vermektен ibarettir. Fasıkın şahitliği kabul edilmediği gibi, diğer hususlardaki haberleri de kabul edilemez. Hülâsa; din ile ilgili herhangi bir mevzuda fasıkın getireceği haber muteber değildir.³⁰⁰

Ancak âlimler arasında, günlük-sıradan her haber hakkında araştırma yapılmasına gerek olmadığı konusunda görüş birliği vardır. Çünkü âyette "Nebe" kelimesi kullanılmıştır. "Nebe" kelimesi her haber için değil, sadece önemli haberlere atfen kullanılır. Bu bakımdan İslâm bilginlerine göre, günlük meselelerde araştırma yapmak şart değildir. Sözgelimi, ziyaretine gittiği kimsenin evine girmek için izin istediğinde, kendisine "buyurun" diyen kimsenin gerçek ev sahibi ya da fasık olup olmadığının araştırılması gerekmez.

Bu açıdan âyetin anlamı geneldir. Âyet fasık olan birinin getirdiği haber karşısında, o haberi süzgeçten geçirmeyi ve tedbirli davranmayı istemektedir. Görevlerini tam olarak yapan doğru kimselerin getirdikleri haberler ise genel manada güvenilirdir. Fasığın getirdiği haber ise bunun

²⁹⁹ İmam-ı Kurtubi, *el-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an*, Kahire, 1967, 16/316.

³⁰⁰ İmam-ı Cessas, *el-Ahkamu'l-Kur'an*, 3/398. Beyrut, 1335.

istisnasıdır. Sadece görevlerini tam yapan doğru kimsele-
rin haberini almak, tedbirli davranmak prensibinin bir par-
çasıdır. Çünkü doğru kişi doğru haber kaynaklarından biri-
sidir. Doğru haber getiren kimselere güvenme konusunda
tamamen şüpheli bir tavır takınmak, bütün haber kaynak-
larından ve her haberden şüphelenmek, paranoya sınırla-
rına ulaşma ve güven prensibine aykırılık anlamına gelir.
Böyle bir durum hayatın akışına ve toplum içinde düzenin
sağlanmasına da engeldir.

Alay Etme ve Lâkap Takma

Kur’ân-ı Kerîm’in, Hucurat Sûresi 11. âyet-i kerîmesinde
insanların birbirleri ile alay etmeleri, ayıplama-kınama ve
birbirlerini kötü lâkaplarla çağırılmaları yasaklanırken, kişiler
ve topluluklar arası davranış âdâbını düzenleyen önemli bir
emir yer almıştır. Âyet-i kerîme meâlen şöyledir:

“Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka top-
lulukla alay etmesin. Olabilir ki alay edilenler edenlerden
daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesin-
ler. Mümkündür ki alay edilenler edenlerden daha hayır-
lıdır. Birbirinizi, (daha doğrusu kendilerinizi) karalamayın. Birbiri-
nize kötü lâkaplar takmayın. İman ettikten sonra insanın
adının kötüye çıkması, fâsık damgası yemesi ne fena bir
şeydir! Kim tövbe etmezse işte onlar tam zalim kimseler-
dir.” (Hucurat, 49/11)

Bu âyet-i kerîmede yer alan hususları, Elmalı’lı Hamdi
Yazır’ın “Hak Dini Kur’ân Dili” adlı o muhteşem eseri çer-
çevesinde –biraz sadeleştirme ile- anlamaya çalışacağız.

Sûrenin ilk âyetlerinde müminler arasında iyilik ve takva emredildikten sonra, kardeşlik ve iyilik düşüncelerini bozabilecek cahilliklerden sakındırma, müminler arasında iyilik ve takva duygusunu en yüksek bir içtenlikle uygulayarak karşılıklı saygı telkin etme ve bu şekilde İslâm'ın daha pek çok milletin içerisinde yayılıp gelişeceği hususlarına işaret edilmişti. Şimdi de o geniş kardeşliği süsleyecek temizliğe yükseltmek üzere bu âyet-i kerîme, insanlara edebi öğretmekte, hem yüz yüze baktıklarında hem de birbirlerinin arkasından nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin olarak ahlâki bir yol gösterilmektedir.

Âyetin inişi hakkında birkaç sebep nakledilmiştir:

1. Dahhak'tan rivayet olunduğuna göre, Beni Temim'den bir kavim, Bilâl-i Habeşî, Habbab, Ammar, Süheyb, Ebû Zerr, Sâlim, Mevlâ Huzeyfe gibi kimselerle alay etmişlerdi.

2. Âişe (r.anhâ)'dan: Zeyneb binti Huzeymete'l-Hilâliyye'nin kısalığından dolayı eğlenmişti. Benzer şekilde Hz. Âişe ile Hz. Hafsa, Ümmü Seleme Hazretleri'nin boy kısalığını kendi aralarında konuşmuşlardı.

3. İbn Abbas'tan: Hz. Safiyye binti Huyey Resûlullah'a gelmiş, kadınlar bana; Ey Yahudi kızı Yahudi, diye söz atıyorlar, demiş, Resûlullah da: Babam Harun, amcam Musa, zevcim de Muhammed niye demedin, buyurmuştu.

4. Sabit b. Kays'ın kulağında biraz ağırlık vardı, Resûlullah'ın meclisine geldiği vakit işitsin diye yer açarlardı. Bir gün gelmiş "Açılın!" diyerek Resûlullah'ın yanına kadar varmıştı, bir zata "çekil" dedi, o aldırmadı "Bu kim?"

dedi, o zat da “Ben filanım.” dedi, o “hayır sen filan kadının oğlusun” diye ayıplanan bir kadını söyledi, adamcağız mahcup oldu, bu âyet inince “Sâbit bundan sonra kimseye karşı haseb ile de iftihar etmeyecektir.” dedi.

5. Ebû Cehil’in oğlu İkrime Müslüman olmuştu, bazı kimseler ona “Bu, bu ümmetin firavunu’nun oğlu!” demişlerdi. Bu söz onun gücüne gitmiş, Resûlullah’a şikâyet etmişti.³⁰¹

6. Ebû Cebire İbnu’l-Dahhak’ın bir rivayetine göre bu âyet-i kerîme, kendisinin bağlı olduğu “Beni Selime” hakkında nazil olmuştur. Şöyle diyor: “Hz. Peygamber (s.a.s.) bize geldiği vakit herkesin mutlaka iki veya üç adı vardı. Resûlullah (s.a.s.) bu adlarından biriyle: “Ey falan!” diye bir kimseyi çağırınca kendisine bazen: “Ey Allah’ın Resûlü! O, bu isimle çağırılınca, kızar.” diye ikaz ediyorlardı. İşte bu durum üzerine bu âyet-i kerîme indi.³⁰²

Kurtubi, “alay etme; hakaret, horlama ve gülünecek şekilde ayıpları ortaya koyma ve kusurdan bahsetmektir.” der. Alay, bazen bir kişinin fiilini veya sözünü anlatma, işaret veya imâ etme, bazen de kişinin sözüne, işine, herhangi bir kusuruna veya suratına gülmek ile olur. Diğer bir tarife göre de bir şahsı, huzurunda kendisine gülünecek şekilde sözle veya hareketle aşağılamak, eğlenmektir.

Râzî, “mümin kardeşine tazim ve hürmet gözü ile bakmayıp, derecesinden düşürerek iltifat etmemektir” der. Bu âyet-i kerîmede alay etmeme konusu “erkek” ve “kadına” ayrı ayrı hatırlatılmak üzere “kavim” ve “kadın” kelimele-

³⁰¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/4467-4471.

³⁰² Tirmizî, *Tefsir, Hucurat* (3264); Ebû Davud, *Edeb* 71, (4926).

ri ile açık bir şekilde belirlenmiştir. Arapça'da "Kavim" ve "kadın" kelimelerinin belirlilik takıları olmaksızın ifade edilmesi ise, alay etme ve lâkap takmanın yasaklanmasında genellik ifade etmesi içindir. Benzer şekilde "kavmün ve lâ nisâün" kelimelerinin belirsiz olmalarının yanı sıra çoğul olarak gelmelerinde de bazı incelikler vardır. Şöyle ki:

1. İslâm'ın sınırlı bir şekilde yalnız fertlere değil, çok geniş topluluklara yayılacağını bir hatırlatmadır.

2. Alaya alma işinin zararının büyük olup, tek başına bir erkek veya kadının bu davranışı devam ettirmemesi ve kesmesi gereğine bir işarettir.

3. Alay eden veya maskaralık yapan kişinin yanında çoğunlukla gülüp eğlenecek ve bu şekilde ona arkadaş olacak kimselerin eksik olmayacağına ve bu yüzden, bir tek kişinin topluluğa dönüşerek alaya alma işinin bazen toplumsal bir hastalık haline dönüşebileceğine işarettir.

Bu yasaklamanın sebebi sorulmak istenilirse her mümin şöyle inanmalıdır: Olabilir ki, eğlenilen, o eğlenenden Allah yanında daha hayırlıdır. Çünkü insanlar yalnız görülebilen halleri bilebilirler, iç yüzünde gizli olan yönleri ise bilemezler. Allah yanında esas tartı tutacak olan da vicdanların ihlâsı, kalplerin takvasıdır. İnsan, alaya aldığı kişinin Allah yanındaki ağırlığını ölçebilecek kapasitede değildir. Onun için kimse dış görünüşe bakıp da gözün kestiğini horlamaya, aşağılamaya ya da eğlenmeye cüret etmemelidir. Eğer Allah katında vakarlı, saygılı olan bir şahsa hakaret etmiş, onu alaya almış olursa bu sûretle nefesine çok büyük zulmetmiş olur.

Âyet-i kerîmede geçen “lemz” kelimesi ise dil ile yaralamak, ayıplamak, kötölemek ve aşağılamak demektir. Burada iki mana vardır ki ikisi de doğrudur:

1. Müminlerin hepsi bir nefis gibi olduklarından bir mümini ayıplayan kendi nefisini ayıplamış gibi olur.

2. Ayıplanacak şey yapan kimse, kendi nefisini ayıplamış olur.

Birinci maddeye göre âyet-i kerîmenin manası şu şekilde olur: “Müminleri ayıplamayın, kötölemeyin ve aşağılamayın. Çünkü netice itibarı ile kendi nefsinizi ayıplamış olursunuz.” İkinciye göre mana ise şöyledir: “Bir mümini, eğlenmek gibi ayıplanacak, kendinize leke olacak bir hale getirmeyin. Çünkü netice itibarı ile kendinizi ayıplamış ve lekelemiş olursunuz. Birinci mana kardeşlik noktasından daha samimi, ikinci mana ise izzet-i nefis ve insanî şeref açısından daha temiz ve güzeldir.

Lâkap Takma

Lâkap, övmeye veya kötölemeye işaret eden isim veya vasıftır. Kötülüğe işaret eden lâkaplar çirkin lâkaplardır. Âyet-i kerîmede geçen “nebz” kelimesi, kötü lâkap takmak mânâsına olduğu için burada yasaklanan, kötü lâkapla çağırmadır. Yoksa karşıdakinin haline uygun övgü ve saygıyı ifade eden güzel lâkapları kullanmak yasak değildir.

Keşşâf'ta der ki: Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet edilmiştir: “Müminin mümin kardeşi üzerindeki hakkından birisi de onu en sevdiği ismiyle çağırmasıdır.” Onun için künye koymak sünnetten ve güzel hareketlerdendir. Hz. Ömer (r.a.) “Künyeleri yayın, çünkü uyarıcıdır.” demiştir. Meselâ Hz.

Ebû Bekir “Atîk” ve “Siddîk”, Hz. Ömer “Fâruk”, Hz. Hamza “Esedullah”, Halid b. Velid için de “Seyfullah” lâkapları kullanılmıştır. Böyle güzel lâkaplar milletlerin hemen hepsinde var olagelmıştır. Fakat mümini gücendirecek ve ayıplayacak lâkaplar kullanılmamalıdır. İmandan sonra bu yasaklanan hususları işleyenler, fîsk yapmış ve böylece kendilerine fâsıklığı uygun görmüş olurlar. Hâlbuki imandan sonra “fâsıklık” veya “fîsk” ile anılmak ne fena bir anılmadır. Bundan dolayı bir mümin bunu ne kendine ne de kardeşlerine uygun görmemelidir. Her kim bu yasakları çiğner de tevbe etmezse zulüm irtikap etmiş olur. Böylece, itaat yerine isyanı koymuş, imandan sonra da “fasık” adını takınmış ve kendini azaba lââyık kılıp nefsine yazık etmiştir.³⁰³

İnanıcı Hafîfe Alma/Alay Etme

Kur’ân-ı Kerîm bizleri ayrıca, inançlı insanlarla alay eden, inançlı kişilerle karşılaştığında da asıl durumunu gizleyen kişilerden haberdar etmektedir. Evet, mümin insanlar birbirleri ile alay etmemeleri gerektiği gibi, kendilerinin bulunmadığı ortamlarda inançlarını alay konusu yapmaya çalışan insanların bulunabileceğini de bilerek bir şekilde uyanık davranma durumundadırlar. Bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

“Bu münafıklar müminlerle karşılaştıkları vakit ‘Biz de iman ettik.’ derler. Kendilerini saptıran şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise, ‘Biz sizinle beraberiz, biz müminlerle sadece alay ediyoruz.’ derler. Gerçekte ise Allah onlarla istihza eder de azgınlıklarında onlara fırsat verir. Bu yüz-

³⁰³ Yazır, a.e., 6/4467-4471.

den onlar bir müddet başboş dolaşırlar. İşte onlar, hidayete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir.” (Bakara, 2/14–16)

Bu kimselerin mümin olmadıkları ve ahlâk bakımından ne kadar düşük oldukları açıktır. Müminlere rast geldikleri zaman yaltaklanır ve yüze dost görünürler. Kendi şeytanları ile yaptıkları gizli anlaşmalarda, gizli meclislerde, kendilerine gizli gizli fitne ve fesat dersi veren donuk kafalı, çifit, şeytanlık ustaları ile yalnız kaldıkları zaman ‘Biz her hal u kârda sizinle beraberiz, bundan emin olunuz.’ derler. Şeytanlıkta beraber oldukları kimselere gizli meclislerinde söz verir ve müminlere karşı yaptıkları dost tavırlardan kuşku kullanmasınlar diye şunu da ilâve eder: ‘Şüpheli yok ki biz başka değil, hep alaycı takımıyız, hep böyle alay eder dururuz...’ ve ahlâksızlıklarıyla öğrenürler. Aslında sadakat arz ederken hainliklerini söylemiş olurlar. İşte ilim ve inançta hafife alma ve alay etmenin küfrün gereği olması hakkındaki genel kural bu şekildeki âyetlerin muhtevasıdır.

Bir rivayete göre “âmennâ=inandık” diyen esasen Übeyy b. Selûl’dür ve bu sözle arkadaşlarını da temsil etmektedir. Bu konunun anlatıldığı sekizinci âyet-i kerîmenin başlangıcında “men=kişi” şeklinde tekil olarak başlanması da bu duruma işaret ediyor olabilir. Ancak bu on dördüncü âyet-i kerîmede ‘Biz sizinle beraberiz.’ cümlesinin olması, nifak içerisindeki kişilerin, yalnız başlarına görüştükları şeytanlık öğretmenlerinin, birden fazla bir topluluk olduğunu hissettirmektedir. Dolayısıyla bu cümle ile, nifak içerisindeki insanların arkalarında, onlardan daha başka, ama

bu kişilerle gizli bir ilişkiyi taşıyan, gizli bir kuruluşu, merkez ya da merkezlerin işaret edildiği açıktır. Âyet-i kerime, olayın daha derin, daha gizli kaynaklarda cereyan ettiğini göstererek, Resûlullah'ı ve müminleri aydınlatmaktadır.

İstihza (alay) bir kimseyi şaka içinde maskara etmek, şeref ve onurunu kırmak istemektir. Burada, “Allah Teâlâ'ya alay yakışır mı?” diye akla derhal bir soru gelir. Bilinen bir şeydir ki, aslında alaydan maksat, şeref ve haysiyeti kırarak maskara etmek ve karşıdakinin budalalığını gizlice ifade edip, sezdirmeden hakaret etmek, hafife almak ve bunlardan da bir hoşnutluk duymaktır. Hâlbuki münafıklar gibi alaycıların çoğu, alay ettikleri kimselere tam olarak hakaret etmeye güçleri yetmez. Çoğu zaman, yapılan hakaret, alaycıların kendilerine döner. Fakat, Cenab-ı Allah, rızası olmaksızın hareket edenler hakkında ilâhî adaletini uygulaması itibarı ile, böyle bir hakaret ve hor görme irade ettiği zaman, o kişileri hakkıyla hor görür ve rezil eder. Hatta bütün kâinat nazarında onu rezil eder de, o bir deli gibi kendisinin bu halinden haberdar bile olmaz. Ayıplarını gizlediğini zannederken, bütün âleme sergiler de farkında olmaz. Şuurdan bu derecede sıyrılmaya tarzının en büyük bedbahtlık olduğunda ise şüphe yoktur.³⁰⁴

Riya / Gösteriş

Kur'ân-ı Kerîm'de “riya-gösteriş” kelimesinin geçtiği beş âyet-i kerîme bulunmaktadır. Bu âyet-i kerîmelerden ikisinde, Allâh yolunda malını harcayan kimselerin insanla-

³⁰⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/236-242.

ra gösteriş yapmasından haber verilmekte ve Müslümanlar ikaz edilmektedir. Diğer ikisinde ise namazlarını ya da daha geniş ifadesi ile ibadet ü taatlerini insanlara göstermeyi âdeta huy edinmiş kimselerin varlığından haber verilmekte ve gösteriş amaçlı bu tutum yerilmektedir. Son âyet-i kerîmede ise dinî gayret adına hareket edenlerin şımarıklık ve insanlara gösteriş maksatlı davranışlarından haber verilerek bir dizi emir ve tavsiye yer almaktadır.

Bakara Sûresi'nde Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Mallarını Allah yolunda harcayıp da infaklarının ardından minnet etmeyenler, rahatsızlık vermeyenler yok mu, işte onların Rab'leri katında mükâfatları vardır. Onlara hiç bir endişe yoktur ve onlar üzüntü de duymayacaklardır.

Bir tatlı söz, bir kusur bağışlama, peşinden incitme gelen maddî yardımdan (sadakadan) çok daha iyidir. Zira Allah ganî ve halîmdir

Ey iman edenler! Sadaka verdiğiniz kimselere minnet etmek, incitmek sûretiyle o sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Allah'a da, âhirete de inanmadığı halde sırf insanlara gösteriş yapmak için malını harcayan kimsenin durumuna düşmeyin.

Onun durumu, üzerinde toprak bulunan kaygan bir kayaya benzer ki, şiddetli bir yağmur olur olmaz toprağı kayıverir, cascavlak kalır. Öyleleri işledikleri hiçbir şeyden sevap ve mükâfat elde edemezler. Zira Allah inkârcılar güruhunu hidayet etmez, emellerine kavuşturmaz.” (Bakara, 2/262-4)

Şimdi, bu âyet-i kerîmede yer alan pek çok unsurdan görebildiklerimizi şu şekilde sıralamak istiyoruz:

1. Sadaka verenlerin, sadaka verdikleri kişileri minnet duygusu altında bırakacak tavır ya da onların ağırlığına gidecek bir söz, tutum ve davranış içerisinde buldukları takdirde sadakalarının Allah katında geçersiz olacağı gerçeği hatırlatılmaktadır.

2. İman sahiplerinin böyle bir durumdan uzak durmalarını belirten açık bir yasaklama bulunmaktadır.

3. Yaptıkları maddî yardımları, minnet altında bırakma veya başa kakma sûreti ile verenlerin, aslında mallarını Allah'a ve âhiret gününe ait bir inanç duymadan sırf insanlara gösteriş yapma, caka satma amacı ile boşa harcamış olacakları uyarısı yapılmaktadır.

4. Böyle kişilerin durumu, kayanın üzerini kaplayan ve yağmurla hemen gıdiveren incecik toprak tabakasına benzetilmiştir.

Son maddede yer alan benzetme üzerinde biraz durmak istiyoruz. Bilindiği üzere sadakalardaki temel hedeflerden bir tanesi, zengin tabakanın fakir tabakaya karşı kalplerinin yumuşamasını temin etme ve fakirlere maddî anlamda yardımcı olmaktır. Öyle ise, sadaka ile birlikte kişiyi minnet altında bırakacak, sadaka alanı adeta aşağılayacak, 'görünürde' insanî yardım olan katı kalpli bir davranış yerine, âyet-i kerîmede emir buyrulduğu şekilde kalbî yumuşaklığı gösteren bir tatlı söz veya bir kusur bağışlama yardım görünümlü fakat aşağılayan ve gösteriş maksatlı yardımdan daha iyidir.

Âyet-i kerîmedeki benzetme gerçekten de muhteşemdir. Yağmurun yağması ile birlikte toprak tabakasının akıp gitmesi sonucunda nasıl kaya tabakası çıplak bir şekilde

kalıyorsa, Allah’a ve âhiret gününe yeterince iman edememiş ve sadakalarını insanlara sırf gösteriş olsun diye sarf etmiş insanların kalplerinin katıllıkları ve taş gibi oldukları hesap ve mizan gününde açığa çıkacaktır.

Bu türden davranış içerisinde olan insanları Cenâb-ı Hakk’ın sevmediği, o kişiye şeytanın arkadaş olduğu da şimdi aktaracağımız âyet-i kerîmeden anlaşılmaktadır:

“Mallarını halka gösteriş için harcaayıp Allah’a ve âhiret gününe iman etmeyen kimseleri de Allah elbette sevmez. Şeytan kimin arkadaşı olursa, artık o arkadaşların en kötüsüne düşmüş demektir.” (Nisâ, 4/38)

Gösteriş ile ilgili diğer âyet-i kerîmede ise Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

“Münafıklar Allah’ı aldatmaya çalışırlar, Allah da onların hilelerini ve oyunlarını bozar. Onlar namaza kalkarken üşene üşene kalkarlar, müminlere gösteriş yaparlar. Yoksa aslında Allah’ı pek az hatırlarlar.” (Nisâ, 4/142)

Bu âyet-i kerîmede yer alan ana hususlardan bir tanesi, aslında Allah’a, peygamberlerine, meleklerine, hâsılı âmentü esaslarına tam olarak inanmamış ve dolayısıyla da nifak/münafıklık içerisindeki kişilerin, ‘namaz’ gibi imanın oldukça ehemmiyetli bir tezahürü olan ibadet esnasındaki psikolojilerini tasvir ediyor olmasıdır. Bu psikolojik tasvirde pek çok unsurdan ikisi dikkatimizi çekmektedir:

1. Bu şekildeki insanların özellikle de cemaatle eda edilen namazlar esnasında namazlarını üşene üşene, istemeye istemeye kılmaları.

2. Namaz kılmak zorunda kaldıklarında da insanların

beğenisi için gayret etmeleri, diğer insanlar görsün diye ruku ve secdeleri uzun tutmaları, ta' dîl-i erkâna riayet etmeye çalışmaları.

Münafıkları resmeden yukarıdaki âyet-i kerîmeye bir yönü ile benzer ve hemen her Müslüman'ın ezberinde olduğunu düşündüğümüz Mâun Sûresi'ndeki âyet-i kerîmelerde ise şöyle buyrulmaktadır:

“Vay haline şöyle namaz kılanların: Ki onlar namazlarından gafildirler (Kıldıkları namazın değerini bilmez, namaza gereken ihtimamı göstermezler). İbadetlerini gösteriş için yaparlar, zekât ve diğer yardımlarını esirger, vermezler.” (Mâûn, 107/4-7)

Büyük müfessir Elmalılı Hamdi Yazır'ın bu âyet-i kerîme ile ilgili yaklaşımını buraya almak istiyoruz. Elmalılı'ya göre riya kelimesi ile akla gelen manalardan bazıları şöyledir:

1. Meselâ namaz kıldığı vakit Allah için halis niyet ile kılmayıp dünyevî birtakım maksatları için kılma.
2. Başkalarının görebileceği yerlerde namaz kıldığı halde görülmediği yerlerde kılmama.
3. Kıldığı namazlarda Hakk'ı huşu içerisinde tazim olarak değil de 'iki yatış bir kıntış bakış' tan ibaret bir gösteriş halinde olmak.

Elmalılı, bu âyet-i kerîmede “musallî” kelimesi geçtiği için büsbütün namazı terk etmekte olanların namazda riyakarlıklarından bahsedilemeyeceğinin açık olduğunu belirtiyor.³⁰⁵

Şimdi ise Enfal Suresi 47. âyet-i kerîmeye bakalım. An-

³⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9/342.

cak bu âyet-i kerîmeyi daha iyi anlayabilmek için 45. ve 46. âyet-i kerîmelerle birlikte görmeye çalışmamızın daha doğru olacağını düşünüyoruz.

45. âyet-i kerîmede -ki yeni bir konu başlangıcı olduğuna işaret eden “ayn” durağından hemen sonra başlamaktadır- Cenâb-ı Hak, iki topluluğun birbirleri ile karşı karşıya geldiklerinde Müslüman toplumdan yerinde sağlam durmalarını ve Allah’ı çokça anmalarını emretmektedir. Kutup’un ifadesi ile “düşmanla karşılaşılırken yüce Allah’ı anmak, birçok işlevi görür. Bir kere asla yenilmeyen bir güçle bağlantı kurmaktır Allah’ı anmak. Çünkü savaş Allah içindir. O’nun ilâhlığını yeryüzünde hâkim kılmak ve bu ilâhlığı gasp eden tağutları hayat sahnesinden kovmak içindir savaş. O halde bu, Allah’ın sözünün yücelmesi için yapılan bir savaştır...”³⁰⁶

46. âyet-i kerîmede ise Allah (c.c.) Kendisine ve Resûlü’ne (s.a.s.) itaati, korkunun galebe çalıp da imanın ruhlara verdiği o büyük gücün kaybolmaması için Müslüman toplumun birbirleri arasında ihtilâfa düşmemelerini ve sabır içerisinde bulunmalarını emretmektedir.

Sabır ile ilgili olarak yine Kutup’un ifadeleri içerisinde ele alacak olursak, “Sabır savaşa girişmek için gerekli olan bir sıfattır. Hangi savaş olursa olsun, ister insanın kendi içinde giriştiği savaş olsun, isterse muharebe meydanında düşmanla giriştiği savaş olsun, mutlaka sabretmek gerekmektedir...”³⁰⁷

47. âyet-i kerîmede ise Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

³⁰⁶ Seyyid Kutup, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 3/1028, Kahire, 1986.

³⁰⁷ A.e., s. 1029.

“Memleketlerinden savaşa çalım satarak, halka gösteriş yaparak çıkan ve Allah yolundan insanları uzaklaştıranlar gibi olmayın. Allah onların bütün yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.” (Enfâl, 8/47)

Şimdi, çok geniş anlam tabakalarına sahip olan bu âyet-i kerîmeye, görebildiğimiz bazı açılar itibariyle bakmaya çalışacağız.

Bugün, toplumlararası ilişkilerde sadece silahlı savaşların cereyan etmediği hemen herkesin malumudur. Günümüz fen ve tekniğinin ilerlemesi ile savaşlar aynı zamanda ekonomik, siyasî, kültürel, fikrî, sınaî ve teknolojik alanlarda alabildiğine cereyan etmektedir. Bu âfâkî alanlara ilâveten bir de enfüsî alanda verilen savaşlar vardır. Anlamaya çalıştığımız 47. âyet-i kerîmede “fieten” (topluluk, birlik) kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz yerde “askerî birlik” manasına geldiği, diğer iki istisnasında ise doğrudan “topluluk” manasına olduğu görülmektedir. Allâhu a’lem bu durumda, 47. âyet-i kerîmede yasaklanan “şımarıklık, gösteriş ve Allah yolundan alıkoyma” yanlışlıklarının, sırf silahlı savaşlar esnasında uzak durulması gereken tutum ve davranışlara inhisar ettirilmemesi, aynı zamanda kültürel, fikrî ve enfüsî manada cereyan eden savaşlarda da “şımarıklıktan uzak durma, insanlara gösteriş yapmama ve İslâmî-imanî hizmetleri tenkit vb. yollarla baltalamama” gereği bulunmaktadır denilebilir.

Dolayısı ile Allah (c.c.) bu âyet-i kerîmelerde;

1. Yerinde sağlam durmayı,
2. Allah’ı çokça anmayı,

3. Allah (c.c.)'a ve Resûlü'ne (s.a.s.) itaati,
4. Müslüman toplumun birbirleri arasında ihtilâfa düşmemelerini,
5. Müslümanların sabır içerisinde bulunmalarını,
6. Riyakâr ve şımarık davranışlardan uzak durmayı emretmektedir.

Hadîs-i Şerîflerde Riya Konusu

Riya-gösteriş konusunun anlatıldığı hadis-i şerîflerden bir kısmını burada vermeye çalışacağız. Efendimiz (s.a.s.), riya gösterişi “küçük şirk” olarak vasıflandırmaktadır. Bir defasında Nebiy-i Ekrem (s.a.s.) Efendimiz şöyle buyurdular:

“Sizin hakkınızda en çok korktuğum şey küçük şirkir.” Ashab-ı Kiram dediler ki:

“Ya Resûlallah, küçük şirk nedir?” Resûlullah (s.a.s.):

“Riyadır. Yani başkalarına gösteriş için ibadet yapmaktır. Allahu Teâlâ, kıyamet günü herkesin amelinin karşılığını verirken, insanlara gösteriş için ibadet yapanlara şöyle der: “Dünyada kendileri için gösteriş yaptığınız kimselere gidin. Bakın bakalım onların yanında size verecekleri bir şey bulabiliyor musunuz?”³⁰⁸

Şeddad b. Evs, Efendimiz (s.a.s.)'in

“Ümmetim hakkında iki şeyden korkuyorum: Şirk ve gizli şehvet.” uyarısı üzerine:

“Ey Allah'ın Resûlü! Senden sonra ümmetin Allah'a ortak mı koşacak?” demiş, Efendimiz (s.a.s.) de:

³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 428.

“Evet, ama onlar Güneş’e, Ay’a, taş’a ve puta tapmayacaklar. Fakat amelleri ile gösteriş yapacaklar.” buyurmuştur.³⁰⁹

“Riya”nın, Efendimiz (s.a.s.)’in yüksek beyanları içerisinde “küçük şirk” olarak vasıflandırılması, şimdi aktarmaya çalışacağımız kudsî hadis-i şerîf ile de desteklenmiş olmaktadır. Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah (s.a.s.)’i şöyle buyururken dinlemiştir:

“Allah Teâlâ buyurdu ki: “Ben, ortakların ortaklıktan en uzak olanıyım. Kim işlediği amelde benden başkasını bana ortak koşarsa, o kişiyi de ortak koştuğunu da reddederim.”³¹⁰

Bilindiği üzere dinî açıdan insanların Allah’a olan yakınlıklarında, onlara Allah tarafından ihsan edilen maddî-manevî lütufların vesilelik plânında büyük önemi bulunmaktadır. Meselâ şehidler, Efendimiz (s.a.s.) ile beraber haşrolma gibi oldukça kıymetli bir manevî makama aday yüksek şahsiyetlerdir. Keza Müslüman bireyler, Allah’ın kendilerine ihsan etmiş olduğu manevî donanımlarını takva elbisesi ile süsleyip Allah’ın rızası istikametinde çalışmak durumundadırlar. Aksi durumda olanların, Cennet’in kokusunu bile duyamayacakları konusunda zaten Efendimiz (s.a.s.)’in şiddetli bir uyarısı bulunmaktadır.³¹¹ Zenginler de kendilerine verilmiş bulunan maddî zenginlikleri Allâh yolu ve rızasında kullanma ile mükellef tutulmuşlardır. İşte bu üç kategorinin yer aldığı ve şimdi aktarmaya çalışacağımız hadis-i şerîf, bizlere gerçekten de çok önemli ikazlarda bulunmak-

³⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/124.

³¹⁰ Müslim, *Zühd* 46.

³¹¹ Ebû Davud, *İlim* 12.

ta, insanlara gösteriş yapmamayı, onların beğenisini esas maksat haline getirmemeyi, aksi bir niyet ve düşüncenin, kişiyi sorgu-sual anında nasıl müflis bir duruma düşürebileceğinin uyarı ışıklarını adeta yakıp söndürmektedir. Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

“Kıyamet günü hesabı ilk görülecek kişi, şehit düşmüş bir kimse olup huzura getirilir. Allah Teâlâ ona verdiği nimetleri hatırlatır, o da hatırlar ve bunlara kavuştuğunu itiraf eder. Cenâb-ı Hak:

“Peki, bunlara karşılık ne yaptın?” buyurur.

“Şehid düşünceye kadar senin uğrunda cihad ettim” diye cevap verir.

“Yalan söylüyorsun. Sen, “Ne babayiğit adam!” desinler diye savaştın, o da denildi” buyurur. Sonra emrolunur da o kişi yüzüstü cehenneme atılır. Bu defa ilim öğrenmiş, öğretmiş ve Kur’ân okumuş bir kişi huzura getirilir. Allah ona da verdiği nimetleri hatırlatır. O da hatırlar ve itiraf eder. Ona da:

“Peki, bu nimetlere karşılık ne yaptın?” diye sorar.

“İlim öğrendim, öğrettim ve senin rızan için Kur’ân okudum” cevabını verir.

“Yalan söylüyorsun. Sen ‘âlim’ desinler diye ilim öğrendin, ‘ne güzel okuyor’ desinler diye Kur’ân okudun. Bunlar da senin hakkında söylendi” buyurur. Sonra emrolunur o da yüzüstü cehenneme atılır. (Daha sonra) Allah’ın kendisine her çeşit mal ve imkân verdiği bir kişi getirilir. Allah verdiği nimetleri ona da hatırlatır. Hatırlar ve itiraf eder.

“Peki ya sen bu nimetlere karşılık ne yaptın?” buyurur.

“Verilmesini sevdiğin, razı olduğun hiç bir yerden esirgemedim, sadece senin rızânı kazanmak için verdim, harcadım” der.

“Yalan söylüyorsun. Hâlbuki sen, bütün yaptıklarını “Ne cömert adam!” desinler diye yaptın. Bu da senin için zaten söylendi.” buyurur. Emrolunur bu da yüzüstü cehenneme atılır.³¹²

Cömert bir insan hakkında başkalarının “ne cömert adam!” demesi her zaman bir tehlike midir? Yoksa esas tehlike insanın iç dünyası itibarı ile böyle bir övgüyü talep etmesi ve neticede de başkalarının takdîr-kâr sözlerine ulaşmış olmak mıdır? Burada daha ziyade ikinci kısımda yer almanın tehlikeli olacağı, iç dünyası itibarı ile böyle bir talebi olmadığı halde insanların övgüsüne maruz kalmanın çok büyük bir problem meydana getirebileceği şimdi aktaracağımız hadîs-i şerîften anlaşılmaktadır. Ebû Zer (r.a.)’in naklettiğine göre ahabtan birisi bu konuda aydınlanmak istemiş ve Resûlullah (s.a.s.)’e şöyle bir soru sormuştur:

“Ya Resûlallah! Bir kimse hayır yapar da halk bu sebeple onu överse, buna ne buyurursunuz? Efendimiz (s.a.s.) onun bu sorusuna:

“Bu, mümin için bir peşin müjdedir” şeklinde cevap vermiştir.³¹³

Âyet-i kerîmeler ve hadis-i şerîflerden sonra hem İmam Gazalî Hazretleri’nden hem de çağımızın büyük mütefekkirlerinden kısaca görmeye çalışacağız.

İmam Gazalî Hazretleri’ne göre riya, Allah’a ibadetle

³¹² Müslim, *İmâre* 152.

³¹³ Müslim, *Birr* 166.

kulları hedeflemek, onları avlamaya çalışmaktır. Kendisi ile riya yapılan konular genellikle şu şekildedir:

1. Varlık ile gösteriş. Bu kısımdaki riya ve gösteriş güzel elbiseler, kıymetli vasıtalar, geniş evler, rengârenk ev eşyaları vb.dir.

2. Davranışlarla gösteriş yapma. Meselâ, dinî davranışlar itibarı ile namazlarda başkasının görmesini umarak uzun rükûlar ve secdeler yapmak, renginin âhiret endişesi ile sarardığını ima etmek, zayıflığını az yediği iması ile göstermeye çalışmak, dinî faaliyetlerinin saç-sakalını düzgün tutmaya fırsat vermediğini göstermeye çalışmak vb. gibi. Dünyevî davranışlar itibarı ile ise kibir ve çalılımla yürümek, başkalarını küçümsemek vb. gibi.

Gazalî'ye göre riya ve gösterişteki temel rükünler üçtür:

1. Doğrudan riyanın, gösterişin kastedilmesi. En tehlikeli kategori budur.

2. Riyakârlıkla ulaşılmak istenen hedef. Bu mal, makam veya daha başka herhangi bir hedef olabilir. Dürüstlük görünümlü vererek halkı aldatmaya çalışma, vatanperver görünerek aslında nefsinde yerleşmiş bulunan başkalarına düşmanlık duygularını tatmin etmeye çalışma gibi.

3. Kendisi ile gösteriş yapılan davranış ya da nesne. İman esasları konusunda tam bir inanç hali bulunmadığı halde inanıyormuş gibi yapma. Dinin asıllarını kabul etmekle birlikte ibadetler vasıtası ile gösteriş yapma. Gayesi rükû ve secdeleri hafif bir şekilde namaz kılmak olan bir kimsenin başkalarının yanında iken ibadetlerinde hassasmış gibi davranması.

Kişinin, özellikle ibadetlerdeki riya ve gösterişinin en açık alâmeti, halkın kendi ibadetini görmesine sevinme hissidir. Bu durum, Hakk'a değil de halka iltifat anlamı taşımaktadır. Hâlbuki kişinin kalbinde, insanların ibadetlere muttali olması ile olmaması arasında bir fark bulunmamalıdır.³¹⁴

Riya-Gösteriş Kategorisine Dâhil Edilemeyecek Durumlar

Bediüzzaman Hazretleri insanların ibadet maksatlı bazı davranışlarının riya-gösteriş kategorisi içerisinde değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir. Bediüzzaman, ibadetleri genel anlamda müspet ve menfi şeklinde ikiye ayırmaktadır. Müspet kısım herkesin malumu olan ibadetler, menfi kısım ise bela ve musibetler karşısında kişilerin sabır-şükür ekseninde ve tam bir itikatla Allâh'a (c.c.) sığınması, O'nu düşünüp, O'na yalvarmasıdır. Böyle bir davranış halis bir ibadet olacağından, dolayısı ile riya-insanlara gösteriş düşüncesi olmayacaktır.³¹⁵

Bediüzzaman, dinî açıdan “sünnet” hükmündeki davranışlardan bir kısmının İslâmiyet alâmeti sayılan ya da “şeâir” dediğimiz dinî tutum ve davranışlar olduğunu, bu türden dinî davranışlarda riya-gösteriş bulunamayacağını belirtmektedir. Çünkü “şeâir” İslâm toplumunun bütününe ilgilendiren bir ibadet şeklidir. Böyle bir vazifeyi birisinin yapması ile diğerleri o sorumluluktan kurtulmaktadır. Ancak, hiç kimse bu vazifeyi yerine getirmez ise bu durum-

³¹⁴ Gazali, *İhya u Ulûmi'd-Dîn*, 7/433-567.

³¹⁵ Bediüzzaman, *Lem'alar / İkinci Lem'a*, s.581.

da da bütün toplum sorumlu hale gelmektedir. Dolayısı ile bu şekilde “şeâir”den sayılan dinî davranışlara da riya girmemekte, hatta bu ibadet nafîle nevinden bile olsa şahsî farzlardan daha üstün hale gelebilmektedir.³¹⁶

Bediüzzaman Hazretleri bu husustaki oldukça orijinal tespitlerini Kastamonu Lahikası adlı eserinde biraz daha tafsilatlı bir şekilde anlatmaktadır. “Farz ve vaciplerde ve Şeâir-i İslâmiye’de ve sünnet-i seniyenin ittibâında ve haramların terkinde riya giremez; izharı, riya olamaz. Ancak, gayet za’f-ı imanla beraber, fitraten riyakâr ise bu durumda riya meydana gelebilmektedir. Belki, Şeâir-i İslâmiye’ye temas eden ibadetlerin izharları, ihfâsından çok derece daha sevaplı olduğunu, Hücetü’l-İslâm İmam-ı Gazâlî (r.a.) gibi zatlar beyan ediyorlar. Sâir nevafile ihfası çok sevaplı olduğu halde, şeaire temas eden, hususan böyle bid’alar zamanında ittibâ-ı sünnetin şerafetini gösteren ve böyle büyük kebâir içinde, haramların terkinde takvâyı izhar etmek, değil riya, belki ihfâsından pek çok derece daha sevaplı ve hâlistir.”³¹⁷

Bediüzzaman Hazretleri dinî vazifelerin gerektirdiği vakur duruşların da suistimal edilmedikleri müddetçe riya sayılamayacağını kabul etmektedir. Meselâ vazifeli bir imanın namaz tesbihatlarını insanların işiteceği derecede yüksek sesle yapmasını bu minvalde değerlendirmektedir.³¹⁸

Bediüzzaman Hazretleri kanaatsizliğin ise riya kapısını açabileceğini belirtmektedir.³¹⁹ Müstağni olmada ise riya kapısı kapanmakta ve ihlas kapısı açılmaktadır.

³¹⁶ Bediüzzaman, *Lem’alar / On Birinci Lem’a*, s. 609.

³¹⁷ Bediüzzaman, *Kastamonu Lahikası*, s. 1639.

³¹⁸ A.Ş.

³¹⁹ Bediüzzaman, *Lem’alar / On Dokuzuncu Lem’a* - s.660.

Muhterem Fethullah Gülen, başkaları hakkında “riya yapıyor” düşüncesi ile sorumsuz bir şekilde davranamayacağımızı, bu konuda hiç kimsede bir mihenk taşı olmadığını belirterek önemli bir noktaya parmak basmaktadır. Gülen, insanların kendi nefisleri hakkında katı davranabileceklerini, ancak başkaları söz konusu olduğunda aslolanın hüsnüzan olması gerektiğini belirtmektedir.³²⁰

Gülen, riyanın pek çok çeşidi olduğunu, bazılarının kalemî, düşüncesi, çok kitap karıştırması, bibliyografyadan haberdar olması vb. ile dahi riya girebileceğini belirtmektedir. Başkalarında olabilecek riya emarelerini fark etmede bazı işaretlerden söz edilebileceğini belirten Gülen, meselâ, bir insanın diliyle, irfanıyla, tavırla mütevazı görünürken, kendinden daha aşağı olan kimselerin yanında çalırma geçtiğini belirtir. Demek ki o kişi, gerçekte mütevazı değildir. Günümüzde riyanın oldukça yaygınlaştığını belirten Gülen; ödüller, plaketler, alkışlar, övgüler, yarışlar, vb. hemen hepsinin neredeyse mücessem birer riya, mücessem birer yalan olduğunu ifade etmektedir.³²¹

Haset Etmeme Ahlâkı

Haset kelimesi, çekememezlik, başkasında olan sağlık, zenginlik ve benzeri nimetlerden dolayı rahatsız olarak, kişiden o nimetin gitmesini istemek, kıskanmak manâlarına gelir.³²² Haset, kalpte bulunan, insanı kötülöklere sürükleyebilen en önemli gayr-i ahlâkî özelliklerden ve psikolojik ra-

³²⁰ M. Fethullah Gülen, *Kırk Testi*, http://www.herkul.org/kiriktesti/index.php?view=article&article_id=32

³²¹ A. Ünal, F. Gülen’le Amerika’da Bir Ay, “Riya, Riya’yı Tanıma ve Ondandır Kurtulma”

³²² İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, 3/148.

hatsızlıklardan birisidir. Bu rahatsızlık, bilgisizlik ve tamah-kârlığın birleşmesi ve kaynaşması ile daha da ağır bir hale gelebilir.

Haset, çirkin huyların en zararlılarından olmakla birlikte derecesi itibarı ile farklı olabilmektedir. Kimi insanda haset duygusu bir an için gelip gider. Kiminde ise iyice yerleşir, bütün benliğine hâkim olur ve gittikçe de artar. İşte asıl üzerinde durulması gereken ve tehlikeli olan haset türü budur.

Hasedin gıpta şeklinde olanı mahzursuzdur. Fakat bunun sınırı ayarlanamadığı takdirde bazen mahzurlu olan kıskançlık derecesine girebilir. Meselâ bir kimse, beğendiği, takdir ettiği ve gıptayla baktığı bir ehl-i ilim hakkında, daha sonraları, “Niye onda ilim var da bende yok?” duygusu ve düşüncesi içinde olursa sınırı aşmış olur. İşte arada böyle ince bir fark vardır. Bundan tevakki etmek, dikkatle basmak ve o noktada batmaktan korkmak lâzımdır. İnsan, “gıpta sınırındayım” derken, farkına varmadan haset sınırına girmiş olabilir. O bakımdan, mümin kardeşlerinin gıpta damarını tahrik etmemek de gıpta edilecek halde bulunan kimselere düşen bir vazifedir.³²³

Haset duygusu, şayet farkına varılabiliyorsa, öncelikle kişinin kendisini rahatsız edecek bir duygudur. Çünkü bu duygunun etkisi altındaki bir insan, karşısındaki kişinin sahip olduklarından dolayı haset duyduğunu anlasa, bencilliğinden ötürü kısmen de olsa rahatsızlık hisseder. Bu rahatsızlığının yanı sıra, iç dünyasının derinliklerinde ‘mahrum kalmış olma’ duygusunu beslemek ve büyütme, hasta değilse bile insanı ruhen çökertebilecek hale getirebilir. Böyle

³²³ M. Fethullah Gülen, *Zaman Gazetesi*, Akademi, 19.3.2004.

bir insan, enerjisinin büyük bir kısmını, kendisi ve başkaları arasında gereksiz mukayeselerle harcar. Bu da diğer insanlara karşı haset duymasına, onlarla kendisi arasında iletişim, arkadaşlık ve dostluğu ile ilgili engellerin oluşmasına sebep olur.

Haset, insanın kendi hayatı ile ilgili yüksek perspektifler geliştirmesine ve sorumluluklarını bihakkın yerine getirmesine mani olur. Ayrıca, insanı lüzumlu işlerinde ve öncelikli sorumluluklarında hareketsiz ve tutuk bir halde bırakır. Hasedin büyüklüğüne göre ahlâkî bozukluk daha da büyük hale gelebilir. Hasetçi bir zihin, –tabir caizse– haset tarafından yoldan çıkarılmıştır. Ama kişinin bundan haberi yoktur. Haset eden, anlaşılmaz bir şekilde kendisinde bulunmayan nimetlerin yokluğundan dolayı rahatsızlık duymaktadır. Bu rahatsızlık, aynı zamanda âdil olmaya, Cenâb-ı Hakk'ın adaletine, sağduyuya ve diğer erdemlere karşı da olumsuz bir tavır takınmadır.

İmam Gazalî'ye göre haset ancak bir nimete karşı olur. Allah bir kimseye bir nimet bağışladığı zaman, diğer insan da ona karşı iki türlü hal belirir:

1. O nimeti çok görerek kişinin elinden gitmesini istemektir ki, buna haset denir. Hasedin tezahürü de karşıdaki insanın elinde bulunan varlığı ve nimeti çok görmek, bu nimetin yok olması halinde de sevinmektir.

2. Başkasındaki varlığa ne sevinmek, ne de o varlığın yok olmasını istemektir. Tam aksine, o insanda bulunan nimetin kendisinde de bulunmasını arzu etmek, istemektir. Buna ise gıpta denilir.

Birinci durum, yani başkasının elinde bulunan bir nimetten hoşlanmayarak onun yok olmasını istemek, İslâm âlimleri tarafından haram telâkki edilmiştir. Ancak, bu kaidenin belki şu şekilde bir istisnası bulunmaktadır. Şöyle ki: Bir fâcir veya kâfirden bulunup fitne uyandıran, insanlar arası ilişkilerin bozulmasına, herkese eziyet edilmesine sebep olan nimetin ortadan kalkmasını istemek, bundan hoşnut olmamak haram ve günah değildir. Çünkü onun yok olmasını istemek, bir nimeti çekemeyerek yok olmasını istemek değildir. Aksine, bir fitne ve zulüm aracının ortadan kalkmasını istemek demektir.³²⁴

Âyet-i Kerîmelerde Haset Konusu

Âyet-i kerîmelerdeki “haset” konusunu anlamaya çalıştığımızda ‘ferdî’ ve ‘içtimaî’ haset şeklinde genel olarak iki temel ayırım yapabileceğimizi görmekteyiz. Dolayısıyla bu başlığın altında ferdî ve içtimaî haset ile bu haset türlerinden korunma yollarına kısaca temas etmek istiyoruz.

Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır:

“Size bir ferahlığın, bir nimetin ulaşması onları (dini inkâr edenleri) tasalandırır. Bir fenalığın gelmesine ise, âdeti bayılırlar. Şayet siz sabreder ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, onların tuzakları size hiçbir zarar veremez. Çünkü Allah, elbette onların yaptıklarını ilmiyle, kudretiyle kuşatmıştır.” (Âl-i İmran, 3/120).

Bu âyet-i kerîmede görebildiğimiz ana hususlar şunlardır:

a. Özellikle dini inkâr edenler, dinden ve dindardan

³²⁴ Gazali, *İhya u Ulûmi'd-Dîn*, 3/425-426.

hoşlanmayanlar, iman edenlere Rabb’ileri tarafından bir ferahlık ya da nimetin ulaşması karşısında dert, üzüntü ve tasaya düşerek haset etmektedirler.

b. Yukarıdaki duruma bağlı bir şekilde, dine ve dindara gelen bir musibetten dolayı da bu insanlar büyük bir sevinç duymaktadırlar.

c. Dinden ve dindardan hoşlanmayanlar, dindar insanlara herhangi bir iyiliğin ulaşmaması, dindarların bir şekilde kötülüğe maruz kalmaları için de sinsi bir tarzda uğraşacaklardır.

Cenâb-ı Hak (c.c.), dine ve dindara düşman olanların kurmaya çalışacakları bu tuzaklardan nasıl korunulabileceğine dair çözüm yollarını da belirtmiştir. Âyet-i kerime, bu tuzaklardan korunabilme hususunda iki temel noktaya dikkatlerimizi çekmektedir:

a. Ma’siyete ve günahlara karşı, ayrıca kâfirlerden gelen ezaya, cefaya karşı “sabır” gücü ile karşı koymak,

b. Allah’ın emirlerine uyup, yasaklarından kaçınmakla da “takva” korunağına sığınmak.

Allâme Elmalılı Hamdi Yazır, bu âyet-i kerimenin tefsirinde şöyle demektedir: “İşte bütün bunlara karşı Müslümanların vazifesi sabredip korunmak. İktisab-ı fezail ile onları hasetlerinden çatlatmaktır. Eğer Müslümanlar Allah’a itaatte sabrederler ve nehiyelerinden içtinab ile iyice korunurlarsa o kâfirlerin ve o münafıkların hilelerinin ve entrikalarının hiç bir zararını görmezler.”³²⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de, Ehl-i Kitabın içlerindeki hasedin,

³²⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/1164.

kendilerini nasıl bir yola sürüklediği de şöyle anlatılmaktadır:

“Sırf nefislerinden ileri gelen bir kıskançlık sebebiyle, Ehl-i Kitap’tan pek çoğu, gerçek kendilerine ayan beyan belli olduktan sonra, sizi imanınızdan uzaklaştırıp kâfir haline çevirmek isterler. Allah bu husustaki emrini bildirinceye kadar affedin ve hoşgörün. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir. ” (Bakara, 2/109)

Cenâb-ı Hak, onların bu olumsuz tutum ve davranışlarına, içlerinde besledikleri haset duygularına karşı, koruma ve çözüm olarak Müslüman topluluklardan şu adımları atmasını istemektedir:

- a. Bu insanların incitici tavır ve davranışları karşısında afv u itidal yolunu seçme;
- b. Toplumlararası asgari müşterekleri kaybetmeme,
- c. Münakaşa sebeplerinden uzak durup, Allah’ın vereceği hükmü ve meseleleri yönlendireceği yönü bekleme.

Şimdi aktarmaya çalışacağımız Şurâ, 42/15. âyet-i kerîmede ise Cenâb-ı Hakk, kendilerine ulaşmış bulunan sahih bilginin rağmına hareket ederek birbirlerine haset etmiş ve neticede de tefrikaya düşmüş topluluklar ile Müslüman toplumların iletişim ve diyalog çizgilerini belirlemektedir. Âyet-i kerîme, takınılması gerekli tutum, tavır ve davranışları –görebildiğimiz– toplam dokuz maddede net bir şekilde belirlemiştir. Şöyle ki:

1. Ne olursa olsun doğruya, iyiye ve güzele çağrı devam etmelidir;
2. Müslüman toplumun kendilerine gelmiş olan emir ve

yasaklar doğrultusunda istikamet üzere olması gerekmektedir;

3. İhtilâfı, tefrikayı ve ayrılığı körükleyen, bunu insanların normal bir durumuymuş gibi gören kişilerin yanlışlıklarına, onların ve karşı tarafın heva ve heveslerine uymamak lüzumu vardır;

4. Allah'ın indirmiş olduğu her Kitaba ve Allah'ın Kitabı'nda buyurduğu her şeye iman etmek, her mü'minin şiarıdır;

5. Bütün insanlar arasında adalet ölçülerini esas almak gerekir;

6. Allah, Kendisine inanılsın inanılmasın, herkesin Rabbidir;

7. Her toplum, kendi yaptıklarından sorumludur ve kimse kimsenin suçunu çekmez; kimsenin suçu kimseye yüklenmez;

8. Herkes kendi yaptığından sorumlu ve Allah herkesin yaptıkları hakkında hükmünü vereceğine göre, gereksiz tartışmalara girmekten kaçınmak gerekir;

9. Herkesin hesap merciinin Allah (c.c.) Teâlâ olduğu hususunun kavranması önemlidir.

Hasetten Korunma

Şimdi de, hasede maruz kaldığını düşünen bir kimsenin, korunma yollarına bakmaya çalışalım.

Kur'ân-ı Kerîm'in bu konu ile ilgili âyet-i kerimesi bilindiği üzere "Felâk" sûresinde şöyledir:

"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım: Yarattığı şeylerin

şerrinden; Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden; Düğümlere üfleyip büyü yapan büyücü kadınların şerrinden; Ve haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden.” (Felâk, 113/1-5)

Bu sûre-i şerifede dört şeyin şerri/kötülüğünden Cenâb-ı Hakk’a sığınılması emredilmiştir. Kendisinden Allah’a sığınılması emredilen bu kötülük kategorileri:

1. Mahlûkların şerri,
2. Gece karanlığı vesilesi ile meydana gelebilecek şerler,
3. Büyü yapanların şerleri ve,
4. Haset ettiği zaman hasetçinin şerri.

Burada özellikle son hususu ele almak istiyoruz. Haset eden kişi, haset ettiğine fiilî zarar vermeye kalkabileceği gibi, hasetçinin kalbinin ve tavırlarının ürettiği şerareler de, göz değmesinde olduğu gibi, haset edilen kişiyi etkileyebilir. Belki bir gün bu şerare ve etkiler daha müşahhas olarak tesbit de edilebilir. Her ne olursa olsun, Kur’ân-ı Kerim’de yer yer vurgulandığı üzere, Allah dilemedikçe kimseye bir zarar erişmez; yine Allah dilemedikçe kimseye bir fayda da erişmez. Ayrıca, bir kimseye bir zarar eriştiğinde, bunu Allah’tan başka kimse savamaz. Şu halde, Allah’a samimi sığınma, kişiyi ona gelecek şerlerden koruyacaktır.

Rivayet edildiği üzere Efendimiz (s.a.s.), yatağına yatmadan önce mutlaka mübarek ellerini birleştirir, İhlâs, Nâs ve Felâk sûrelerini bir arada üç defa okur, avuçlarına üfledikten sonra bütün vücudunu sıvazlar, öyle yatar.³²⁶

Haset edenin şerrinden sığınmak için daha başka tedbirler de alınabilir. Şöyle ki:

³²⁶ Buharî, “Fedâilü’l-Kur’ân, 14; Müslim, “Selâm” 50 (2192).

1. Haset edenin yaptığına sabretmeli ve sabırsız davranarak onun seviyesine inmemelidir.

2. Haset eden Allah'tan korkmasa, halktan utanmasa ve hatta çok terbiye dışı davranışta bulunsa da, haset edilen kişi takva ve adaleti elden bırakmamalıdır.

3. Kalbinde haset edene pek yer vermemeli ve fazla düşünmemelidir. Onu fazla düşünmek, ona mağlup olmanın başlangıcı olur.

4. Haset edene karşı kötü muamele yapmamalıdır. Onu başışlamalı, hattâ belki imkân varsa ona iyilik ve ihsanda bulunulmalıdır. Haset edenin kendisine ne gibi kötülükler düşündüğüne de aldırmamalıdır.

5. Hasede uğrayan Allah'a olan itimadında sebat göstermelidir. Çünkü bir insanın kalbinde Allah'a itimat kökleşmişse, o insan hiçbir kimseden korkmaz.³²⁷

Hadis-i Şeriflerde Haset Konusu

Şimdi de hadis-i şeriflerde Efendimiz (s.a.s.)'in “haset” konusunu nasıl değerlendirdiği görmeye çalışalım.

Enes b. Mâlik (r.a.) anlatıyor: Resûl-i Ekrem (s.a.s.) ile beraberdik. Buyurdular ki:

“Şimdi, yanınıza Cennetlik bir adam gelecektir.”

Az sonra, sakalından abdest suyu damlayan ve ayakbılarını sol eline almış bir şekilde Ensar'dan birisi çıkageldi. Ertesi gün olunca, Resûl-i Ekrem (s.a.s.) yine evvelki gibi söyledi. Bu defa yine aynı kişi çıkageldi. Üçüncü gün olun-

³²⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü'l Kur'ân*, 7/326.

ca, Resûl-i Ekrem (s.a.s.) yine aynı sözü tekrar etti ve yine aynı adam geldi. Resûl-i Ekrem (s.a.s.) kalkınca, Abdullah b. Amr, o adamın yanına giderek kendisini birkaç günlüğüne misafir etmesini istedi. Abdullah ibn Amr (r.a.), hadisenin devamını şöyle anlatır:

“Üç geceyi onunla bir arada geçirdik. Fakat, geceleri kalkıp namaz kıldığını görmedim. Ancak, sabah namazına kadar her uyanışında Allah’ı andığını işitiyordum. Onun, bu zaman zarfında hayırdan başka bir şey konuştuğunu duymadım. Bu üç günün nihayetinde onun amelini küçümseme eğilimindeydim. Kendisine dedim ki:

“Resûl-i Ekrem (s.a.s.)’in üç kere: “Şimdi, yanınıza Cennetlik bir adam gelecektir.” dediğini işittim. Üçünde de sen çıkageldin. Amelini anlamak için senin yanında kalmak istedim. Fakat, büyük bir amel işlediğini görmedim. Seni, Resûl-i Ekrem (s.a.s.)’in söylediği mertebeye ulaştırın nedir?”

“Sadece gördüğün bu durumumdur.” dedi. Ben dönüp gitmek üzereyken seslendi ve bana:

“Ancak şunu da ilâve etmeliyim ki, ben Müslümanlardan hiçbir kimseye karşı kalbimde kin ve hile tutmam. Allah’ın verdiği herhangi bir hayırdan dolayı da hiç kimseye asla haset etmem.” dedi. Bunun üzerine Abdullah:

“İşte, seni o dereceye ulaştırın budur” dedi.”³²⁸

Efendimiz (s.a.s.)’den başka bir rivayette ise şöyle buyrulmaktadır:

“Üç şey vardır ki, hemen herkeste bir parça bulunur. Bunlar:

³²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/166.

1. Kötü düşünme (delilsiz, zanna dayalı yargı/düşünüş),
2. Uğursuzluğa inanma
3. Hasettir.

Şimdi de bunlardan kurtuluş çarelerini size öğreteyim:

1. Kötü düşünmeye başladığın zaman, üzerinde iyice durup da işin iç yüzünü anlamaya çalışma.
2. Uğursuzluğuna inandığın bir şeyle karşılaştığında, ona aldırış etmeden yaptığın işe devam et.
3. Haset ettiğin kimseye karşı da sınırı aşma.”³²⁹

Hız. Zübeyr (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki:

“Size geçmiş toplumların hastalığı sirayet etti: Bu, haset ve buğzdir. Bu, kazıyıcıdır. Şunu bilmelisiniz ki, ‘kazıyıcı’ derken ‘saçı kazır’ demiyorum. O, ‘dini kazıyıcı’dır. Nefsi-mi kudret elinde tutan Zât-ı Zülcelâl’e yemin ederim, sizler iman etmedikçe Cennet’e giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Birbirinizi sevmeye yardımcı olacak şeyi haber vereyim mi: Aranızda selâmı yaygınlaştırın.”³³⁰

İbn Mes’ud (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki:

“Şu iki kişi dışında hiç kimseye gıpta etmek caiz değildir:

1. Allah’ın kendisine verdiği hikmetle hükmeden ve bunu başkasına da öğreten hikmet sahibi kimse,

³²⁹ Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/243. Aclunî, senedi zayıf olmakla birlikte, İbn Ebi'd-Dünya, Taberânî ve Tirmizî şerhinde Sehâvî'nin bu hadis-i şerifi naklettiğini belirtir.

³³⁰ Tirmizî, *Sıfatü'l-Kıyâme* 57 (2512).

2. Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolda sarf eden zengin kimse.”³³¹

Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki:

“Haset, çekememezlik hayırları yer bitirir, tıpkı ateşin odunu yiyip tükettiği gibi. Sadaka hataları söndürür, tıpkı suyun ateşi söndürmesi gibi. Namaz, mü'minin nurudur. Oruç ateşe karşı kalkandır.”³³²

Ebû Hureyre (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki:

“Kâfir ile onu öldüren ebediyen Cehennem'de bir araya gelmezler. Keza bir kulun karnında, Allah yolunda (yutmak zorunda kaldığı) tozla Cehennem ateşi de bir araya gelmezler. Keza, bir kulun kalbinde iman ile hased de bir araya gelmezler.”³³³

Bir başka rivayette ise Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır:

“Mü'minin dört düşmanı olur:

1. Haset eden mümin,
2. Gadaplı (öfke besleyen) münafık,
3. Yoldan çıkararak şeytan,
4. Savaşan kâfir.”³³⁴

Ebû Said el-Hudrî'den yapılan rivayete göre Cibril aleyhisselâm Resûlullah (s.a.s.)'in yanına geldi ve: “Ey Muham-

³³¹ Buharî, *İlim* 15; Müslim, *Salâtü'l-Müsafirîn* 268 (816).

³³² Tirmizî, *Salât* 433; Nesai, *Bey'at* 35.

³³³ Müslim, *İmarat* 130; Ebû Davud, *Cihad* 11.

³³⁴ Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, 5/373; *Kenzu'l-Ummâl*, 1:146.

med, hasta mısın?” diye sordu, “Evet!” cevabını alınca, Cibril (a.s.) şu duayı okudu. “Bismillahi ürkîke, min külli da-in yü’zîke ve min şerri külli nefsin ev aynin hâsidin Allahu yeşfike, bismillâhi ürkîke, (Allah’ın adıyla, sana eza veren bütün hastalıklara karşı, bütün kötü nefis ve haset gözlere karşı sana okuyorum. Allah sana şifa versin, ben Allah’ın adıyla sana dua ediyorum).”³³⁵

Buraya kadar nakletmiş olduğumuz hadîs-i şeriflerden şu sonuçlara ulaşabileceğimizi görmekteyiz:

a. İnsanın kalp ve ruhunda başkalarının maddî ve manevî üstünlüğüne karşı bir haset beslememe, imanın tezahürlerinden, kâmil imanın alâmetlerinden olup, vesilelik plânında onun Cennet’e girebilmesindeki en önemli faktörlerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

b. Haset duygusunun önüne geçilemese dahi, haset edilen kişiye karşı insaf ve iz’an ölçülerini kaçırmamak, hasedi ona kötülük yapma noktasına taşımamak, sınırı aşmamak gereklidir. Bu ölçüler sayesinde kişi, karşısındakinin maddî-manevî varlığını yok etmeye çalışmayacak, haksız kazanç, suiistimal, zimmet, vb. suçları irtikap etmeyecektir.

c. Ateşin odunu yiyip bitirdiği örneğinden hareketle, haset duygularının da insanın salih amellerini yok edebileceği hatırlanarak, hasetten korunmaya çalışmak elzemdir.

d. Allah’a, Peygamberlerine, Kitaplara, hasılı âmentü esaslarına gönülden inanan bir insanın, diğer insanların maddî-manevî zenginliklerinden ötürü rahatsız olması, onlara haset etmesi mümin vasfı ve davranışı değildir. Çünkü haset, Cenab-ı Allah’ın takdirine karşı olma demektir. Ken-

³³⁵ Müslim, *Selâm* 40/2186.

disini haset duygularına kaptırmış bir kişi, imanının tehli-
kede olduğunu düşünüp tedbir almalı, kalbini ve gönlünü
haset kirlerinden temizlemelidir.

e. Bir insanın haset dolu bakışları ya da tavırlarından
etkilendiğini düşünen bir kimsenin Cenâb-ı Hakk’a dua ile
ilticada bulunması, âfiyet ve şifâ talep etmesi yerinde bir
davranış olur.

Kısaca, haset, kalp ve ruhun en önemli hastalıkların-
dandır. Kalp ve ruh hastalıkları ise ancak ilim ve amel ile
tedavi edilebilir. Haset hastalığını tedavi edebilmek için de
öncelikle hasedin din ve dünya için getirdiği zararları bil-
mek, bu hususta ilim sahibi olmak gerekmektedir. Bu se-
beple kişi kendine düşman olması anlamına gelen hasetten
kurtulmak için, hasedin şu zararını iyice anlamalıdır:

Haset eden, Allah’ın yaptığı taksim ve takdire rıza gös-
termiyor, onun iradesine karşı geliyor demektir. Âdetâ, Al-
lah’ın (c.c.) bize gizli kalan hikmeti ile, mülkünde gerçekleş-
tirdiği adalete kızmakta, onu tenkit etmektedir. Bu ise, kişi-
nin tevhidin özüne ters düşmesinden, dolayısıyla imanının
zedelenmesinden başka bir şey değildir. Ayrıca, Bediüzza-
man’ın o veciz ifadeleri içerisinde düşünecek olursak, “Ka-
deri tenkit eden, başını vurur, kırar. Rahmete itiraz eden
rahmetten mahrum kalır.”³³⁶

Hasetten Kurtulma Yolları

Şimdi, hasedi kalpten atabilmenin bazı yollarına mad-
deler halinde kısaca temas edelim:

1. Hasetten vazgeçmek için onun bu zararını bilmek bi-

³³⁶ Bediüzzaman, *Mektubat*, 2/471.

le yeterlidir. Fakat bunun yanında, haset eden kimsenin bir mü'mini aldatma, ona nasihat etmeyi terk etme, müminleri sevmek yolundaki İslâm'ın açık emirlerini kale alma, müminlerin zarara uğramaları halinde bundan en çok sevinecek olan insî ve cinnî şeytanların emellerine âlet olma gibi hiç de küçümsenmeyecek suç ve günahların işlenmiş olacağı unutulmamalıdır. Bu menfi özellikleriyle, kalbin saflığını ve temizliğini gideren ruhi ve kalbi bir hastalık olan haset, ateşin odunu yakıp yok etmesi gibi insanın iyi huy ve amellerini de yıkıp, yok eder.³³⁷

2. Haset eden kimsenin içinde sürekli bir çekememezlik ateşi yanar. Bu ateş onu yakar, yavaş yavaş eritir. Çünkü haset eden, haset ettiği kimsede nimetin arttığını gördükçe rahatsızlık ve sıkıntısı çoğalır. Hasetçinin göğsü daralır, uykusu kaçar. Âdeta amansız bir hastalığa düşer. Bu ise, kişinin ancak kendine düşman olanların isteyebileceği bir durumdur. Yine Bediüzzaman'ın ifadesi ile, haset öncelikle haset edenin kendisini ezer, mahveder, yandırır. Bunun yanında haset edilen kimseye o hasedin zararı ya azdır ya da hiç yoktur (RNK, a.y.). Öyleyse akıllı kişi, âhiret hesabı ve korkusunu temel alarak, aklının gereğini yerine getirmeli ve bu yararsız azaptan kurtulmayı istemelidir. Hasedin âhirette sebep olacağı ceza da oldukça önemsenmelidir.³³⁸

3. Hasedi tedâvî etmenin bir diğer yolu, bu menfi duygunun isteklerini yerine getirmeyerek, hattâ aksini yaparak haset duygusuna hükmedebilmeyi öğrenmektir. Sözelimi içteki haset duygusu birisini kötölemesini istediğinde kişi,

³³⁷ Ebû Davud, *Edeb* 44.

³³⁸ Gazali, *İhya u Ulûmi'd-Dîn*, 3/440-442.

bunu şeytanın kendisi için hazırladığı tuzağa düşmek demek olduğunu anlayarak tersini yapmaya çalışmalı ve nefesine ağır da gelse o kişiyi övmelidir. Haset duygusu, kendisinden birisine karşı kibirli davranmasını istediğinde, bu duygusuna karşı koyarak tevazu göstermelidir. Yine haset duygusu cimriliği, vermemeyi fısıldadığında, cömert davranmalı, kendisini verme konusunda zorlamalıdır. Kişinin bu türden müspet davranışları, karşısındaki insanı memnun eder ve onun tarafından da sevilmesine sebep olur. Bu şekilde karşılıklı sevgi başlar ve zamanla haset hastalığı da yok olur. Baştan zorla yapılan bu davranışlar zamanla insanın kişiliği, ikinci bir fıtratı haline gelerek, kökleşir. Neticede şeytan bu gelişmeden hoşnut olmayacak, olumlu gelişmeyi engellemek isteyecektir. Müspet davranışlarının kendine olan güvensizlikten, birtakım endişe ve korkulardan ileri geldiğini öne sürerek onu iğfal etmeye çalışacaktır. Fakat mümin şeytanın vesvesesine kendisini kaptırduğunda sapacağını, ziyana uğrayacağını unutmuyarak, daimi bir gayret ve çaba içerisinde bulunmada Allah'tan sabır ve azim dileyecektir.³³⁹

4. Şu fani dünyada fani şeylere bel bağlayıp gönül vermek, onların bizde olmasını temenni edip başkalarınınkini de zevalini düşünmek, mü'mine asla yakışmaz. Kişi, Cenab-ı Hakk'ın baki nimetlerine hasr-ı nazar ederek bunların bekası ve fani nimetlerin de fenası muvazenesiyle hasedine konu teşkil eden şeyi değerlendirebilir.

5. Ayrıca haset eden, hiç olmazsa bu hissini izhar etmeye bakmalı ve bu mevzuda egzersiz yapmalıdır. Evet

³³⁹ Gazali, *İhya*, 3/445-446.

kişi, hasedi izhar etmek sûretiyle kendini hasede alıştırma-
malıdır. Bu noktada kendisini te'dib etmeli, elini, ağzını,
gözünü, dilini ve kulağını kontrol altında tutmalıdır.³⁴⁰

Kardeşlik Âdâbı

Kardeşler arası çekişmelerin önemli bir kaynağı, özellik-
le içinde buldukları yaş dönemleridir. Meselâ, beş yaşın-
daki bir kardeşin bitmek bilmeyen “neden?” soruları on bir
yaşındaki abla ya da ağabey için dayanılmaz olabilir. Veya
sessiz kalıp kendi başına oyuncakları ile oynamayı tercih
eden küçük çocuğun odasında fırtınalar estiren bir büyük
kardeş tabii ki oldukça sert bir tartışmaya sebep olabilir.

Anlaşmazlıklardaki bir diğer temel sebep ise kardeş kıs-
kançlığıdır. Kıskançlık, insanlık var olduğundan beri görü-
len bir duygudur. Kıskançlık duygusu, kişinin büyümesiyle
ters orantılı olarak küçülüp yok olmaz. Aksine haset ve çe-
kememezlik olarak, yani biraz daha genişleyerek ve top-
lumsal hayatı etkileyerek varlığını sürdürür. Çevremizde
gördüğümüz yaşını-başını almış, ancak hâlâ yakınlarıyla
küs ve kırgın olan insanlar genellikle bu tip insanlardır. Bu
insanlardaki kıskançlığın önüne erken yaşlarda geçileme-
diği için, haset ve kıskançlık duyguları büyüüp şekil deği-
ş-tirerek bu kişileri topluma zararlı bir hale getirmiştir.

Kardeş kıskançlığı anne-baba sevgisini kendi tekeline
alma isteğinden de kaynaklanabilir. Annesini-babasını çok
seven bir çocuk ebeveynini diğer kardeşten/kardeşlerden
kıskanabilir. Kimi çocuklar kıskançlığını doğrudan açığa

³⁴⁰ M. Fethullah Gülen, *Zaman Gazetesi*, Akademi, 19.3.2004.

vurmaz. Kardeşine büyük bir düşkünlük gösterir. Aslında çocuk, kıskançlığını içine atmıştır. Kardeşine yapmacık bir sevgi gösteriyordur. Bu gibi çocuklar etrafta kimse yokken kardeşlerine zarar verme eğilimi gösterebilir.

Kıskançlık duygusu, bilindiği gibi kardeşlerinin Yusuf'a (a.s.) zarar verme teşebbüslerine sebep olmuştu. Kur'ân-ı Kerîm: "Gerçekten, Yusuf ile kardeşlerinin kıssalarında, sorup ilgilenenlerin alacakları nice ibretler vardır." (Yusuf, 12/7) buyurarak, kardeşler arası kıskançlık konusunda bizleri uyarmaktadır. Bilindiği üzere, Yakup Peygamber'in on iki tane erkek evlâdı dünyaya gelmişti. Bunlardan en küçükleri Yusuf ile kardeşi Bünyamin idi. Yakup (a.s.), evlâtları arasında en fazla Yusuf'u severdi ve bu sevgisini de açığa vurduğu için diğer kardeşlerinin kıskançlık duyguları hep Yusuf'un üstünde idi. Bir gece Yusuf (a.s.) bir rüya gördü. Uykudan uyanınca doğru babasının yanına koştu. Ve ona: "Babacığım!" dedi. "Ben rüyamda on bir yıldızın, Güneş ve Ay'ın bana secde ettiklerini gördüm." (Yusuf, 12/4)

Yakup (a.s.), oğlu Yusuf'un bu rüyasını uzun uzun düşündü. Allah'ın, Yusuf (a.s.)'a her bakımdan büyük imkânlar sağlayacağını, onun büyük bir adam olacağını, şeref ve şöhretinin üstün derecelere ulaşacağını anladı. Yakup, kardeşlerinin Yusuf'u çekemediklerini bildiği için ona bir kötülük ederler endişesini duydu. Ve Yusuf'a dönerek: "Evlâdım!" dedi, "Sakin bu rüyanı kardeşlerine anlatma. Sonra seni kıskandıklarından sana tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın besbelli düşmanıdır." (Yusuf, 12/5)

Kur'ân-ı Kerîm, Yusuf'un kardeşlerinin kendi aralarındaki kötülük plânlarını da anlatmakta, kardeşler arası kıs-

kançlığın gelebileceği seviyeden bizleri haberdar etmektedir. “Hani onlar, (aralarında şöyle konuşmuşlardı): “Yusuf ile öz kardeşi, babamıza daha sevimli geliyor. Oysa biz daha güçlü bir grubuz. Pek belli ki babamız bu işte yanılıyor. Yusuf’u öldürün yahut onu uzak bir yere atın ki babanızın sevgi ve teveccühü yalnız size kalsın. Ondan sonra da tövbe ederek salih kimseler olursunuz.” (Yusuf, 12/8–9)

Anne-baba olarak yapılması gereken, çocuğa kıskanç olmamayı öğretmek değil, çocuğun kıskançlık hissettiğini fark etmesini ve bu duygusunu nasıl ifade edebileceğini öğretmektir. Bu açıdan, kardeşler arası ilişkilerin düzenlenmesi ve çatışmaların kontrol altına alınması, aileleri son derece zorlayabilmektedir.

Hiç şüphesiz kıskançlık insan fıtratında var olan doğal bir duygudur. Önemli olan, bu olumsuz unsurun gelişerek çocuğa ve çevreye zarar vermesini önlemektir. Bunun yolu da, çocuğa öz disiplin kazandırıp bu eğilimlerini zararsız alanlara yönlendirmektir.

Böylesine hassas ve karmaşık bir konuda her duruma uyacak pratik öneriler sunabilmek oldukça zordur. Prensipler olarak çocukları dinlemek, davranışlarının nedenlerini anlamaya çalışmak ve kendi tutum ve davranışlarımıza dikkat etmek gerekir. Olayları ve durumları onların gözüyle değerlendirebilme yeteneğimiz olmalıdır.

Ancak burada “büyük kardeş” yani ağabeyin özel konumuna da kısaca bakmamızda fayda bulunmaktadır. Peygamber (s.a.s.) büyük biraderin İslâm’da özel bir yerinin olduğunu da ifade etmiştir. Şüphesiz bu onun, aile yükünü,

küçüklerin bakımı ve eğitim sorumluluğunu kısmen de olsa üstlenmesinden kaynaklanmaktadır. Sahabeden Küleyb el-Cüheni (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.s.) “En büyük kardeş, baba hükmündedir”³⁴¹ buyurduğunu rivayet etmiştir. Buna göre ebeveyn, büyük oğlunun gönlüne küçüklere sevgi ve şefkati, küçüklerin gönüllerine de büyüğe saygıyı yerleştirirse, o zaman aile nizamı daha dengeli bir şekilde yürür. Böylece, herhangi bir uyarı ve hatırlatmada bulunmadan dahi herkes diğerine karşı yapacağı vazifeyi bilir hale gelmiş olur.

Kardeşler arasındaki kıskançlığı tatlı bir rekabete ve yarışa dönüştürmek, çocukların bedensel ve duygusal enerjilerini harcayabilecekleri oyun ortamları hazırlamak, bazen de iyi geçindikleri, güzelce oynadıkları anlarda onları ödüllendirmek, anne-babalara yapılabilecek diğer tavsiyelerdir. Kısaca bazı öneriler şu şekilde düşünülebilir:

1. Yanlış eğitimden sakınınız. Bu yanlış eğitim, mesele en büyük çocuğu hep hatalı gördüğünüzde veya küçüğü devamlı kurtarma ve koruma gayretlerinizde daha açık hale gelir. Çoğunlukla en küçük çocuk sırf kendisini korumanız için sizin görmeyeceğiniz bir anlaşmazlık çıkarır. Siz de tabîî bir netice imiş gibi büyüğü paylarsınız. Bunun tam tersi durumlar da olabilir. Dolayısı ile alabildiğine hassas, adaletli ve dikkatli bir şekilde onlara eşit davranmaya çalışınız. Problemlerini kendilerinin de çözme yeteneklerine duyduğunuz güveninizi dile getiriniz veya onları ayırınız.

2. Çocuklarınızın her biriyle her gün eşit vakit geçirdiğinizden emin olunuz. Eğer bir çocuk diğerini kıskanıyorsa, ona her bir çocukla beraber olmak istediğinizi ve sırasının

³⁴¹ Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, 8/149.

geleceğini bildiriniz. Bu şekilde zorlanacaksanız aynı anda ilgilenmeye çalışınız.

3. Kardeşler arasında ayırım yapmama konusunda özellikle dikkatli olunuz ve bir kardeşin olumsuz tutumundan dolayı kabahati olmayan diğer kardeşi sorumlu tutmayınız.

4. Çocuklar arasında, onlara ehemmiyet verme, yüceltme, onları onurlandırma vb. konularda cinsiyet ayrımı yapmayınız. Meselâ, birkaç kız veya birkaç erkek çocuktan sonra doğan farklı cinsiyetteki çocuğu diğerlerinden daha fazla sevme, ona karşı daha hoşgörülü olma gibi bir tutumun kardeşler arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyebileceğini unutmayınız.

Temizlik Âdâbi

Allah (c.c.) ve Efendimiz (s.a.s.), maddî ve manevî temizliğe oldukça önem vermiştir. İlk nâzil olan âyet-i kerîme “oku” emrinden sonra ikinci sırada inen âyet-i kerîmelerde doğrudan elbise temizliği ile ilgili ayrı bir emir yer almıştır. Allah (c.c.) Peygamberimiz’e (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “Ey örtüye bürünen! (İnziva arzu eden!) Ayağa kalk ve insanları uyar! Rabb’inin büyüklüğünü an! Elbiseni tertemiz tut, maddî manevî kirlerden arın, pis ve murdar olan her şeyden kaçın!” (Müddessir, 74/1-5).

Meşhur müfessirlerimizden Elmalılı Hamdi Yazır, âyet-i kerîmede yer alan “siyab” (giysi) kelimesinin “nefis” veya “kalp” olarak da yorumlandığını, bu açıdan âyetin manasının “kendini veya kalbini günahattan, haksızlıktan temiz tut,

yaptığın uyarıları kabule engel olacak kirli huylardan sakın, öğütlerinin kabul edilmesini sağlayacak olan güzel ahlâk ile ahlâklan” şeklinde manevî ve ahlâkî temizlik ile de tefsir edilebildiğini belirtmektedir. Fakat Elmalılı, âyet-i kerîmede, hakikî mânânın yani doğrudan elbise temizliği ya da dış temizlik manalarının kastedilmesine herhangi bir engel bulunmadığını belirtmektedir. Bu açıdan, dolaysız bir şekilde gerek beden ve gerekse de elbisenin maddî temizliğinin emredilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.³⁴²

Bu durum, yani hem maddî pisliklerden, hem de Allah’a ortak koşmak, inkâr etmek, iki yüzlülük yapmak ve günah gibi manevî kirlilerden temizlenmenin insânî, İslâmî ve ahlâkî bir görev olduğu açıktır. Her iki yöndeki yani hem maddî hem de manevî temizliğe ayrıca işaret eden şimdi mealini aktaracağımız âyet-i kerîmede ise Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz ki Allah çok tövbe edenleri ve çok temizlenenleri sever.” (Bakara, 2/222) Peygamberimiz (s.a.s.) de bu gerçeği, “Allah temizdir, temizliği sever”³⁴³ sözü ile dile getirmişlerdir.

Allah’a kul olmanın, O’nun huzurunda durmanın ve O’nun sevgisini kazanmanın ilk şartı temizliktir. İslâm’ın temeli, dinin direği ve müminin miracı olan namaza girebilmenin dış şartı olarak da temizlik yine ilk plânda yer almaktadır. Boy abdesti almak ise tam bir temizliktir. Cenâb-ı Hak, bir âyet-i kerîmede; “Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğinizde yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın! Başlarınızı mesh edip topuklarınızla birlikte

³⁴² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/...

³⁴³ Tirmizî, *Edeb* 41.

ayaklarınızı da yıkayın! Cünüp iseniz tastamam yıkanın (boy abdesti alın)!” (Mâide, 5/6) buyurmaktadır. Bu âyet-i kerîme aynı zamanda abdesti farz kılan âyet-i kerîmedir. Dolayısı ile günlük beş vakit namaz öncesi abdest ile bizlere, günde beş defa elimizi, yüzümüzü, ağızımızı, burnumuzu, kulaklarımızı, boynumuzu ve ayaklarımızı temizlememiz emredilmiş olmaktadır.

Müslüman'ın bedeni gibi, giyeceği elbisenin, ibadet yapacağı yerin ve yaşadığı çevrenin de temiz olması gerekmektedir. Allah (c.c.): “Ey Âdem'in evlâtları! Her namaz vaktinde mescide giderken, süsünüz olan elbisenizi giyin.” (A'raf, 7/31) buyurmaktadır.

Kur'ân ahlâkına sahip olan Peygamberimiz (s.a.s.), her konuda olduğu gibi temizlik konusunda da bizlere en güzel örnektir. O, hayatı boyunca temizliğe azamî dikkat göstermiş, camiye ve misafirlığe giderken, toplum huzuruna çıkarken temiz ve güzel elbise giyinmeye, güzel koku sürünmeye gayret etmiş, soğan ve sarımsak gibi başkalarını rahatsız edebilecek şeyleri yemekten kaçınmıştır. “Çevrenizi temiz tutunuz.”³⁴⁴ buyurarak bizlere çevre temizliğini de öğütlemiş, halkın kullandığı umumi yerlerin temiz tutulmasını istemiştir. Çevre temizliği ile ilgili bir hadis-i şerîfnde Efendimiz (s.a.s.): “Lânetlenmiş iki şeyden sakının” buyurduğunda ashab: “Ya Resûlallah o iki şey nedir?” diye sormuşlar, Peygamber Efendimiz (s.a.s.) de: “İnsanların gelip geçtiği yola ve gölgelendiği yere abdest bozmaktır.” buyurmuşlardır.³⁴⁵

³⁴⁴ Tirmizî, *Edeb* 41.

³⁴⁵ Müslim, *Taharet* 68; Ebû Davud, *Taharet* 15; Ahmet bin Hanbel, *Müsned* 2/372.

Maddî ve manevî her türlü temizliği önemsemeli, çevremizi de temiz tutmalıyız. Efendimiz (s.a.s.) temizliğin imanının yarısı olduğunu bildirmiş,³⁴⁶ hiç olmazsa haftada bir defa beden temizliğini ise farz kılmıştır.³⁴⁷

Yine Allah Resûlü (s.a.s.) kendisi temizliğe azami dikkat etmiş, ister gece isterse gündüz olsun yatar ya da kalkarken mutlaka ağız-burun,³⁴⁸ diş temizliği yapmış ve abdest almıştır.³⁴⁹ Dişleri temizlemenin sadece ağız sağlığına değil ama aynı zamanda Allah'ın (c.c.) hoşnutluğuna sebep olduğunu ifade buyuran Efendimiz (s.a.s.)³⁵⁰ uykudan uyanan bir insanın ilk yapması gereken işin de ellerini yıkamak olduğunu özellikle belirtmiştir.³⁵¹ Ayrıca, yıkadığı mübarek azalarını bir havlu ile kurulama konusunda da hassas davranmıştır.³⁵²

Temizlik, İslâm'ın oldukça önem verdiği dinî bir vecibe ve sağlıklı yaşamının en temel şartlarından birisidir. Bu aynı zamanda insan olmanın gerektirdiği bir durumdur. Temizlik (taharet) hem maddî pislik ve kirlilerden hem de hükmî kirlilik (hades) halinden temizlenmeyi kapsamaktadır. Temizliğin en yaygın ve tabii şekli ise su ile yapılan temizliktir. Fıkıh kitaplarımızda suyun temiz ve temizleyici olması konuları üzerinde önemle durulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın insanı ve diğer canlıları sudan yarattığı (Enbiya, 21/30),

³⁴⁶ Müslim, *Taharet* 1; Tirmizî, *Daavat* 86; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/260, 5/342, 343, 344,363, 370,372; Darimi, *Vudu* 2.

³⁴⁷ Müslim, *Cuma* 9.

³⁴⁸ Müslim, *Taharet* 20,21, (237).

³⁴⁹ Ebû Davud, *Taharet* 27, 30, (51, 56, 57); Müslim, *Taharet* 45, (253); Nesai, *Taharet* 8, (1, 13).

³⁵⁰ Nesai, *Taharet* 5, (1, 10).

³⁵¹ Buhârî, *Vudu* 26; Müslim, *Taharet* 87, (278); *Muvatta*, *Taharet* 9, (1, 21); Ebû Davud, *Taharet* 49, (103, 104, 105); Tirmizî, *Taharet* 19, (24); Nesai, *Taharet* 1, (1, 6, 7).

³⁵² Tirmizî, *Taharet* 40, (53).

temizlenme dâhil birçok hikmetten dolayı gökten temiz su indirdiği belirtilerek (Furkan, 25/48), suyun yeryüzündeki varlıkların hayatı açısından büyük önemine ve asli bir temizlik aracı olduğuna işaret edilmiştir.

Şakalaşma ve Mizah Âdâbı

Şaka yaptığını düşünen insanların en fazla dikkat etmeleri gereken noktalardan birisi de “yalan söylemek”ten mutlaka uzak olmalarıdır. Şakalarda maalesef çoğunlukla yaşanan durum budur. Hâlbuki bu konuda Efendimiz (s.a.s.) bizlere ölmez bir örnek bırakmıştır. Hz. Ebû Hureyre (r.a.) anlatıyor: Ashabtan bir kısmı:

“Ey Allah’ın Resûlü! Sen bize şaka yapıyorsun!” demişlerdi. Efendimiz (s.a.s.) de:

“Şurası muhakkak ki şaka bile olsa ben sadece hakkı söylerim!” buyurmuşlardı.³⁵³

Bu şekilde, yani yalan söylemeden yapılan şakalar hem zihnin dinlenmesi hem de şakanın yerini bulmasını sağlar. Bu konuda Efendimiz (s.a.s.)’den başka bir örnek ise şöyledir. Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: “Bir adam Aleyhissalâtu Ves-selâm’a gelerek:

“Ey Allah’ın Resûlü! Beni bir deveye bindir!” dedi. Aleyhissalâtu Vesselâm da:

“Ben seni devenin yavrusuna bindireceğim!” dedi. Adam:

“Ey Allah’ın Resûlü, ben deve yavrusunu ne yapayım!”

³⁵³ Tirmizî, *Birr* 57, (1991).

deyince Aleyhissalâtu Vesselâm: “Acaba deve, deveden başka bir mahlûkun yavrusu mudur?” buyurdular.³⁵⁴

Dikkat buyurulursa Efendimiz (s.a.s.) karşısındaki saha-beye “Ben seni deve yavrusuna bindireceğim” derken, yetmiş bir devenin de neticede başka bir deve yavrusu olduğunu gayet lâtif bir şekilde işlemiş olmaktadır. Böyle bir şaka zihin uyanıklığı ve keskinliği açısından da faydalıdır denilebilir.

Hayal dünyası oldukça zengin olan çocuklar için de şakalaşmanın önem arzettiği bilinmektedir. Şakalaşma bir bakıma çocukla çocuklaşmadır ki, Hz. Enes (radiyallahu anh): “O, çocuklarla şakalaşma konusunda insanların en önde olanıdır”³⁵⁵ diyerek, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bu konudaki yaklaşımını ortaya koymaktadır. Meselâ bir defasında Enes (r.a.) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’ın, kendisine: “Ey Zü’l-üzüneyn (iki kulaklı!)” diye hitap ettiğini, bu sözülle de şaka yapmayı kastettiğini rivayet etmiştir.³⁵⁶

Ancak burada oldukça önemli bulduğumuz bir ayrıntıya girmek istiyoruz.

Çocuklarla, onların yaşları ve psikolojilerine uygun lâtifeler yapmak başka, onlara aşağılayıcı manada takılmak veya şaka yapmak çok daha başkadır. Bu ikincisinde, karşınızdakinin bizzat kendi gözünde değerli bulunduğu bir eşyası ya da düşüncesi hedeflenmiş olmaktadır. İster yetişkin isterse de çocuk olsun, kişilerin kendi gözündeki değerlerini tehdit ettiğiniz zaman, bu durum size geçici bir şekilde gü-

³⁵⁴ Tirmizî, *Birr* 57, (1992); Ebû Davud, *Edeb* 92, (4998).

³⁵⁵ Suyuti, *Camîu’s-Sağîr*, 2/30.

³⁵⁶ Tirmizî, *Birr* 57, (1993); Ebû Davud, *Edeb* 92, (2005).

lümseme hissi veriyor olsa bile kesinlikle tehlikelidir. Karşıdakini özellikle küçük düşürme amaçlı şakaların bünyesinde her zaman acımasız bir yan bulunur ve diğer insanda “küçülme” ve “aşağılanma” duygularını hissettirir. Pek çok kişi, ya diğerlerinin ya da bizzat kendisinin yaptığı şaka sebebi ile hoş vakit geçireceğini düşünerek, insanlara şaka yapabileceğini düşünür. Ancak biraz daha dikkat edilirse, özellikle karşıdaki kişiyi güç durumda bırakacak şaka tutum ve davranışlarının arkasında, bilinçaltının gizli sayılabilecek birtakım dürtülerinin bulunduğu görülür. Bu bilinçaltı dürtülerindeki temel saik ise, çoğu zaman ya karşıdakinin zor durumundan zevk alma veyahut da onun aşağılanması temenni etme şeklindedir. Bu durumda karşımızdaki zekâmızı fark etmesi, alaycılıktaki mizahı görmesi ve çoğunlukla da söylenen/yapılan davranışları üzerine alması umularak, iğneleyici/aşağılayıcı söz ya da davranışlar sergilenmiş olur. Ancak kamuoyu araştırmaları göstermiştir ki, insanlar yakın arkadaşları tarafından bile yapılsa şakalara maruz kalmaktan hoşlanmamaktadır. Efendimiz (s.a.s.) bir kişinin değneğinin dahi şaka amaçlı alınmasını hoş görmemiştir. Abdullah, Yezid İbnu’s-Sâib (r.a.)’ten anlatıyor: “Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: “Sizden kimse, ne şaka ne de ciddî olarak kardeşinin değneğini almasın. Kim kardeşinin değneğini almışsa hemen ona geri versin.”³⁵⁷

Saldırgan bir tarzda yapılan şakaların şaka sınırını aştığını söylemeye bile gerek yoktur. Korkutma bu tür şakalarda en temel özellik halindedir. Yüzüne korkunç bir maske ta-

³⁵⁷ Ebû Davud, *Edeb* 93, (5003); Tirmizi, *Fiten* 3, (2161).

kıp karşıdakini korkutmaya çalışmak ve onun korkması ile eğlenmek gibi. Hâlbuki Efendimiz (s.a.s.) bırakalım çocukları, yetişkinlerin bile bu tür korkutucu şakalara maruz bırakılmasını yasaklamışlardır. İbn Ebî Leyla anlatıyor: “Resûlullah (s.a.s.)’ın ashabının (r. anhum) bize anlattıklarına göre, onlar bir sefer yürüyüşünde idiler. Bir konaklama sırasında içlerinden biri uyurken, arkadaşı gidip ipini alır. Uyanınca ipini bulamayan zat “kaybettim” diye korkar. Duruma muttali olan Aleyhissalâtu Vesselâm: “Bir Müslümana, bir başka Müslüman’ı korkutmak helâl olmaz!” buyurdular.³⁵⁸

Korkutucu bir şakaya maruz kalan çocuk, henüz motor gelişim seviyesini tamamlamadığı, zihni de müşahhas işlem dönemini aşip mücerrede yeterince alışmadığından, onun kötülüğünü istediğinizi düşünür. Özellikle de korkutucu şakalar karşısında sadece düşmanlık, kin ve aşağılanmışlık hisseder. Çocuğun, ne ebeveyni ne de yakın-uzak akrabaları tarafından korkutucu şakaların boy hedefi olarak kullanılmaması, ebeveynlerin de bu konuda hassasiyet göstermeleri gerekmektedir. Aksi tutum ve davranışların çocuğun güven duygusunun zedelenmesinde temel bir rol oynayacağı unutulmamalıdır.

Bu açılardan, çocuğun herhangi bir eksikliği ya da beceriksizliğiyle dalga geçilmemeli, başkalarının da dalga geçmesine müsaade edilmemelidir. Şayet bu konularda yeterli pozitif tutumlar geliştirilemeyecek olursa bunun sonucunda çocuk sadece içine kapanık, içten içe düş kırıklığı yaşayan ve sosyalleşmeye kapalı bir hale gelecektir. Bu ise bir çocuğa yapılabilecek en büyük kötülüktür.

³⁵⁸ Ebû Davud, *Edeb* 93, (5004).

Uyku Âdâbı

Günümüzün ortalama üçte biri uyku ile geçmektedir. Gafletle geçmemesi için uykuyu da değerlendirmek gerekir. Çok eser vermiş zatların hayatını incellerseniz, az uyuyup çok çalıştıkları görülür. Öyleyse, ancak zaruret veya ihtiyaç miktarı uyumalıdır. Az uyuyanların, fazla uyuyanlara kıyasla daha enerji dolu, daha etkin ve daha dışa dönük insanlar oldukları da gözlenmektedir. Bu şekilde az uyuyan insanlar kendilerinden ve hayatlarından daha memnun, dış dünya ile olan iletişimleri de daha güzeldir. Faal bir insanın uyku ile zaman geçirmesi bir açıdan kayıp olarak da değerlendirilebilir. Uykuyu azaltmanın ise hayatın verimliliğini arttırdığı açıktır. Gafletle yatıp gafletle kalkılmamalıdır. Bu açıdan;

1. Yatağa abdestli girilmelidir. Ebû Ümame'den gelen bir rivayette Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “Kim yatağına temiz (abdestli) olarak girer ve uyku basıncaya kadar Allah'ı zikreder, gecenin herhangi bir saatinde de uyanıp Allah'tan dünya veya ahiret hayırlarından bir şey isterse Allah Teâlâ, istediğini mutlaka ona verir.”³⁵⁹

2. Uyumadan önce ve uyanınca dişlerini fırçalamak sünnettir. Resûlullah (s.a.s.) gece (namaza) kalktığı vakit mutlaka dişlerini misvakla fırçalardı.³⁶⁰ Ayrıca Resûlullah (s.a.s.), gece ve gündüz yattığında ve kalktığında mutlaka abdest almazdan önce misvaklanmıştır.³⁶¹

³⁵⁹ Tirmizî, *Daavat* 100, (3525).

³⁶⁰ Buhârî, *Cuma* 8, (2, 212), *Vudu* 73, *Teheccüd* 9; Müslim, *Taharet* 45, (254); Ebû Davud, *Taharet* 30, (55); Nesai, *Taharet* 2, (1, 8).

³⁶¹ Ebû Davud, *Taharet* 27, 30, (51, 56, 57); Müslim, *Taharet* 45, (253); Nesai, *Taharet* 8, (1, 13).

3. Yatarken, gece ibadete kalkmaya niyet edilmelidir. Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyuruyor: “Size geceleyin kalkmayı tavsiye ederim. Çünkü o, sizden önce yaşayan salihlerin âdeti, Rabb’inize yakınlık vesilesidir, günahlardan koruyucu, kötülüklere kefarettir ve bedeni rahatsızlıkları kovucudur.”³⁶² Diğer bir rivayette ise Efendimiz (s.a.s.) bizlere şu tavsiyede bulunmaktadır: “Allah, geceleyin kalkıp namaz kılan ve hanımını da uyandıran, hanımı uyanmak istemediği takdirde yüzüne su döken kula rahmetini bol kılsın. Allah, geceleyin kalkıp namaz kılan, kocasını da uyandıran, kocası uyanmak istemeyince yüzüne su döken kadına da rahmetini bol kılsın.”³⁶³

4. Gece uyanacağından emin olmayan bir kimsenin vitir namazını yatmadan önce kılması daha uygun görünmektedir. Çünkü Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: “Kim gecenin sonunda kalkmamaktan korkarsa vitrini gecenin başında kılsın. Kim gecenin sonunda kalkmayı umuyorsa gecenin sonunda vitrini kılsın. Çünkü gecenin sonunda kılınan namaz (gece ve gündüz meleklerinin huzurlarında ve şahadetleri altında kıldığı için) meşhud ve mahzurdur (rahmet melekleri hazır bulunur). Bu yüzden (gecenin başında kılınana nazaran) daha faziletlidir.”³⁶⁴

5. Şayet uyuyamama gibi bir şikâyet varsa Efendimiz (s.a.s.)’in şu tavsiyesi uygulanmalıdır. Bir gün, Halid İbn Velid el-Mahzumi (r.a.): “Ey Allah’ın Resûlü, bu gece hiç uyuyamadım!” diye Hz. Peygamber (s.a.s.)’e yakındı. Resûlullah (s.a.s.) ona şu tavsiyede bulundu: “Yatağına girdiğinde

³⁶² Tirmizî, *Daavat* 112, (3543, 3544).

³⁶³ Ebû Davud, *Salât* 307, (1308); Nesai, *Kıyamu'l-Leyl*, 5, (3, 205).

³⁶⁴ Müslim, *Müsaafirîn* 162, (755); Tirmizî, *Salât* 334, (465).

şu duayı oku: “Ey yedi kat semanın ve onların gölgelediklerinin Rabbi, ey arzların ve onların taşıdıklarının Rabbi, ey Şeytanların ve onların azdırdıklarının Rabbi! Bütün bu mahlûkatının şerrine karşı, bana himayekâr ol! Ol ki hiç birisi, üzerime aniden çullanmasın, saldırmassın. Senin koruduğun aziz olur. Senin övgün yücedir, senden başka ilah da yoktur, ilah olarak sadece sen varsın.”³⁶⁵

6. Yatarken İhlâs ve Muavvizeteyn (Felak ve Nâs) sûreleri okunmalıdır. Hz. Âişe (r.ah)’den gelen bir rivayette Efendimiz (s.a.s.)’in yatağına girdiğinde Muavvizeteyn’i (Felâk ve Nâs sûreleri) ve Kul hüvallahü ahad’i (İhlâs Sûresi) okuduğu, ellerini yüzüne ve vücuduna sürdüğü ve bunu üç kere tekrar ettiği anlatılmaktadır. Hastalandığı zaman da yine aynı şekilde kendisine okunmasını emretmiştir.³⁶⁶

7. Uyku âdâbı ile ilgili olarak Ebû Hureyre’den rivayet edilen diğer bir hadis-i şerif ise şöyledir: Resûlullah (s.a.s.) karnı üzerine yatmış bir adam görmüştü; hemen müdahale edip: “Bu, Allah Teâlâ hazretlerinin sevmediği bir yatıştır! buyurdular.”³⁶⁷

Şimdi de “az uyuma” ile alâkalı anonim bir şiire yer vermek istiyoruz:

Az Uyumak

Az uyumak nimettir,
Çok uyumak gaflettir.
Gaflet ise zarardır,

³⁶⁵ Tirmizî, *Da’avat* 96, (3518).

³⁶⁶ Buhârî, *Fedailu’l-Kur’ân* 14, *Tıbb* 39, *Daavat* 12; Müslim, *Selam* 50, (2192); *Muvatta*, *Ayn* 15, (2, 942); Tirmizî, *Daavat* 21, (3399); Ebû Davud, *Tıbb* 19, (3902)

³⁶⁷ Tirmizî, *Edeb* 21, (2769)

Kalbimizi karartır.
Fazla uykuyu at,
Seherde dağıtılır murat.
Seher ne kadar kutludur,
O vakit uyanık olan mutludur.
Seherde rahmet kapıları açılır,
Uyanıklara nimet saçılır.
Çok uyku eziyettir,
Az uyku meziyettir.
Az ye, az uyu, çok konuşma,
Evliya olursan şaşma!
Çünkü evliyalığa bu üç meziyetle girilir,
Sonra sayısız nimet verilir.
Çok uyumak çok fazilet götürür,
Gaflet ve tembellik getirir.
Az ört yorganları,
Çünkü uyku tembelleştirir organları.
Cenab-ı Hak her gece,
Buyurur şöylece
“Dua eden yok mu, duasını kabul edeyim,
Benden isteyen yok mu istediğini vereyim”³⁶⁸
Sabah kalkarken de dikkat edilebilecek hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Erken yatıp erken kalkmaya çalışmalı.
2. Kalkar kalkmaz Allahü Teâla'yı anmalı.

³⁶⁸ Tırnak içerisine aldığımız bu kısım aynı zamanda hadîs-i şerîften bir parçadır. Buhârî, *Teheccüd* 14; Müslim, *Müsâfirîn* 168-170.

3. Durumuna uygun şekilde giyinmeli.
4. Abdest almalı! Namazı vaktinde ve noksansız kılmalı.
5. Rızkı Allahü Teâlâ'nın verdiğiğine inanıp helâlden talep etmeli.
6. Allahü Teâlâ'ya tam tevekkül etmeli.
7. Onun verdiği bütün nimetlere şükretmeli.
8. Helâlinden kazanıp helâlinden yemelidir.

Her sabah (Kendimin, aile efradımın rızkını helâlden kazanıp, kimseye muhtaç olmamak, ibadetlerimi Allah'ın rızasına uygun yapabilmek ve insanlığa hizmet edebilmek için işime gidiyorum.) diye niyet etmelidir! Evden çıkarken de: "Allah'ın adını anarak (evimden çıkıyorum), Allah'a dayanıp tevekkül ettim. (Her türlü) kuvvet ve kudret ancak yüce Allah'ın yardımıyla." ³⁶⁹ şeklinde duada bulunmalıdır.

³⁶⁹ Tirmizî, *Daavat* 34.

SONUÇ

Baştan beri, ahlâkî-dinî kurallar, muâşeret kuralları, âdâp olarak anılan bu hususların çok az bir kısmını, gündelik hayat için gerekli gördüğümüz bilgileri ve yer yer de genel kültürümüzü ifade eden hususları vermeye çalıştık. Bu konular, onların sadece tanımlarını öğrenme ve bilme ile değil, onlardan istifade edilebildiği ve faydalanılabildikleri ölçüde kıymetlerini artıracaklardır. Ele almaya çalıştığımız bu hususlar önemle değerlendirildiğinde, zahirî ve batınî edebe doğru yol alınmış olacaktır. Burada temas edebildiğimiz dinî-ahlâkî edebe, aynı zamanda ilâhî edep nazarıyla da bakılmalıdır. Çünkü ele alınmaya çalışılan her bir konu elden geldiğince âyet-i kerîmeler ve hadîs-i şerîfler ile örgülenmeye çalışılmıştır.

Birçok hayır ve faziletin kaynağı sayılan bu edep kaide-leri, şayet özden uzaklaşılmadan ve sadece görüntüye takılmadan yaşanabilirse, temel maksattan uzaklaşmamış, şekilciliğe de kayılmamış olacaktır. Dolayısı ile zahir ve ba-

tın, madde ve mana, öz ile dış beraberce götürülebilmedir. Böylece, gelişecek olan edep kültürü seçkin ve münevver bir zümre oluşturacaktır. Sonuçta duygu, düşünce ve hayat tarzlarına güzellik ve incelik kazandıracak olan bu dinî-ahlâkî âdâb, toplumun diğer katmanlarına da bir ışık tufanı şeklinde sirayet edebilecektir.

Cenâb-ı Hakk'ın rahmetini bütün insanlığın üzerine yaymasını, zât-ı âlilerinize de sağlık, sıhhat, iç huzuru, afv u âfiyetler vermesini dilerim.

İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR

- Aclunî, *Keşfül Hafâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, Beyrut, 1988.
- Mustafa b. Şemseddin el-Karahisari, *Ahter-i Kebîr*, trsz.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed, *Avnu'l-Ma'bud*, Medîne, 1968.
- Beyhakî, *Sünenü'l-Kübra*, Dâru'l-Maârif, Beyrut, trsz.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*.
- Cessas, *Ahkamu'l-Kur'ân*, Beyrut-1335.
- Ebû Ğudde, Abdulfettah, *Safahât Min Sabri'l-Ulemâ*, Beyrut-1987.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul-1979.
- el-Mevsilî, *el-İhtiyar*, Yüksel Mat., İst.-1973.
- el-Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhib*, Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, Kahire-1968.
- Gülen, M. Fethullah, *Kırık Testi*, Zaman Kitap, İst.-2003.
-, *Prizma*, Nil Yay., İzmir-2001.
-, *Sonsuz Nur*, Nil Yay., İzmir-2001 .
- Gazali, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Terc. A. Serdaroğlu), Bedir Yay., İst.-1975.
- Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire, trsz.

İbn Hacer, *Fethul-Bari*, Dâru'r-Reyyân Li't-türâsi'l-Arabî, Kahire-1986.
İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, Kahire-1968.

....., *Muhtasar Tefsir*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut-1981.

İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, Dâru's-Sadr, Beyrut-1993.

İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübrâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1994.

İbnü'l-Esîr, *en-Nihaye fi Ğarîbi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trsz.

İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Bahar Yayınevi-İstanbul, trsz.

Kâdî, Nesefî, Hâzin, İbni Abbas, *Mecmau't-Tefâsîr*, Çağrı Yay., İstanbul-1994.

Kurtubi, *El Câmiu Li Ahkami'l Kur'an*, Kahire-1967.

Mansur Ali Nasif, *et-Tâc el-Câmiu'l-Usûl*, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut-1961.

Mevdudî, *Ebu'l A'lâ, Tefhîmu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İst.-1988.

Mevlânâ Şibli, *Asr-ı Saadet* (Terc: Ö. Rıza Doğrul) İst. 1974.

Münavi, *Feyzu'l-Kadir*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trsz.

Nursi, Bediüzzaman Said, *Risâle-i Nur Külliyyatı*, Nesil Yayınları, İst.-1996.

Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Kahire-1986.

Suyutî, *Câmiü's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut-1990.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Güzel Sanatlar Mat., İst. 1998.

Ünal, İsmail, *F. Gülen'le Amerika'da Bir Ay*, Işık Yay., İst.-2001.

Ayrıca bilgilerinden faydalandığımız bazı internet siteleri de bulunmaktadır.

www.kuranikerim.com, www.medicine.org, www.kubacami.org,
http://www.geocities.com/vaizismail/vaaz_dosyalar/ilim.htm, http://
www.tedkonya.k12.tr/?PO=Contents&ID=20 gibi siteler bunlardan bazılarıdır.